

Információszabadság – adatvédelem – statisztika (IX.)

Dr. Lakatos Miklós,
a KSH főosztályvezető-
helyettese
E-mail: miklos.lakatos@ksh.hu

A jelen dolgozattal folytatjuk azoknak a jogszabályoknak az ismertetését,¹ amelyek fontosak lehetnek a statisztikai szakma művelői számára. Az információs technológia napjainkban tapasztalható robbanásszerű előrehaladása hatással van az állam és polgárainak érintkezési formáira. Ezek a kapcsolatok gyorsan terjednek, és a hagyományos közzétételi módok, a technológiai változások következtében kialakuló új társadalmi igények miatt, egyre kevésbé kielégítőek, nem gazdaságosak. Ezért a kormányzat szükségesnek látta az elektronikus közzététel előírását. Hosszas egyeztetés, számos előtanulmány után megszületett az *elektronikus információszabadságról szóló törvény (2005. évi XC. törvény)*.

TÁRGYSZÓ:
Adatvédelem.
Informatika.

¹ Lásd: *dr. Lakatos M.*: Információszabadság – Adatvédelem – Statisztika (I–VIII.). *Statisztikai Szemle*, 1994. évi 7. sz. 547–559. old.; 8–9. sz. 625–636. old.; 10. sz. 761–777. old.; 1996. évi 4. sz. 294–303. old.; 1997. évi 6. sz. 493–502. old.; 1999. évi 8. sz. 674–680.; 2000. évi 6. sz. 445–455. old.; 2003. évi 1. sz. 5–27. old.

Az elektronikus információszabadság törvényének elfogadásához hosszú út vezetett, ezért szükséges röviden összefoglalni az előzményeket. (A törvény ismertetéséhez felhasználtam az Eötvös Károly Politikai Intézet tanulmányait, az adatvédelmi biztos állásfoglalásait, a törvényhozás jogszabályait, a törvények indoklásait.)

Előzmények

Mint ismeretes, az Alkotmány az információszabadságot alapvető emberi jogként ismeri el, a 61. § kimondja, hogy a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze. Az Alkotmány e paragrafusának végrehajtására alkotott Adatvédelmi törvény (1992. évi LXIII. törvény – továbbiakban Avtv.) a közérdekű adatok tekintetében a nyilvánosság főszabályát határozza meg. A közfeladatot ellátó szervezeteknek és személyeknek lehetővé kell tenniük, hogy a kezelésükben lévő közérdekű adatot bárki megismerhesse. A közérdekű adat a magyar jogrendszerben természetesen nem feltétlenül nyilvános, ám a nyilvánosságot csak törvény korlátozhatja. Például, mert a közérdekű adat államtitok, szolgálati titok, üzleti titok, döntés-előkészítéssel összefüggő adat.

Az elmúlt időszakban főleg az ezredforduló után az Avtv-t több alkalommal jelentős mértékben módosították. Ezek a módosítások azonban nem érintették közvetlenül az elektronikus információszabadság témakörét. Az Avtv-nek az ún. üvegseb törvény, *(azaz a közpénzek felhasználásával, a köztulajdon használatának nyilvánosságával, átláthatóbbá tételével és ellenőrzésének bővítésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2003. évi XXIV. törvény)* keretében történt módosítása – elsősorban a közpénzekre vonatkozó adatokkal – kibővítette az Avtv. példálózó felsorolását és kiegészítette a törvény szövegét azzal, hogy „...a tájékoztatás módját, a vonatkozó adatok körét jogszabály is megállapíthatja...”, de nem lépett előre az elektronikus információszabadság ügyében. Abban viszont előrelépett, hogy a törvénymódosítás nyomán megszűnt az a korábban sok gondot okozó jogértelmezési dilemma, hogy miként egyeztethető össze a közérdekű adatok nyilvánossága és az üzleti titok védelme. A jogalkotó válasza: a közpénzek felhasználása, a közvagyon kezelése körében nem lehet üzleti titok címén információkat eltitkolni, továbbá a költségvetési szervek a gazdálkodásukkal kapcsolatos, legfontosabb adatokat külön kérés nélkül kötelesek elektronikus úton, az interneten közzé tenni. (Ez utóbbi intézkedés jelentős előrelépés az elektronikus információszabadság felé.)

Az Avtv. következő jelentős módosítása a 2003. évi XLVIII. sz. törvénnyel következett be, melynek deklarált célja az Avtv. és az adatvédelemre vonatkozó 95/46/EK irányelv teljes harmonizálása és az adatvédelmi biztos hatósági jogkörének kiterjesztése. Így ez a módosítás sem foglalkozott az információszabadság szabályainak megújításával.

Az Avtv. utolsó jelentős módosítását a 2005. évi XIX. sz. törvény végezte el. Ebben a törvénymódosításban a jogalkotó egyrészt eleget akart tenni az Alkotmánybíróság elmarasztaló ítéleteinek a döntés-előkészítő és belső használatú iratokkal kapcsolatban, másrészt további pontosításokat és garanciákat fogalmaz meg a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról. E törvénymódosítás ugyanakkor már foglalkozik a közérdekű adatok elektronikus igénylésével és az elektronikusan közzétett közérdekű adatok megismerésével.

Annak ellenére, hogy az Avtv. módosításai során nem történtek közvetlen beavatkozások az elektronikus információszabadság terén, elmondható, hogy más törvényekben és alacsonyabb szintű jogszabályokban számos rendelkezés szólt meghatározott közérdekű adatok kötelező internetes nyilvánosságra hozataláról. A közérdekű adatok kezelői – általános elektronikus információszabadság-törvény hiányában, a jogrendszerben elszórtan megtalálható az elektronikus információszabadság ügyét szolgáló szabály mellett – igyekeztek elősegíteni a közérdekű adatok nyilvánosságra hozását. A hivatalok igen nagy része rendelkezik honlappal, amelyet elsősorban arra használ, hogy a működésére vonatkozó legegységesebb információkat közölje, ugyanakkor megállapítható, hogy a közérdekű adatok kezelői igen esetlegesen teszik közzé egyéb adataikat.

Nyilvánvaló, hogy a közérdekű adatok elektronikus megjelenítésére egyre sürgetőbbé vált az egységes szabályozáson nyugvó jogszabály kiadása. Ezt ösztönözték az *Európa Parlament és Tanács a közszféra információinak további felhasználásáról szóló 2003/98/EK irányelvének rendelkezései is.*

További ösztönzést jelentett, hogy megjelent néhány fontos jogszabály, mely az elektronikus úton zajló kommunikációt erősítette.

Az elektronikus üzenetküldés egyre tömegesebbé válásának egyik következményeként igény merült fel arra, hogy elektronikus formában joghatást kiváltó üzenetet is lehessen küldeni (például szerződéses ajánlat, illetve annak elfogadása, teljesítés igazolása). Ehhez azonban szükséges, hogy az így kapcsolatba kerülő felek hitelesen megállapíthassák, kitől származik az üzenet és annak tartalma nem változott-e a feladás óta. Ezt a funkciót a papíralapú írásos szerződéskötéseknél az aláírás töltötte be.

Elektronikus formában lévő iratra is rá lehet írni annak a nevét, aki a nyilatkozatot magáénak vallja, de ennek nincs olyan bizonyító ereje, mint a kézírásos aláírásnak, ezért különböző technológiákat dolgoztak ki a hiteles elektronikus formában való aláírás céljából. Ezen technológiák használatának joghatásait, a technoló-

giákkal és az ilyen szolgáltatásokat nyújtó gazdálkodó szervezetekkel szembeni követelményeket szabályozza az *elektronikus aláírásról szóló törvény*. (2001. évi XXXV. törvény)

Az információs technológiai fejlődés további eredménye az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különféle üzleti, kereskedelmi tranzakciók elektronikus adatátvitellel történő lebonyolításának (elektronikus kereskedelem), valamint egyéb szolgáltatások elektronikus úton való közvetítésének elterjedése. Ennek érdekében meg kellett teremteni az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások biztos jogi háttérét oly módon, hogy a beléjük vetett bizalom megszilárdulhasson, és így az általuk kínált gazdasági és társadalmi előnyök kiaknázhatók legyenek. Különleges figyelmet igényeltek a felek tájékoztatási kötelezettségével és a fogyasztók védelmével kapcsolatos kérdések, amelyek az elektronikus infrastruktúrák fejlődésével merültek fel. A szabályozás során tekintettel kellett lenni az információs társadalmi kapcsolatok határokon átvívelő jellegére és olyan jogi környezet kialakítására kellett törekedni, amely megfelelően kezeli a gyors technikai változásokat. Erről szól a 2001. évi CVIII. törvény, mely az *elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről* címet viseli.

A 2003. évi LXXX I. törvény pedig az *elektronikus cégeljárásról és a cégiratok elektronikus úton történő megismerését* szabályozza. (Utóbb ezek a szabályok belettek építve a cégbejegyzéseket általánosan rendező 1997. évi CXLV. törvény különböző paragrafusaiba.) A törvény megalkotásának indoka volt, hogy lehetőség legyen a cégbírószági ügyintézés egyszerűsítésére, gyorsítására, a cégjegyzék és a cégiratok tartalmának távolból történő megismerésére.

A gazdasági élet további területein is rohamosan terjed az elektronikus ügyintézés, ma már például az ingatlan-nyilvántartás is számos szolgáltatást nyújt elektronikusán. Ezek a változások nem kerülhetik el a közszférát, ahol szintén szabályozni kellett az ott található információkhoz való hozzáférés elektronikus módját.

Az információszabadságról szóló törvény (továbbiakban Törvény) főbb jellemzői

Az előkészületek időszakában felmerült az a kérdés, hogy az elektronikus információszabadság ügyét az Országgyűlés képviselőinek kétharmados többségét igénylő Avtv-ben, vagy egyszerű többséget igénylő külön törvényben szabályozzák. Sok érv szólt amellett, hogy az Avtv. módosítása révén rendezzék ezt a kérdést, de végül a jogalkotó külön törvény megalkotása mellett döntött.

A jelen dolgozat szerzőjének véleménye szerint itt is tetten érhető a magyar politikai élet és az ország alkotmányos berendezkedésének, az ún. kétharmados törvényekkel kapcsolatos rendezetlen (túlérzékeny) viszonya. Az ún. kétharmados törvények arra kényszerítik a kormányt, hogy vegye figyelembe az ellenzék véleményét. Éles szembenállás esetén erre kevés az esély, ezért a kormány igyekszik elkerülni azt, hogy fontos kérdéseket ún. kétharmados törvényekben szabályozzon. Tekintettel arra, hogy az Alkotmányt nem módosították, és az egész világon egyedülálló módon, élnek az ún. kétharmados törvényekre vonatkozó szabályok, ezért a kormányok különböző technikai és egyéb fogásokkal igyekeznek ún. feles törvényben szabályozni az életviszonyokat, kiváltva olykor az Alkotmánybíróság rosszallását. Nagyon valószínű, hogy miután a rendszerváltozáskor figyelembe vett körülmények megváltoztak, vissza kellene térni ahhoz a civilizált megoldáshoz, hogy csak az Alkotmányt lehessen kétharmados törvénnyel megváltoztatni és a többi törvényt az Országgyűlés képviselőinek egyszerű többségével lehessen elfogadni. Ehhez az a fejlett demokráciákra jellemző magas politikai és közéleti kultúra szükséges, hogy a mindenkori kormány biztosítsa a folyamatosságot az ország életét alapvetően befolyásoló kérdésekben.

Az *Avtv. 19. § (1) és (2) bekezdései mutatják az irányt az elektronikus információszabadság részletes szabályozásához. Ezek a paragrafusok kimondják az állami és önkormányzati szervezeteknek a közvéleményt érintő tájékoztatási kötelezettségét, valamint példálózó felsorolásban jelzik, hogy milyen típusú adatokat kell közzétenni. A 19. § (2) bekezdésének utolsó mondata megengedi, hogy a tájékoztatás módját és a vonatkozó adatok körét külön jogszabály is megállapíthassa. Lényegében ezt teszi az elektronikus információszabadságról szóló törvény.*

A Törvény lényegében *öt alapelvet* igyekszik jogi formában érvényesíteni. Az *első* ilyen *alapelv a közzététel követelménye*, amit nem magyar műszóval proaktív információs politikának nevezünk. Ez azt jelenti, hogy az államigazgatás, az adófizetők pénzét költő intézmények kérés nélkül kötelesek a rendelkezésükre álló információk, adatok jelentős részét közzétenni. Ezt az alapelvet a Törvény az internet, a honlapfenntartási kötelezettség, a közzétételi lista előírása révén valósítja meg. A közzététel elve nemcsak az *Avtv. rendelkezésein* alapul, hanem a *2003/98/EK irányelvben* leírtakat is figyelembe veszi.

A *második* ilyen *alapelv a hagyományos információszabadság védelme*. Az elektronikus információszabadság törvényi előírása a polgárok jogainak minél teljesebb érvényesülését és nem a korlátozását szolgálja. Ezért nem járhat azzal, hogy az elektronikus út megnyitása következtében már nem élhet a polgár hagyományos módon a közérdekű adatok megismeréséhez való jogával. A hagyományos és az elektronikus kommunikációs csatornák között ezért funkcionális egyenértékűséget kell biztosítani. Egyfelől tehát a közérdekű adatok kezelőjének tudnia kell fogadni az adatigényléseket hagyományos postai úton személyesen (ügyfélszolgálat útján), telefonon vagy telefaxon, illetve elektronikus formában, másfelől az adatközlést is teljesítenie kell mindkét módon.

A *harmadik alapelv az esélyegyenlőség* elve. A közérdekű adatok megismerésének fontos garanciája az ahhoz való hozzáférés gyakorlati lehetőségének biztosítása

minél több ember számára, ezért az államnak az alapjog érvényesülését valamilyen módon támogatni kell. Miután a magyar lakosság jelentős többsége még nem használ internetet, ezért az államnak kötelessége segíteni ezen információs eszköz elterjesztését, anyagi és technikai jellegű támogatás formájában. Ezt szándékozzák megvalósítani például a teleházak, az e-Magyarország pontok rendszerének kiépítése útján.

A *negyedik* ilyen *alapelv* a *technológiasemlegesség* elve. Az elektronikus információszabadság a közérdekű adatoknak az elektronikus úton történő elérhetővé tételét és igénylését jelenti. A szabályozás nem kötheti azt egy meghatározott technológiához, hálózati platformhoz. A technológiasemlegesség követelményét a már említett *2001. évi CVIII. törvény* definiálja az *elektronikus út* meghatározásával:

„...elektronikus adatfeldolgozást, – tárolást, illetőleg – továbbítást végző vezetékes, rádiótechnikai, optikai vagy más elektronikus eszközök alkalmazása.”

Az európai uniós példát követve az *elektronikus út* meghatározására olyan módon került sor, hogy – tekintettel a technika fejlődésére – az adatok elektronikus feldolgozása, tárolása, illetve továbbítása során alkalmazott hálózatok minél szélesebb körét (vezetékes, illetve mobiltelefon, valamint kábeltelevíziós hálózatok stb.) ölelje fel. Ezzel kapcsolatban a *2003/98/EK* irányelv preambuluma kimondja

„...[a] további felhasználás megkönnyítése érdekében a közigazgatási szerveknek, amennyiben az lehetséges és ésszerű, dokumentumait olyan formátumban kell elérhetővé tenniük, amely nem függ egy meghatározott szoftver alkalmazásától...”

Az adatokat abban a formában kell tehát rendelkezésre bocsátani, amelyben léteznek, ám további olyan formátumok is megkövetelhetők, amelyek szoftverfüggetlenséget tesznek lehetővé. A lényeg, hogy az adott formátum a felhasználó számára könnyen értelmezhető legyen.

Végül az *ötödik alapelv*, hogy a közérdekű adatokat az *informálandó polgár anonimitásának megőrzésével* lehessen megkapni. Ez azt jelenti, hogy a közérdekű adatok megismerése az azokhoz való hozzáférés anonim módon történjék, vagyis úgy, hogy a polgár úgy tájékozódhasson a közérdekű adatok alapján a közfeladatot ellátó szervek és személyek tevékenységéről, hogy közben névtelen maradjon, azaz az információszabadság az adatigénylő azonosítása nélkül is gyakorolható legyen.

A jogalkotásban elfogadott módon az elektronikus információszabadságról szóló törvény bevezető paragrafusai is tartalmaznak értelmező rendelkezéseket, amelyek kizárólag a köznyelvben nem használatos, illetőleg a jogrendszerben megfelelő szinten nem definiált fogalmakat határozzák meg. (Az értelmező rendelkezések leírásá-

nak komoly szerepük van abban, hogy a jogalkalmazók tudják meg, mit ért a jogalkotó bizonyos fogalmakon. Ez a bírósági gyakorlatban és minden olyan területen, ahol az adott jogszabályt alkalmazzák, nélkülözhetetlen jogtechnikai megoldás. Egy adott jogszabály más jogszabály értelmező rendelkezéseire is utalhat (lásd előbb az „elektronikus út” fogalmát.) Ebben a törvényben az értelmező rendelkezések a következők.

„2. § (1) E törvény alkalmazásában

a) *adatfelelős*: az a közfeladatot ellátó szerv, amely az elektronikus úton kötelezően közzéteendő közérdekű adatot előállította, illetve amelynek a működése során ez az adat keletkezett;

b) *adatközlő*: az a közfeladatot ellátó szerv, amely – ha az adatfelelős nem maga teszi közzé az adatot – az adatfelelős által hozzá eljuttatott adatait honlapon közzéteszi;

c) *közzététel*: az e törvényben meghatározott adatoknak internetes honlapon, digitális formában, bárki számára, személyazonosítás nélkül, korlátozástól mentesen, díjmentesen történő hozzáférhetővé tétele.”

A Törvény legfontosabb rendelkezése a 3 § (1) bekezdésében található, mely előírja és meghatározza azokat a szervezeteket, akiknek internetes honlapja fenntartási kötelezettséget ír elő.

„A 6. § szerinti közzétételi listákon meghatározott adatait saját honlapján – ha törvény másként nem rendelkezik – közzéteszi

a) a Köztársasági Elnök Hivatala, az Országgyűlés Hivatala, az Alkotmánybíróság Hivatala, az Országgyűlési Biztosok Hivatala, az Állami Számvevőszék, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala, a Legfőbb Ügyészség, a Gazdasági Versenyhivatal, a Közbeszerzések Tanácsa, a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Rádió és Televízió Testület,

b) az ország egész területére kiterjedő illetékességgel rendelkező közigazgatási szerv, így különösen a minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal, az országos hatáskörű szerv, a központi hivatal, a minisztériumi hivatal, az országos kamara, valamint

c) a megyei (fővárosi) közigazgatási hivatal.”

Az elektronikus honlapfenntartási kötelezettség előírása esetén a technológia-semlegesség elve némileg csorbul: a média vonatkozásában a törvény az internetet választja. Ennek hiányában, vagyis ha a törvény pusztán a közérdekű adatok elektro-

nikus közzétételének kötelezettségét írná elő, az egyes szervek egymástól eltérő megoldásokkal élhetnének, akár mindegyikük mást és mást érthetne az elektronikus közzétételi kötelezettségen (például elektronikus adathordozóra rögzítené az adatokat, amelyeket megküldene a közkönyvtáraknak), így az információ nem lenne a legszélesebb körben hozzáférhető.

A honlapfenntartási kötelezettség nem jelenti feltétlenül önálló honlap fenntartásának kötelezettségét. A kötelezett szervek gazdaságossági, vagy más megfontolásokból együttműködhetnek, közösen is tarthatnak fenn honlapot, természetesen úgy, hogy a közzétett közérdekű adatok a szerveknek megfelelően elkülöníthetők legyenek, vagyis legyen világos, hogy melyik adat, melyik szervtől származik, és úgy, hogy az adatot kereső állampolgár a közös honlapot fenntartó szervek honlapját könnyen megtalálja. Ez elsősorban az önkormányzatok számára jelenthet hatékony megoldást, hiszen a kistéleplések nem képesek minden esetben önállóan fenntartani honlapot.

Nem minden közérdekű adatot kezelőnek kell tehát saját honlapot fenntartania, ilyen kötelezettséget csak az országos illetékességű szervek, valamint a megyei (fővárosi) közigazgatási hivatalok, és taxatív felsorolt szervek tekintetében határoz meg a törvény. Minden más közfeladatot ellátó szerv számára megadja a választás lehetőségét abban a kérdésben, hogy saját honlapon teszik-e közzé az adataikat, vagy ebben más szervekkel együttműködnek.

A megyei (fővárosi) közigazgatási hivatalok kivételével a területi és helyi szervek tekintetében általában nem indokolt az önálló honlapfenntartási kötelezettség előírása, hiszen az részben felesleges ismétlődéseket, részben (frissítési hiányosságokból vagy félreértésekből adódóan) eltérő tartalmat eredményezhet, ami az ilyen típusú szerveknél nem kívánatos. A Törvény ezért azt a megoldást követi, hogy egyrészt a felelősségi viszonyok tisztázása végett megkülönbözteti az adatfelelőst és az adatközlőt, másrészt a központi szervek honlap-fenntartási kötelezettségének előírása mellett azoknak mint adatközlőknek a kötelezettségét határozza meg az irányításuk, illetve felügyeletük alatt álló területi és helyi szervek közérdekű adatainak közzétételére. Ez a közérdekű adatok elektronikus elérhetőségének biztosítása mellett a szektorok sokszínűségének megfelelő megoldásokat tesz lehetővé, így a helyi, területi szervek adatai elhelyezhetők a központi szerv honlapján, vagy - amennyiben az ágazat jellegzetességei ezt indokolják - a területi szervek saját honlapjain is. Nem centrális alárendeltségben működő közfeladatot ellátó szervek esetében az önálló honlap fenntartásának a társulás által működtetett honlapon történő közzététel lehet alternatívája. Ezzel a Törvény a kistéleplések közzétételi kötelezettségéből fakadó terheit kívánja enyhíteni.

A honlapfenntartási kötelezettség ilyen meghatározása természetesen nem zárja ki, hogy más szervek és szervezetek, intézmények önálló honlapot tartsanak fenn törvényi kötelezettség hiányában is.

A honlapot fenntartók számára általános kötelezettség tájékoztatást adni a közérdekű adatok elérhetőségének más módjairól, az igénybe vehető jogorvoslatokról.

A közzététel, illetve a honlapfenntartás kötelezettségének magában kell foglalnia a közzétett információ naprakész tartásának kötelezettségét. E fontos és alapvető szabályt tartalmazza a 4. § (1) bekezdése:

„A közzétételre kötelezett adatfelelős szerv vezetője gondoskodik a 6. §-ban meghatározott közzétételi listákon szereplő adatok pontos, naprakész és folyamatos közzétételéről, az adatközlőnek való megkülönböztetéséről.”

Az adatok frissítésének kötelezettsége internetes közegben különösen indokolt, tekintettel egyrészt arra, hogy az állami és önkormányzati szervek honlapjainak elemzésekor sok esetben találkozhattunk elavult tartalommal, másrészt pedig arra, hogy az elektronikus közzététel kötelezettségét éppen az indokolja, hogy ez a közzétételi mód teszi lehetővé a mindig aktuális tartalom elérhetőségét, a folyamatos pontosítást, aktualizálást, frissítést. A Törvény szerint ezért kötelezővé kell tenni a tartalom naprakészen tartását, oly módon, hogy az adatfelelőst, vagyis azt a szervet teszi felelőssé a közzétett közérdekű adatok hitelességéért, pontosságáért, amelynek a tevékenységével összefüggésben azok keletkeztek. Az adatfelelős, illetve az adatközlő, a törvény végrehajtásának megfelelő biztosítása érdekében, belső szabályzatban állapítja meg a közzétételi kötelezettség teljesítésének részletes szabályait.

A közzététel módjának sajátosságaiból adódóan a közzétett közérdekű adatok átmeneti elérhetetlenségének technikai akadályai is lehetnek, amelyek elhárítása a honlapfenntartás részét kell képeznie. A Törvény szerint a technikai akadályok elhárítása, a folyamatos elérhetőség a fenntartó, illetve az adatközlő felelősségébe tartozik.

A félreértések elkerülése végett a törvény rögzíti, hogy a kötelezően közzéteendő adatok nem fedik le az összes közérdekű adatot. (5. §)

A Törvény egyik deklarált célja, hogy egységessé tegye a közérdekű adatok nyilvánosságra hozását, közlését. E nehéz feladatot ún. közzétételi listák összeállításával kívánja elvégezni. Erről szól a 6. §, melyből az első három bekezdést idézzük:

„1) A 3. § (1)-(3) bekezdésében meghatározott szervek (a továbbiakban együtt: közfeladatot ellátó szervek) – tevékenységükhöz kapcsolódóan – az e törvény *mellékletében* meghatározott adatokat (általános közzétételi lista) közzéteszik.

(2) Jogszabály egyes ágazatokra, a közfeladatot ellátó szervtípusra vonatkozóan meghatározhat egyéb közzéteendő adatokat (különös közzétételi lista).

(3) A közfeladatot ellátó szerv vezetője – az adatvédelmi biztos véleményének kikérésével –, valamint jogszabály a közfeladatot ellátó szervre, azok irányítása, felügyelete alá tartozó szervekre vagy azok egy részére kiterjedő hatállyal további kötelezően közzeendő adatkört határozhat meg (egyedi közzétételi lista).”

A honlapfenntartási kötelezettségnek, és a honlapokon közzétett adatok megismerhetőségét szolgáló intézkedések megtételének előírása mellett meg kell határozni, hogy mely adatokat kell az azokat fenntartó szervezeteknek oly módon közzeenniük, hogy azok folyamatosan elérhetők legyenek az érdeklődők számára. Az elektronikus közzétételnek a közfeladatot ellátó szerv által kezelt közérdekű és közérdekből nyilvános adatok közül azokra az adatokra kell kiterjednie, amelyek a közfeladatot ellátó szervekkel való kapcsolatfelvételhez, az általuk nyújtott szolgáltatások hatékony igénybevételéhez nyújtanak segítséget, illetve biztosítják azok átlátható, demokratikus működését, a közéleti kérdésekben a véleménynyilvánításhoz nélkülözhetetlen információkhoz való hozzájutást, valamint az államháztartás forrásainak hatékony és átlátható felhasználását, a korrupció lehetőségének csökkentését. A kötelezően közzétett adatok továbbá tehermentesítik a közfeladatot ellátó szerveket is, amennyiben a tömegesen előforduló egyedi adatigénylések teljesítése helyett az arra vonatkozó igények a közfeladatot ellátó szerv közreműködése nélkül is kielégíthetők.

Az elektronikus közzétételi listák meghatározásában segítenek a nemzetközi minták (például Egyesült Királyság, Észtország), valamint a hazai állapot felmérése során szerzett tapasztalatok, meghatározásuk mégis nagy körültekintést igénylő munka. A kötelezően – kérelem nélkül – elektronikus úton közzeendő adatok törvényi meghatározása adatfajtánként definiált közzétételi listákkal képzelhető el. Az *állandóan* hozzáférhető adatok ugyancsak két csoportba tartoznak: az egyik csoportot képezi a minden intézményre egyaránt kötelezően nyilvános adatkör (például postai, e-mail címek, struktúra, működésre vonatkozó jogi és belső szabályok stb.), a másodikat pedig az adott közintézmény által közzeendő adatkörök, amelyek lehetnek *különös* (például egy adott ágazatba tartozó valamennyi szervezetre vonatkozó), és *egyedi adatok* (például aktuálisan mely költségvetési szervet vizsgál a számvevőszék). Mindazonáltal a közzétételi listák általában logikailag strukturált formában jelennek meg, azonban ezt a szabályozásoknak nem kell teljes egészében lefedniük.

A Törvény melléklete csak az *általános közzétételi listát* tartalmazza, de elismeri, hogy az általános közzétételi listába összefoglalt adatokon kívül számos más jogszabály és a közfeladatokat ellátó szerv vezetője is rendelkezhet közérdekű adatok nyilvánosságra hozásáról. Ennek érdekében a *különös közzétételi listákat* egyaránt meghatározhatja jogszabály és ezen felül a közfeladatot ellátó szerv vezetője.

je is, az utóbbi az adott szervezetre jellemző *egyedi közzétételi listákat* is megállapíthat.

Az *általános közzétételi* lista három részből (a szervezeti, a tevékenységre és működésre, valamint a gazdálkodásra vonatkozó adatok listájából) áll. A *szervezetre* vonatkozó adatok kötelező közzétételének célja, hogy a közfeladatot ellátó szerv és vezető tisztségviselői legfontosabb adatai mellett a közfeladatot ellátó szervnek más (mind a neki alárendelt vagy általa alapított, mind pedig a felettes, felügyelő, ellenőrző) szervekkel való kapcsolata átlátható legyen.

A *tevékenységre*, működésre vonatkozó adatok nem csupán a feladatok és hatáskörök katalógusát, hanem a közfeladatot ellátó szerv által kezelt adatokra, az általa nyújtott vagy költségvetéséből finanszírozott közszolgáltatásokra, a jogszabálytervezetek és egyéb előterjesztések nyilvánosságára vonatkozóan is tartalmaz rendelkezést. Hangsúlyosan szerepel a listában a közfeladatot ellátó szerv szakmai tevékenységének értékelését lehetővé tevő információk kötelező közzétételének elrendelése.

A *gazdálkodásra* vonatkozó adatok közzétételi kötelezettsége főleg az államháztartásról, illetve közbeszerzésről szóló törvényes elemzésein alapulnak.

Az internet adta technikai lehetőségek segítségével már hatalmas információtömeg vált és válik folyamatosan hozzáférhetővé. Az információk e halmaza csak akkor lesz számunkra hasznos, ha meg tudjuk találni azt az információt, amit keresünk. Ezért nem elég az információkat az internetre „kitenni” hanem biztosítani kell azt is, hogy ezt az információt megtaláljuk. Az elektronikus információszabadság törvény segítségével interneten megjelenő információtömeg csak akkor tud hasznosulni, ha a polgárok számára közérthető módon, könnyedén kereshetővé válik. Nem véletlen, hogy a *2003/98/EK irányelv* is foglalkozik a problémával (9. cikk).

„...[a] tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a felhasználókat a további felhasználásra rendelkezésre álló dokumentumok keresésében olyan gyakorlati intézkedések segítsék, mint a fő dokumentumokat tartalmazó, lehetőleg online módon elérhető jegyzékek, illetve a decentralizált jegyzékekkel összekapcsolt internetes portálok...”

A közérdekű adatokhoz való elektronikus hozzáférés gyakorlása során a polgárnak három problémát kell megoldani:

- meg kell találni a keresett adatot,
- meg kell ítélnie a megtalált adat minőségét, a keresés kritériumainak való megfelelést,
- értelmeznie kell az adatot a közérdekű adatok összefüggéseiben, illetve tájékozódnia kell a közérdekű adatok teljes körében.

A Törvény 7-8. §-a rendezi ezt a kérdést, a törvénynek az e paragrafusokban rendelt indoklása részletesen eligazítást próbál adni arról, hogy mik lesznek az adatkezelő, illetve az adatfelelős feladatai.

A keresett közérdekű adat megtalálásának legegyszerűbb és egyben a legkevesebb informatikai fejlesztést igénylő eszköze a közérdekű adatok jegyzékeinek, katalógusainak, másképpen segédleteinek elektronikus úton (interneten) való közzététele. Az ilyen segédletek hiteles, pontos adatokat szolgáltatnak és ilyeneket tartalmazó adatbázisokat tesznek elérhetővé, de alkalmasak arra is, hogy a potenciális adatigénylő „böngésszen” a hozzáférhető adatok, adatállományok között, vagyis segítik a konkrét adatigény megfogalmazását is. A Törvény hatálya alá tartozó szervek esetében indokolt egy központosított segédlet létrehozása. A segédlet tartalmi megfelelőségéről és rendszeres karbantartásáról, frissítéséről az érintett szerveknek kell gondoskodniuk. Azonban még az ilyen egyszerű segédletek esetében is szükség van egységes rendezőelvek meghatározására, közös tárgymutatók összeállítására, tárgyszavak meghatározására és egységes értelmezésére.

További feladat ún. metaadatbázis létrehozása, mely egységes kormányzati információs lokátorrendszerbe illeszkedik. Nyilvánvaló, hogy a kormányzat által kezelt hatalmas mennyiségű közérdekű adatok felhasználóbarát, megjelenítéséhez jelentős informatikai fejlesztésekre és összehangolt kormányzati munkára van szükség. A nemzetközi tapasztalatok igazolják, hogy a már működő kormányzati információs rendszerek nagyban elősegítik a polgárok közügyekben történő részvételét a polgári demokráciák megerősödését.

A jogalkotó többek között e törvény segítségével is biztosítani kívánja a jogalkotási folyamat nyilvánosságát. Ennek egyes elemei már ma is nyilvánosak a törvény igyekszik egységesíteni ezt a feladatot. Először szól a jogszabály-előkészítés nyilvánosságáról (9. § és 10. §). A törvény előírja, hogy a jogszabálytervezeteket az előkészítő minisztérium az egyeztetés állapotának megjelölésével a honlapján közzétegye. Ugyanakkor érthető, hogy vannak olyan tárgykörök, amely esetben a jogszabálytervezet nyilvánosságra hozása mellőzhető. Ezek közé tartoznak például az ármegállapításról, állami támogatásról szóló témák. Ezekben az esetekben az idő előtti nyilvánosság veszélyezteti az adott cél hatékony megvalósítását. A jogszabály – előkészítés nyilvánosságával kapcsolatban is rendezi a törvény felhasználóbarát megjelentetést, a könnyebb hozzáférést, és azt is hogy mikor kell ezeket a jogszabálytervezeteket nyilvánosságra hozni.

A törvényalkotás nyilvánossága már ma is részben biztosított (11. §). A szabályozás egységesítése érdekében azonban a törvény az újonnan közzéteendő és a törvényalkotás nyilvánosságát teljessé tevő dokumentumokon túl a már most is közzétett irományokról is rendelkezik. Nagy jelentőségű kérdéstről van szó, hiszen a polgárok így nyomon követhetik az általuk választott parlament és képviselőinek munkáját. (A jelen törvény ismertetéséhez is rendkívül hasznos volt az Országgyűlés hon-

lapjáról legyűjthető jelentős mennyiségű információ. Lehetőség volt az összes képviselői módosító indítvány megismerésére, a különböző bizottsági állásfoglalások tanulmányozására, a pártok véleményének áttekintésére, a szavazások menetének rögzítésére.)

A jogalkotás nyilvánosságánál is fontosabb érdek a jogszabályok nyilvánossága. Az internet használatának elterjedésével a jobbiztonság követelménye a jog megismerhetőségének magasabb fokú elvárásával bővült ki. Elvárható az államtól, hogy a jogszabályok megismerhetőségét mindig a legmagasabb technikai színvonalon, a lehető legtöbb ember számára a lehető legalacsonyabb költséggel biztosítsa. Ez azzal teljesülhet, ha a jogszabályok hiteles szövege az interneten keresztül bárki számára elérhető.

Egyrészt a Törvény előírja a *Magyar Közlöny* internetes közzétételét. A Magyar Közlöny a jogszabályok megismerésének elsődleges forrása, a benne kihirdetett szöveg hitelesnek minősül, teljes bizonyossággal hivatkozni csak erre lehet. A Törvény rögzíti, hogy amennyiben az elektronikusan közzétett és a nyomtatott formában megjelent szöveg eltér, az utóbbit kell hitelesnek tekinteni.

Abból a célból, hogy az állami irányítás egyéb jogi eszközei is megismerhetők legyenek, a tárcaközlönyök tartalmát az egyes minisztériumok honlapján díjmentesen hozzáférhetővé kell tenni.

A jogkereső közönség számára nagyobb fontossággal bír a Törvény szerinti másikkal, a Hatályos Jogszabályok Elektronikus Gyűjteménye. Ez a gyűjtemény – rendszeresen frissítve – a jogszabályoknak és az állami irányítás egyéb jogi eszközeinek az aktuális napon hatályos szövegét tartalmazza. Az Európai Unió tagországaiban túlnyomó többségére igaz, hogy az interneten keresztül ingyenesen elérhetővé teszik jogszabályaik teljes körű, hivatalos adatbázisát.

A jelen sorok szerzőjének véleménye szerint a jogszabályok elektronikus kezelése már hosszú ideje hatással van az egész jogásztársadalom életére, sőt a jogi kérdésekben viszonylag járatlanabb egyéb szakmák művelőire és a laikus közvéleményre is. A papír alapú joganyag kezelése igen aprólékos és körültekintő munkát igényelt, a jogászok jelentős részének munkaidejét kötötte le a jogszabályváltozások figyelése a változások jogi értékelése. Az elektronikus jogi adatbázisok megjelenése nagyon lerövidíti ezt az időt, így sokkal inkább mód és idő van az érdemi jogi munkára. Ennek következtében a jogászok körében jobban felértékelődött azoknak a munkája, akik alkotó módon tudják ezt a munkát végezni. Ugyanakkor némileg megszűnt a jogászok monopóliuma a joganyag megismerése, kezelése tekintetében, így más szakmák képviselői is gyorsan és hatékonyan tudnak a hatályos joganyagban keresni. A polgári demokrácia működése szempontjából pedig – tekintettel arra, hogy mégiscsak jogállamról van szó – létkérdés a jogszabályok megismerése a laikus közvélemény tájékoztatói lehetőségének biztosítása.

A Törvény *negyedik része* a bírósági határozatok nyilvánosságával foglalkozik. (16-18. §) Az államhatalmi ágak szétválasztásából következik, hogy az igazságszol-

gáltatás, illetve a bírói kar önállóan más hatalmi ágaktól – például a közigazgatástól – függetlenül működjék.

Ugyanakkor e tekintetben is jogos kívánság, hogy a bírói kar működése – a szakmailag indokolt korlátok mellett – átlátható legyen. Bár az alkotmánybíróság határozatai már régen nyilvánosak és a Legfelsőbb Bírósági határozatok gyűjteménye is nyilvános, azonban könnyen belátható, hogy az absztrakt szinten megfogalmazott jogszabályokat a bírói ítéletek töltik meg tartalommal a hatályosuló joganyag megismeréséhez a bírói gyakorlat ismerete is szükséges. Ezért a Törvény a következőképpen rendelkezik.

„16. § (1) A Bírósági Határozatok Gyűjteményében (a továbbiakban: gyűjtemény) digitális formában, bárki számára, személyazonosítás nélkül, korlátozástól mentesen, díjmentesen hozzáférhetőek az e törvényben meghatározott bírósági határozatok.

(2) A gyűjteményt az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala teszi közzé.

17. § (1) A gyűjteményben közzé kell tenni a Legfelsőbb Bíróság és az ítélőtáblák által az ügy érdemében hozott határozatokat.”

A bírói gyakorlatot széles körben megismerhetővé csak a határozatok internetes közzététele teheti. Egyrészt azért, mert a Legfelsőbb Bíróság és az ítélőtáblák joggyakorlata kiemelt jelentőségű, másrészt mert a technikai, anyagi lehetőségek itt adóttak, a Törvény ezen bíróságok esetében rendeli el az ügy érdemében hozott határozatok közzétételét. (Az említett bíróságokon már létezik az összes határozatot elektronikusan, anonimizálás nélkül tartalmazó adatbázis.)

A Törvény rögzíti, hogy a közzétett határozatokhoz való hozzáférés nem korlátozható, az adatbázist gyakorlatilag a jogszabálygyűjteményekkel egyezően kell elérhetővé tenni. A célszerűség és a költséghatékonyság azt szolgálja, hogy a határozatok közös adatbázisból legyenek elérhetők (ezt az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala működteti), az adatbázist viszont az egyes bíróságok maguk bővíthessék.

A főszabály az, hogy a táblabíróságok vagy a Legfelsőbb Bíróság által az ügy érdemében hozott valamennyi határozatot közzé kell tenni. A Törvény azonban kivonja a közzétételi kötelezettség alól azon határozatokat, amelyek esetében a felülbírált határozat egyszerű jogi megítélésű, gyakran indokolást sem tartalmaz (például a fizetési meghagyás kibocsátása), és így a felülvizsgálati eljárás során hozott határozat sem nyújt támpontot a jogértelmezéshez. Azon határozatokat sem rendeli a törvény közzétételre, amelyek megismerésére a cégjegyzéken keresztül lehetőség van.

A közzétételi kötelezettség kizárólag a törvény hatálybalépése után meghozott határozatokra vonatkozik.

A személyiségi jogok védelmét biztosítandó írja elő a törvény, hogy a házassági perekben, az apaság és a származás megállapítása iránti egyéb perekben, valamint a szülői felügyelet megszüntetésére vonatkozó eljárásban bármelyik fél kérheti, hogy a határozatot ne tegyék közzé. Azon bűncselekmények esetén, ahol a sértett személyiségi jogait különösen sérthetné még az anonimizált közzététel is, csak abban az esetben van mód a közzétételre, ha ebbe a sértett beleegyezett.

Vannak olyan bírósági eljárások, ahol mindezek sem biztosítják megfelelően egyes törvényben meghatározott érdekek védelmét. Ezért teszi lehetővé a törvény, hogy ha a tárgyalásról a nyilvánosságot egyébként ilyen érdekek védelmében kizárták, akkor kérelemre lehetőség van a közzététel mellőzésére, illetve az utólagos törlésre.

Annak érdekében, hogy a közzétett határozatok senkinek ne sértsék az információs önrendelkezéshez fűződő jogát, illetve személyiségi jogát, a közzétett határozatokat anonimizálni kell.

A bírósági határozatok közti eligazodás az ügyszám alapján a gyakorlatban lehetetlen, ezért biztosítani kell a gyűjteményben az egyes határozatok közti keresést szöveg, valamint – és a joggyakorlat megismerése szempontjából ez a fontosabb – a határozat alapjául szolgáló jogszabályhelyek szerint. Ezért tehát a megjelölt jogszabályhelyek gyakorlatilag metaadatként funkcionálnak a közzétett határozat megjelölése mellett.

A Törvény hatálybalépésére az érintett közfeladatot ellátó szervezeteknek indokolt felkészülési időt biztosítani, így a fokozatos hatálybalépés első lépcsőjének időpontja 2006. január 1., ezen időponttól a törvényben nevesített, honlapot fenntartani köteles szervezeteknek, országos illetékességű, közigazgatási feladatot ellátó szervezeteknek, és a megyei (fővárosi) közigazgatási hivataloknak kell alkalmazni a törvény rendelkezéseit. A Törvény negyedik részének hatálybalépési időpontja 2007. július 1. Megyei önkormányzatok, valamint az 50 ezernél nagyobb lakónépességű városok vonatkozásában 2007. január 1-jétől, az egyéb helyi önkormányzatok, továbbá az egyéb közfeladatot ellátó szervek vonatkozásában legkésőbb 2008. július 1-jétől kell a törvény rendelkezéseit alkalmazni. (21-23. §)

A szabályozás felhatalmazást ad a kormány és a miniszterek részére egyes, a közzététellel kapcsolatos, valamint a közadatkereső rendszerre vonatkozó részletszabályok megalkotására.

A felhatalmazás alapján már megjelent néhány végrehajtással összefüggő jogszabály. A Kormány 305/2005 (XII.25.) Korm. rendelete például szól a közzététel szervezési és ügyviteli feltételeiről, a honlap kialakításáról, fellelhetőségéről és működtetéséről, a közzétételről, a helyesbítésről, a frissítéséről és az eltávolításáról. Az *informatikai és hírközlési miniszter 18/2005. (XII.27.) IHM rendelete* pedig nyilvánosságra hozta a közzétételi listákon szereplő adatok közzétételéhez szükséges közzétételi mintákat.

Mind a Törvénynek, mind az említett két rendeletnek fontos szerepe, hogy minél pontosabban fogalmazzák meg a közzétételi listák tartalmát. Már a törvény

melléklete is viszonylag részletesen szabályozza az általános közzétételi lista tartalmát. Külön táblázatban foglalja össze a szervezeti, személyzeti adatok, a tevékenység és működés adatainak és a gazdálkodási adatok tartalmát. Iránymutatást ad arról, hogy a közzétett információkat mikor kell frissíteni és meddig kell megőrizni. A kormányrendelet melléklete pedig tartalmazza a közzétételi egységekre vonatkozó leíró adatokat.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy az elektronikus információszabadsággal foglalkozó jogszabályok igyekeznek pontosan megfogalmazni a teendőket annak érdekében, hogy a közzétett információk minél egységesebb formában és tartalommal jelenjenek meg.

A KSH helyzete

A KSH-nak, a magyar közigazgatási szervezetrendszer tagjaként, országos hatáskörű szervként, ugyanazok a kötelezettségei, mint minden más központi közigazgatási szervnek (például minisztériumnak). Tehát, honlapot kell fenntartania és ezen közzé kell tennie azokat az információkat, melyeket a törvény általános közzétételi listája előír. Ezen felül meghatározhat különös közzétételi listán, valamint egyedi közzétételi listán szereplő információkat.

A KSH azonban különleges helyzetben van, hiszen feladata – a közjót szolgálva – statisztikai adatok gyűjtése, feldolgozása és publikálása. Így a statisztikai adatok nyilvánosságra hozását is valamiképpen szabályozni kell. Ezeket a szabályokat a KSH életére nagy hatással bíró *Statisztikai törvény (1993. évi XLVI. törvény)* – továbbiakban *Stt.* állapítja meg. Az *Stt.* kimondja, hogy:

„17. §. (1) A hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek által végrehajtott adatgyűjtések eredményei – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – nyilvánosak. A nyilvánosságra hozásról e szervek saját hatáskörükben gondoskodnak.

(2) Nem lehet nyilvánosságra hozni az államtitoknak vagy szolgálati titoknak minősített adatokat, valamint – a 18. §-ban foglaltak kivételével – a statisztikai célt szolgáló, a természetes és a jogi személy, valamint a jogi személyiséggel nem rendelkező adatszolgáltatóval kapcsolatba hozható adatot (a továbbiakban: egyedi adat).”

A *Stt.* 18 §-a a kivételekről rendelkezik. Ennek megfelelően egyedi adat nyilvánosságra hozható akkor, ha az adatszolgáltató írásban ehhez hozzájárul, ha közér-

dekü feladatot ellátó szerv, társadalmi szervezet, költségvetési szerv egyedi adatáról van szó, továbbá egyedi adat statisztikai tevékenységet folytató nemzetközi szervezetnek nemzetközi kötelezettség teljesítése érdekében adható át, a törvény felhatalmazása alapján. Témánk szempontjából nagyon fontos a 23-24. § rendelkezése:

„23. § (1) A hivatalos statisztikai szolgálat szerveinek tájékoztatási rendszerét – az OST állásfoglalásának figyelembevételével – a szerv vezetője állapítja meg.

(2) A tájékoztatási rendszer kiadványokból és más adathordozókon lévő adatállományokból történő közlésekből áll.

24. § A hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek – a 17. § (2) bekezdésének figyelembevételével – a 6. § i) pontban megjelölt személyekkel, szervekkel és szervezetekkel, azok kérésére közlik a tájékoztatási rendszerükben nyilvánosságra még nem hozott statisztikai adatokat is. Az adatátvétellel összefüggő térítésre a 21. § (2) bekezdése az irányadó.”

A kicsit nehézkes jogászi nyelvezetet lefordítva ez azt jelenti, hogy a KSH vezetője állapítja meg a KSH tájékoztatási rendszerét az éves tájékoztatási terv keretében. Ez a rendszer kiadványokból és más adathordozókon levő adatállományokból történő közlésekből áll. Az, hogy ezek az adatközlések milyen formában és tartalommal történjenek az *Stt.* nem szól. Az *Stt. 24. §-ának* kulcseleme, hogy a KSH – lényegében a nyilvánosságot tágan értelmezve – kérésre közli a KSH tájékoztatási rendszerében nyilvánosságra még nem hozott statisztikai adatokat is.

Mint látható, hogy az *Stt.* és annak végrehajtási rendelete 170/1993. (XII.3.) *Korm. rendelet* csak általánosságban állapít meg feladatokat. Nem rendelkezik arról, hogy mit értünk a KSH tájékoztatási rendszerén, és mit jelentenek a tájékoztatási rendszer még nyilvánosságra nem hozott statisztikai adatai. Mint láttuk, néhány kivételtől eltekintve itt egyedi adatról nem lehet szó, hanem csak *összesített*, illetve *származtatott* adatot lehet nyilvánosságra hozni. Ezzel kapcsolatban van még egy fontos szabály, melyet az említett végrehajtási rendelet tartalmaz:

„19. § Összesítve sem lehet nyilvánosságra hozni – az *Stt.* 18. §-ának (2) bekezdésében és a 16. §-ban foglaltak kivételével – olyan adatot, amelynél az adatszolgáltatók száma háromnál kevesebb.”

(A kivételekről már korábban szóltunk.) E szabály részletes értelmezésétől most eltekintünk, csak jelezzük, hogy a jogalkotó így akarja minimalizálni a felfedés kockázatát.

Az *Stt.* ad némi iránymutatást a nyilvánosságra hozott statisztikai adatok ingyenességéről, illetve térítéskötelességéről (21. § (2); 24. §), de a részleteket a KSH elnöke szabályozza.

A KSH által publikált adatok több úton érhetőek el: nyomtatott formában, elektronikus úton (az internet segítségével) és elektronikusan lekérdezhető formában, továbbá személyes érdeklődés alapján is. A papíralapú információ kiszolgálja az esetleg számítógéppel nem rendelkező felhasználókat, míg az adatlekérdező rendszer olyan formátumban jeleníti meg az adatokat, hogy azok közvetlenül számítógépes programhoz legyenek használhatók. A KSH – szabad kapacitásának függvényében – az egyszerű adatszolgáltatáson túl igyekszik személyre szabott értéknovelt szolgáltatásokat nyújtani: megfelelő díj ellenében a megrendelő számára végez számításokat, készít táblázatos formában egyedi összesített (származtatott) adatokat. Az utóbbi években – a KSH 2004-2008-as stratégiai célkitűzéseinek megfelelően – egyre több információ jelenik meg az interneten ingyenes, letölthető formában, oly módon, hogy a felhasználó az adatokat a saját igényei szerint tudja összeállítani, csoportosítani. E stratégia lényege, hogy a KSH az alapvető összesített (származtatott) adatokat általában ingyenesen teszi hozzáférhetővé, az „értéknovelt” szolgáltatásokat viszont ellenérték fejében adja.

Az elektronikus információszabadságról szóló törvény alapján viszont a tájékoztatási rendszerrel kapcsolatos összes információt meg kell jelentetni a KSH honlapjára. Így különösen azokat az elnöki utasításokat, szabályzatokat, melyek az adatkezeléseket, adatkiadásokat szabályozzák, a térítésköteles szolgáltatások díjait, az adatokhoz történő hozzáférés feltételeit és módjait. Biztosítani kell azt, hogy minden adatkérő egyenlő feltételekkel jusson az adatokhoz.

Az adatkezeléssel kapcsolatos jogszabályok harmonizációja ugyanakkor megköveteli annak egyértelmű tisztázását, hogy a KSH által begyűjtött és nyilvánosságra hozható statisztikai adatok mennyiben tartoznak a közérdekű adatoknak ahhoz a köréhez, melyet az Avtv. és az elektronikus információszabadságáról szóló törvény meghatároz. E probléma részletes tárgyalása azonban már egy másik dolgozat témája.

Summary

The paper summarizes the preliminary considerations regarding the Act XC of 2005 on the freedom of electronic information and the modifications of the law on protection of personal data. A detailed description is given on the obligation of electronic publications defined by the law, on the directions aiming the openness of the legislation and that of the decrees of courts as well as the general list of disclosures. The final part of the paper lists the obligations of the HCSO as regards the act on the freedom of electronic information.

A klaszterelemzés alkalmazási lehetőségei a marketingkutatásban

Simon Judit

kandidátus, az MVM vállalati
professzora, a Budapesti
Corvinus Egyetem egyetemi
docense

E-mail: judit.simon@uni-corvinus.hu

A tanulmány célja, hogy a gyakorlati felhasználó számára ismertesse a klaszterelemzés módszerének lépéseit, a gyakorlati adatbázisok elemzésére való felhasználhatóságának problémáit, bemutatva a szakirodalomban ismeretes, esetenként eltérő megoldási javaslatokat. A klaszterelemzés alkalmazása során felmerülő problémákról a szakirodalomban is megoszlanak a vélemények. Ezeket a tanulmány azzal a céllal mutatja be, hogy segítse a felhasználó tájékozódását. A módszertan bemutatását két olyan példa kíséri, amelyek a tudományos igényű, empirikus marketingkutatás területéről származnak, és mivel hasonlítanak a mindennapi gyakorlatban legtöbbször felmerülő problémákhoz, segítségükkel speciális alkalmazási lehetőségek is megismerhetők.

TÁRGYSZÓ:

Klaszteranalízis, klasszifikáció, regressziós fák.
Marketing.

A marketingkutatás egyik leggyakoribb célja a fogyasztók, a megkérdezettek szegmentációja, vagyis olyan csoportok képzése, amelyek belül viszonylag homogének, ugyanakkor egymástól jól megkülönböztethetők (heterogének). Az osztályozás, csoportosítás mind a statisztikai módszertanban nagyon jelentős vizsgálati terület, mind a gyakorlati alkalmazások egyik kiemelt fontosságú kérdése. Az osztályozásról a statisztikában hármass követelményt fogalmazznak meg (*Hunyadi-Vita* [2004]): 1. legyen teljes (a sokaság minden egységének legyen helye valamelyik osztályban), 2. átfedésmentes (minden egyes egység egy és csakis egy osztályban szerepeljen), valamint 3. legyen homogén (az azonos osztályba sorolt egységek jobban hasonlítsanak egymáshoz, mint azokhoz az egységekhez, amelyek más osztályokba vannak sorolva). A marketingkutatásban ugyanezeket az alapelveket szokás az osztályozásra, csoportosításra alkalmazni, a fő figyelmet a homogenitási kritériumra fordítva, mivel ezzel kapcsolatban kell a legtöbb statisztikai és értelmezési követelményt megvizsgálni. A tanulmány célja az, hogy a gyakorló marketinges felhasználó számára ismertesse a csoportképzés egy fontos eszközének, a klaszterelemzés módszerének lépéseit, a gyakorlati adatbázisok elemzésére való felhasználhatóságnak problémáit, kitérve a szakirodalomban ismeretes, esetenként eltérő megoldási javaslatokra. A módszertan bemutatását két olyan, a marketingkutatás területéről származó példa kíséri, amelyek hasonlítanak a mindennapi gyakorlatban legtöbbször felmerülő problémákhoz.

A szegmentáció a marketingkutatásban legtöbbször a magatartási típusok elkülönítésére, megkülönböztetésére szolgál, és mind a magatartáselemzésének fontos eszköze, mind a további stratégiák készítésének megalapozására használható. A csoportképzés a kvantitatív típusú, kérdőíves vizsgálatok esetében végezhető el, amikor elegendő számú és megfelelő módszerrel felvett adat áll rendelkezésre ahhoz, hogy egyes ismérvek szerint csoportokat képezzünk a mintában. A leggyakrabban használt csoportképző ismérvek a fogyasztókat jellemző szocio-demográfiai jellemzők, de lehetséges a használt termék tulajdonságaiból kiindulva is szegmentálni a fogyasztókat. A magatartáskutatás igénye az, hogy minél több jellemző egyidejű figyelembevételével lehessen csoportosítani, és a változók között megjelenhessenek az attitűd típusú, életstílust jellemző, illetve az adott termékkategóriához való viszonyulást kifejező állítások, valamint ezek fogyasztói értékelése.

A szegmentáció céljára a tudományos kutatásokban és a gyakorlati alkalmazásokban is gyakran használt, többváltozós statisztikai módszer a klaszterelemzés, ami a csoportosítás, csoportképzés módszertanának összefoglaló elnevezése. A csoportképzés során a marketingben többnyire fogyasztók csoportjait (*Wind* [1978]), illetve

hasonló termékek csoportjait (*Srivastava–Leone–Schocker* [1982]), vagy tesztpiacok kiválasztását (*Green–Frank–Robinson* [1967]), valamint hasonló stratégiájú vállalatok csoportjait (*Doyle–Saundres–Wong* [1989]) határozzák meg.

A klaszterelemzés többféle csoportosítási eljárást foglal magában (*Green–Frank–Robinson* [1967]). Azon többváltozós módszerek közé tartozik, amelyek az objektumok, a megkérdezettek közötti struktúrák feltárására szolgálnak. A klaszterelemzés célja az, hogy viszonylag heterogén objektumok (egyéni fogyasztók vagy vállalatok) ismérvei alapján viszonylag homogén részsokaságokat, csoportokat tárjon fel és képezzen. A gyakorlati felhasználás szempontjából nagyon fontos jellemzője az, hogy az ismérvek egyidejű figyelembevételével tárja fel a struktúrákat, vagyis nem szükséges előzetesen meghatározni a csoportokat, vagy azok egyes jellemzőit.

A többváltozós statisztikai eljárások alkalmazása több tudományágban – pszichológia, biológia, műszaki tudományok, szociológia, közgazdaságtan, valamint üzleti gazdaságtan – terjedt el, és az alkalmazásokkal, az elterjedt gyakorlattal kapcsolatban különböző kérdések merülnek fel. A klaszterelemzés szakmailag különösen vitatott módszer, a tudományos kutatásban való alkalmazása során több kérdésben térnek el a vélemények. Az alkalmazók részben földrajzi elhelyezkedésük, részben egyes tudományos iskolákhoz való tartozásuk szerint eltérő nézeteket vallanak. Ez a helyzet elsősorban a klaszterelemzés egyes lépései során fennálló választási lehetőségek miatt alakult ki, mivel – mint a többváltozós eljárásoknál gyakran előfordul – a kutatónak nagy a döntési szabadsága.

Csupán egy, bár igen fontos kérdést tekintve egyes szerzők (*Hair et al.* [1998]), elismerik ugyan a gyakorlati alkalmazhatóság jelentőségét, de a módszert leíró jellegűnek, az általánosíthatóságot és a statisztikai következtetés levonhatóságát nélkülözőnek minősítik. Szerintük a módszert exploratív módon lehet használni struktúrafeltárára, kevésbé alkalmas viszont arra, hogy a mintából következtetéseket lehessen levonni az alapsokaságra vonatkozóan. Az adott adatbázison nyert megoldások eltérhetnek egymástól, attól függően, hogy az egyes lépésekben milyen módszert választott a kutató. Érzékeny a módszer arra is, ha az adatbázist új változókkal bővítjük, vagy elhagyunk változókat. Problémaként említik a szerzők, hogy a módszer minden esetben feltár csoportosítási struktúrákat, akkor is, ha ezek a struktúrák nem valósak, de megoldást ebben az esetben is kapunk.

Mivel ez a módszer a hazai tudományos és gyakorlati kutatásokban is gyakran használt (*Füstös et al.* [2004], *Hajdu* [2003]), így a jelen dolgozat első részében az összes módszer részletes bemutatása helyett csupán néhány olyan eljárás rövid összefoglaló jellemzését végezzük, valamint olyan eljárásbeli sajátosságokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek a módszer marketingkutatási felhasználása során gyakran előfordulnak.

A tanulmány második részében a módszer alkalmazási lehetőségeit mutatjuk be két példa segítségével. A cikket az összefoglaló következtetések zárják.

1. A klaszterelemzés néhány elméleti kérdése, fontosabb lépései

A gyakorlati példák bemutatása előtt, éppen a gyakorlati alkalmazást elősegítő összefoglaljuk a módszerrel kapcsolatos legfontosabb lépéseket, kétségeket és döntési pontokat.

1.1. Az elemzés előkészítése

A klaszterelemzés összetett statisztikai módszer, amit igen gondosan kell elvégezni. Ezért a módszer tényleges végrehajtása előtt egy sor előkészítő műveletre van szükség. Ezek a következők:

- az objektumok definíciója és számuk meghatározása;
- a kiugró értékek (outlierek) problémájának kezelése;
- a figyelembe vehető ismérvek (változók) számának meghatározása;
- az ismérvek súlyozási módszerének kijelölése;
- az ismérvek összehasonlíthatóságának vizsgálata.

Amennyiben a klaszterelemzést egy mintavétellel nyert adatbázisra végezzük, és az így nyert csoportokat általánosítani kívánjuk az alapsokaságra, akkor biztosítanunk kell, hogy megfelelő mennyiségű elem legyen az egyes csoportokban ahhoz, hogy az egyes alsokaságok megfelelően reprezentáltak legyenek az alapsokaságban. Mivel azonban előre nem tudjuk, hogy mely részsokaságok szerepelnek az alapsokaságban – mivel éppen e csoportok feltárása a klaszterelemzés célja –, így a legnagyobb szükség az ún. kiugró értékek feltárására és eliminálására van. Kiugró értéknek tekintjük azokat az objektumokat, amelyek a többi objektummal való összehasonlításban egy, a tulajdonságok, ismérvek teljesen más kombinációjával rendelkeznek, és így az összes többi elemtől távol helyezkednek el. Ezek az értékek a többi elemmel végzett összevonási eljárást erősen befolyásolják, és így a többi elem közötti összefüggést nehezebb felismerni, illetve ezek a vizsgálat során torzulnak.

Sem a vizsgálatba bevont elemek számára, sem a bevont változók számára nincs egyértelmű előírás. Az alkalmazónak figyelnie kell arra, hogy csak olyan ismérveket vegyen figyelembe a csoportosítási eljárásban, amelyek elméleti megfontolások alapján relevánsnak tekinthetők a vizsgálat tárgya, tartalmi kerete szempontjából. Olyan ismérveket, amelyek a vizsgált jelenség szempontjából jelentéktelennek tekinthetők, ki kell hagyni a csoportosítási eljárásból.

Azt sem lehet előre meghatározni, hogy az egyes ismérvek milyen súllyal vesznek részt a csoportalkotásban, ezért a gyakorlatban minden egyes ismérvre azonos

nagyságú súlyt feltételeznek. Itt elsősorban arra kell figyelni, hogy az egymással magas korrelációban levő ismérvek miatt az összevonási algoritmus során bizonyos aspektusokat ne hangsúlyoznak túl, mert ez megint csak torzítást okozhat. Amennyiben az ismérveknek egyenlő súlyt kívánunk biztosítani és az egymással korrelált kiindulási adataink rendelkezésre állnak, javaslatunk a következő.

1. *Előzetes exploratív faktorelemzés végzése a kiinduló adatokra.* Az exploratív faktorelemzés célja az, hogy a magas korrelációjú, nagyszámú kiinduló adatból független, kevesebb számú faktort állítson elő. Amennyiben a faktorelemzés során ezeket a faktorokat előállítottuk, alapjául szolgálhatnak egy klaszterelemzésnek. Ebben az esetben azonban arra kell figyelni, hogy a faktorértékek értelmezése problémás lehet, emellett a faktorok a kiinduló változók információtartalmának csupán egy részét tükrözik.

2. *A Mahalanobis-távolságfogalom használata.* Amennyiben az elemek közötti távolság meghatározásra a Mahalanobis-távolságot használjuk, akkor a távolságok kiszámítása során a változók közötti esetleges korrelációt kiszűrhetjük. A távolságfogalom használatát a szakirodalom eltérő mértékben ajánlja, egyes vélemények szerint a Mahalanobis-távolságfogalom használatához az adatbázisra olyan előfeltételeknek kell teljesülniük, amelyek a klaszterelemzéshez használt adatbázisra gyakran nem igazak (*Backhaus et al.* [2003]). Vele ellentétben *Hair et al.* [1998] és *Hajdu* [2003] a korreláció kiszűrésére felhasználható módszerek közül a leginkább ajánlhatónak ezt távolságfogalmat tartják. Szerintük a használat azért nem terjedt el jobban, azért választják leggyakrabban az euklideszi távolságot, mert a számítógépes programok egy része nem tartalmazza a Mahalanobis-távolságot, az euklideszi viszont valamennyinek része. Megjegyezzük, hogy a marketingalkalmazásokban is leggyakrabban az euklideszi távolságfogalmat használják.

3. *Azon változók kizárása, amelyek egymással magas szinten korrelálnak.* Amennyiben két ismerv között magas a korreláció (0,9 vagy efölötti érték), akkor érdemes mérlegelni, hogy ne zárjuk-e ki őket a kiinduló adatbázisból. Azon változó tartalma, amelynek magas a korrelációja egy másik változóval, nagyrészt ezzel a változóval úgymint megjelenik, és így az adott változót redundánsnak tekinthetjük. Ezen magas korrelációjú változók kizárása az egyik legalkalmasabb lehetőség arra, hogy e torzító hatásokat kiszűrjük.

Az alkalmazónak arra is ügyelnie kell, hogy a kiinduló adatbázisban ne legyen olyan ismerv, amelynek konstans az értéke, vagyis olyan, amelynek minden egyes eleme ugyanaz. Ezek az értékek nivellálnák a különbségeket, ami ugyancsak torzítást okozhat az összevonás során. A konstans ismérvek nem megfelelően hatékonyak az elválasztás során, ezért el kell távolítani őket a vizsgált adatok közül (különösen azon ismérveket, ahol ez a konstans nullához közeli érték). Nehézség léphet fel akkor is, mégpedig az implicit súlyozás problémája, ha az egyes kiinduló ismérveket eltérő skálán adják meg. Ezáltal ugyanis az egyes ismérvértékek közötti

különbségek felnagyíthatódnak. Jó, ha az ismérvek túl finom (sok értékkel rendelkező) skálán vannak megfogalmazva. Ahhoz, hogy az egyes változók közötti összehasonlíthatóság a különbségképzéshez fennálljon, standardizálni kell a kiinduló adatokat.

1.2. A klaszterelemzés módszerének gyakorlatorientált bemutatása

Az előző alfejezetben bemutattuk azokat a lépéseket, amelyek az előkészítést szolgálják. Mindezen módszerek átgondolása után kezdődhet a tulajdonképpeni klaszterelemzés, melynek fő lépései a következők.

1. Az adatbázis előkészítése, a hasonlóságok, illetve távolságok meghatározása és kiszámítása. A kiinduló adatbázisban szerepel K objektum, amely általában a megkérdezett személyek vagy vállalatok bizonyos (J) számú ismérvre vonatkozó adatait tartalmazza, amelyek metrikus vagy nem metrikus skálázásúak lehetnek. A metrikus adatokra távolságot, a nem metrikus adatokra hasonlósági mérőszámot számítunk, amelyek alapján a hasonlósági, illetve a távolságmátrix $K \times K$ méretű lesz.

A kiinduló adatbázissal kapcsolatban is felmerülnek olyan problémák, amelyek megosztják a kutatókat. Szakemberek nagy csoportjának véleménye szerint (például *Backhaus et al.* [2003], *Hair et al.* [1998]) mind metrikus, tehát intervallum- és arányskálán mért, mind nem metrikus, tehát nominális skálázású adatokra is jól alkalmazható a módszer, csupán arra kell ügyelni, hogy a hasonlósági vagy a távolságfogalmat használjuk. Ennek némileg ellentmond az a felfogás, hogy lehet ugyan klaszterezni a nem metrikus adatokat is, de ezekre jobban ajánlható a többdimenziós skálázás vagy a látens struktúrák feltárási módszerei (*Kinnear–Taylor* [1973], *Saunders* [1995]). Felmerülhet olyan alkalmazás is, amelyben metrikus és nem metrikus adatok vegyesen szerepelnek a vizsgálatban, azonban ennek előfordulása nem gyakori és nem is ajánlott (*Green–Tull–Albaum* [1988]). A hazai szerzők (*Füstös et al.* [2004]) nem zárkóznak el a nem metrikus adatok használatától, sőt a különböző skálátípuson mért adatok együttes vizsgálatától sem; ebben az esetben skálatranszformációt, illetve dichotomizálást ajánlanak.

A nem metrikus adatoknál használt hasonlósági mértékeket olyan módon képezzük, hogy a bináris változókat (a nominális változók átalakítva) összehasonlítjuk oly módon, hogy az adott tulajdonság mennyire van jelen a két objektum esetében. Így a következő esetek lehetségesek:

- a – mindkét objektumnál jelen van,
- b – csak a 2. objektumnál van jelen,
- c – csak az 1. objektumnál van jelen,
- d – egyiknél sincs jelen mindkét tulajdonság.

A két objektum közötti hasonlóság összehasonlítására általánosan a következő formula használható:

$$S_{ij} = \frac{a + \delta \cdot d}{a + \delta \cdot d + \lambda(b + c)},$$

ahol:

S_{ij} – az i -edik és j -edik objektum közötti hasonlóság,
 δ, λ – a lehetséges (konstans) súlyok.

A mérőszámokat azon az egyszerű példán szemléltetjük, amelyben két mosópormárkát (Tisztító és Fehérítő fantázianévvel) hasonlítunk össze a tulajdonságaik alapján (1 – az adott tulajdonság jellemző, 0 – az adott tulajdonság nem jellemző).

1. táblázat

Mosópormárkák összehasonlítása

Mosópor	Kiváló tisztítóhatású	Extra fehérítőhatású	Nagyszemcsés	Kék színű	Nagy kiszerelésű	Folyékony kiszerelésű	Óceánillatú
Tisztító	1	0	1	0	1	1	0
Fehérítő	1	1	1	0	1	0	0

2. táblázat

Az egyes koefficiens értékei

A koefficiens neve	Súlyok		Definíció	A mutató értéke
	δ	λ		
Tanimoto (Jaccard)	0	1	$a/(a+b+c)$	3/5
Simple Matching (M)	1	1	$(a+d)/(a+b+c+d)$	5/7
Russel and Rao (RR)	–	–	$a/(a+b+c+d)$	3/7
Dice	0	1/2	$2a/(2a+(b+c))$	6/8
Kulczynski	–	–	$a/(b+c)$	3/2

Forrás: Backhaus et al. [2003], és saját példa.

Az általános képletben különböző súlyok alkalmazásával számíthatók az egyes mutatók, amelyeket a 2. táblázatban foglalunk össze. Példánkban $a = 3$, $b = 1$, $c = 1$, $d = 2$, az egyes koefficiensek értékeit a különböző lehetséges súlyok választása esetére pedig a 2. táblázat tartalmazza.

Ha döntünk a hasonlósági mérőszámról a legfontosabb szempont az, hogy ugyanolyan súlyú-e számunkra egy tulajdonság előfordulásának hiánya, mint amilyen az előfordulás. Abban az esetben, ha az előfordulás ugyanolyan súlyú, mint az elő nem fordulás, akkor az M -koefficiens használata javasolt, ott a számlálóban az elő nem fordulás is szerepel. A szakirodalom általában a Tanimoto-koefficiens használatát ajánlja (*Backhaus et al.* [2003]).

Metrikus változók esetén a hasonlóság helyett a távolságfogalmat célszerű meghatározni. A leggyakrabban alkalmazott távolságfogalom a Minkowski-metrika vagy L -norma, amelynek kiszámítása:

$$d_{kl} = \left(\sum_j |x_{kj} - x_{lj}|^r \right)^{1/r},$$

ahol:

- d_{kl} – a k -adik és l -edik objektum távolsága,
- x_{kj}, x_{lj} – a j -edik változó értéke a k -adik, illetve az l -edik objektumban ($j = 1, 2, \dots, J$),
- $r \geq 1$ – a Minkowski-konstans.

Ha $r = 1$, akkor a city-block metrikát kapjuk, ha $r = 2$, akkor az euklideszi távolságfogalmat. A city-block metrikát elsősorban olyan esetekben használják, amikor különböző telephelyekre vonatkozó ismérvek alapján képzünk szegmenseket. Egyébként a leggyakrabban használt távolságfogalom az euklideszi távolság. A Minkowski-metrikánál nagyon fontos, hogy a változókat azonos skálán mérjük, ezért, ha ez nem áll fenn, akkor az adatokat először standardizálni kell.

A metrikus adatokra is lehet hasonlósági mértéket használni, ez a Q -korrelációs együttható, amely két objektum hasonlóságát az egyes objektumokat jellemző összes változó figyelembevételével számítja ki. A metrikus adatokra számítható távolságfogalom és a Q -korreláció alkalmazására *Backhaus et al.* [2003] a következő szemléletes példát említik: a távolság használatát javasolják olyan esetben, ha két termék forgalmi értékének időbeli hasonlóságát vagy különbözőségét mérjük, és a Q -korrelációs együtthatót akkor, ha a két termék forgalmának időbeli tendenciáját, alakulását hasonlítjuk össze. A Q -korrelációs mutatót azért nem tárgyaljuk részletesen, mivel ritkán fordul elő a gyakorlati alkalmazásokban.

2. A következő lépés annak eldöntése, hogy milyen összevonási (amalgamációs) eljárást válasszunk. Az összevonási algoritmusokat több szempont szerint csoporto-

síthatjuk, az egyik az összevonási eljárás során figyelembe vett változók száma szerint történik. Eszerint van monotetikus és politetikus módszer, ahol a monotetikus módszer használata azt jelenti, hogy az összevonási eljárás során egy változót veszünk figyelembe. A klaszterelemzés nagy előnyének azonban éppen azt tekintjük, hogy egyidejűleg több változót is figyelembe vesz az összevonási eljárásnál és csoportképzésnél, ezért csak a politetikus eljárásokkal foglalkozunk.

Egy másik csoportosítási lehetőség az összevonási eljárás lépései szerint tehető, eszerint a következő eljárásokat különböztetjük meg:

- gráfelméleti eljárások,
- hierarchikus eljárások,
- particionáló eljárások,
- optimalizálási eljárások.

A továbbiakban a marketingkutatói gyakorlatban való elterjedt alkalmazásuk miatt a hierarchikus és a particionáló eljárásokkal foglalkozunk részletesen, a másik két módszer leírása áttekinthető a szakirodalom alapján.

A hierarchikus eljárásoknál kiinduló állapotban minden egyes elem egy önálló klasztert képez. Ezután minden egyes, a vizsgálatba bevont elemre kiszámítjuk az összes távolságot, majd azokat vonjuk össze, amelyeknek a legkisebb a távolsága. Ezt követően a leghasonlóbb csoportokat egy újabb klaszterbe vonjuk össze, ami által a klaszterek száma eggyel csökkent. A következő lépésben megint kiszámítjuk a távolságokat az új és a megmaradt többi klaszter között, ez az előző lépéshez képest redukált távolságmátrixot fog eredményezni. Az összevonás így folytatódik tovább egészen addig, míg az összes elem egy nagy klaszterbe vonódik össze.

Az egyes hierarchikus eljárások abban különböznek egymástól, hogy milyen elv alapján számítják a távolságot az adott objektum és az új klaszter között. Az összevonási kritérium szerint megkülönböztetjük a legközelebbi szomszéd vagy egyszerű lánc (single linkage), a legtávolabbi szomszéd vagy teljes lánc (complete linkage), valamint a Ward-módszert. Néhány összevonási módszer (a centroid, a medián és a Ward-módszer) csak metrikus adatokra számítható.

Az eljárásokat három nagy csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy 1. tértágító, 2. térszűkítő vagy konzervatív, vagy 3. térkonzerváló hatásúak.¹ A tértágító eljárás, a legtávolabbi szomszéd fő jellemzője (amelyben a két klaszter összevonása esetén a legtávolabbi pontok közötti távolságot számítják ki, és ezek közül kerül összevonásra az a két klaszter, amelyeknek a legkisebb a távolsága), hogy nagyjából hasonló nagyságú sok csoportot képez. A térszűkítő, a legközelebbi szomszéd eljárás (a távolság a két klaszter legközelebbi pontjai távolságaként kerül meghatározásra) arra törekszik,

¹ Ezek az elnevezések *Füstös et al.* [2005] munkájában megtalálhatók magyarázataikkal együtt.

hogy kevés nagy elemszámú klasztert képezzen, amelyek mellett van néhány kisebb, ami jelentősen különbözik a nagy klaszterektől. Ez az eljárás nagyon alkalmas a „kiugró” (outlier) elemek kiválasztására, elkülönítésére. A térkonzerváló eljárások közé soroljuk a centroid, a medián és a Ward-módszert. A centroid és a medián eljárásoknál a klaszterek összevonásakor a távolságot a két klaszter középpontjának, illetve a pontok mediánjának távolsága jelenti, ennek alapján választják a legkisebb távolságra levőt. A Ward-módszer esetében a klaszteren belüli pontokra kiszámítjuk az átlagot, illetve a pontok átlagtól való négyzetes eltéréseinek összegét, és azt a pontot vagy klasztert vonjuk be a nagyobb klaszterképzéshez, amely bevonásával az eltérés-négyzetösszeg növekménye a legkisebb.

További megkülönböztető ismérve az eljárásoknak a láncképzés. Az ilyen eljárások során elsősorban az egyedi elemek összekapcsolása történik, vagyis sok lépésben mindig további egyedeket vonunk be az eddigi klaszterbe. Ezzel viszonylag nagy klaszterek jönnek létre, majd azt a néhányat soroljuk be kisebb klaszterekbe, amik nem kerültek bele az előző nagy csoportokba, elsősorban azért, mert értékük jelentősen különbözik a többiekétől (kiugró érték).

A módszerek abból a szempontból is különböznek, hogy az összevonási eljárás során az alkalmazott, heterogenitást mérő célfüggvény monoton nő-e vagy van-e lehetőség közben korrekcióra, csökkentésre is. Mindezen szempontokat foglalja össze a 3. táblázat.

3. táblázat

A felhasznált módszerek jellemzői

Módszer	Jellemző tulajdonság	Monoton-e a célfüggvény javítása?	Alkalmazható hasonlósági mérték	Egyéb jellemző tulajdonság
Egyszerű lánc	tér-tágító	igen	bármelyik	láncképzésre alkalmas
Teljes lánc	tér-szűkítő	igen	bármelyik	kis csoportok képzésére alkalmas
Átlagos lánc	tér-konzerváló	igen	bármelyik	
Centroid	tér-konzerváló	nem	távolság	
Medián	tér-konzerváló	nem	távolság	
Ward	tér-konzerváló	igen	távolság	nagyjából egyforma nagyságú csoportokat képez

Forrás: Backhaus et al. [2003].

A gazdasági alkalmazásokban igen elterjedt a Ward-eljárás. A német nyelvterületen meghatározó jelentőségű szakirodalom (*Backhaus et al. [2003]; Bergs [1981]*) vizsgálataira hivatkozva állítja, hogy a Ward-módszer a legtöbb esetben nagyon jó felosztásokat eredményez, és az egyes elemek csoportba való sorolása is többnyire ennek bizonyul.

A Ward-eljárás abban az esetben nagyon alkalmas módszer, ha:

- a kiinduló adatbázisnál a hasonlóság mérésére távolságot lehet alkalmazni;
- minden változó metrikus skálán mért;
- az adatok közül kiszűrtük a kiugrókat (ajánlott az egyszerű láncceljárás elvégzése a Ward-módszer előtt);
- a kiinduló változók korrelálatlanok;
- feltehető, hogy az egyes klaszterekbe tartozó elemszám nem nagyon különbözik;
- a klaszterek mérete nagyjából hasonló nagyságú.

A particionáló eljárások feltételeznek egy adott csoportosítást, amelyből indulva egy cserélő algoritmust felhasználva az egyes elemekre jutnak el ahhoz a megoldáshoz, amely megfelel egy kitűzött célfüggvénynek. Az egyes eljárások részben a célfüggvényben, részben a cserélő algoritmusban különböznek egymástól. A particionáló eljárás során az induló megoldás klasztereire minden egyes ismérv átlaga és az eltérésnégyzetek alapján olyan cserét hajtunk végre, amelyben a varianciák minimalizálási kritériuma (az egyes ismérvek varianciájának egyszerű összege) egyre jobban teljesül, majd az eljárás akkor fejeződik be, amikor a variancia már nem csökkenthető tovább. A módszer többnyire csak a lokális optimum elérésekor ér véget, a globális optimum eléréséhez ugyanis az összes elem összes lehetséges besorolását és az ehhez tartozó varianciakritériumot vizsgálni kellene, ami olyan nagy mennyiségű számítást tételez fel, amely gazdaságosan nem végezhető el. Amennyiben például m számú objektumot g számú csoportba sorolhatunk, ez g^m besorolási lehetőséget jelent, ami $m = 10$ és $g = 3$ esetében $3^{10} = 59049$ klaszterképzési lehetőséget ad.

A lehetőségek rendkívül nagy száma miatt az eljárás a lokális optimumok teljesülését tudja csak biztosítani. A megoldás további javítása az induló particionálás változtatásával érhető el. Amennyiben a módosított induló megoldással elvégzett eljárás végén csökken a célfüggvény értéke, vagyis alacsonyabb szórásnégyzetet értünk el, akkor javult a megoldás. Az induló particionálás kiválasztása a kutató feladata, akinek két kérdésről is döntenie kell: részben az induló megoldásban alkalmazott klaszterszámról, részben arról az alapelvről, ami szerint az elemeket beosztja a klaszterekbe. (Ez történhet véletlen számgenerátorral vagy az elemek sorrendje alapján, illetve alapjául szolgálhat egy hierarchikus módszerrel nyert klasztermegoldás is.)

Összehasonlítva a particionáló és a hierarchikus eljárást, szembevetendő különbség az, hogy ha egy adott elemet a hierarchikus eljárásban besorolunk egy klaszterbe, az végig ott marad, míg a particionáló eljárás során még áthelyeződhet máshova. Mind-ezen rugalmasságuk ellenére a particionáló eljárások kevésbé terjedtek el a gyakorlati alkalmazásokban, mint a hierarchikusak. Ez valószínűleg abból következik, hogy a particionáló eljárás nagyban függ az átcsoportosítás során alkalmazott célfüggvény-

től, valamint a kiinduló felosztástól, ami sokszor szubjektívnek tűnik. Azt is a módszer hibájaként említik, hogy többnyire csak lokális optimális értékek elérésére van lehetőség.

3. Az összevonási eljárás elvégzése után, amikor már rendelkezésre állnak az adott eljárással képzett csoportok, dönteni kell a megoldásról, vagyis a *klaszterek számáról*. Az agglomeratív eljárások ugyanis abból az állapotból indulnak ki, amikor minden egyes elem külön klasztert alkot és eljutnak abba az állapotba, amikor az összes elemet egy nagy klaszterbe foglalják össze, ez a két helyzet a szegmensképzés szempontjából egyformán szélsőségesnek tekinthető. A kutatónak kell meghoznia a döntést arról a klaszterszámról, amelyet a legjobb klasztermegoldásnak tekint. Amennyiben nincs valamilyen előzetes vagy elméleten alapuló feltevés az elérendő klaszterszámról, akkor az egyes eljárások esetében különböző statisztikai lehetőségek állnak rendelkezésre. Az egyik az összevonás, ehhez a dendrogram nyújt áttekinthető ábrázolást. A Ward-módszernél követhető az egyes lépésekhez tartozó eltérés négyzetösszeg (vagy a variancia) nagysága, amelynek a klaszterszámok függvényében való ábrázolása megmutathatja azt a töréspontot (Elbow-kritérium), ahol a heterogenitási mértékben „ugrás” következik be (a belső varianciaösszeg jelentősen lecsökken), amely a diagramon törésként jelenik meg. Amennyiben nem jelentkezik jelentős ugrás, vagyis nincs könyök, akkor a „hüvelykujj-szabályt” az 50-50 százalékos belső és külső varianciaarányt érdemes figyelembe venni.

A klasztermegoldás kiválasztását segíti az F -érték is, amelyet az összes változóra ki lehet számítani olyan módon, hogy a j -edik változó g -edik csoportban mért varianciáját viszonyítjuk a j -edik változó teljes mintában mért átlagos varianciájához.² Az F értéke csökken, minél kisebb a számlálóban található csoportra vonatkozó variancia, vagyis annál megfelelőbb az adott csoportban a vizsgált változó homogenitása. Kritériumként fogalmazható meg az elfogadható homogenitási, illetve heterogenitási határra, hogy a csoporton belüli variancia ne haladja meg a változónak a teljes mintában mért átlagos varianciáját, vagyis az F értéke ne haladja meg az 1-et. Egy klasztert akkor tekinthetünk homogénnek, ha az összes klaszterképző változóra kiszámított F -érték kisebb 1-nél.

A klaszterszám megállapítását segíti az értelmezhetőség is: a klaszterek értelmezése a klaszterképző változók t értéke alapján történik.³ A t -érték számítása: a j -edik változó g -edik csoportban mért átlagának és a j -edik változó mintabeli átlagának különbségét osztjuk a j -edik változó becslött mintabeli szórásával. A t -értékek olyan normált értékeket jelentenek, amelyeknél a nulla körüli értékek az adott tulajdonság

² Ismeretes, hogy normális eloszlású változók esetén a két variancia hányadosa elég általános feltételek mellett F -eloszlást követ. Ez az állítás alapozza meg az F -próbák kiterjedt alkalmazását. Itt ennek egy egyszerű változatát láthatjuk.

³ Az előzőkhöz hasonlóan ez esetben a hányados t - (Student-) eloszlást követ.

átlagos „képviselét”, fontosságát mutatják a klaszterben, míg a negatív és pozitív értékek a skála értelmezése szerint átlaghoz képesti alul-, illetve felülreprezentáltságot jelentenek. Az egyes klaszterek összehasonlításakor az egyes változók t -értékei alapján megállapítható, hogy a csoportok valóban lényegesen különböznek-e egymástól, illetve ha különböznek, akkor mely változókban térnek el. Az egyes klaszterek értelmezése is az egyes változók adott klaszterre jellemző t -értékei alapján történhet, annak alapján, hogy mely ismérvek jellemzők a klaszterre, melyek kevésbé. A klaszterszám megállapításához az értelmezhetőség és az egyes klaszternagyságok összehasonlítása is segítséget jelentenek.

További segítség lehet az egyes klaszterek *értelmezésében* a klaszterképzésbe be nem vont változók egyes klaszterekben megjelenő elemzése, aszerint, hogy mennyire különböznek a csoportok az egyéb változók értékei alapján (demográfiai jellemzők, vásárlási szokások). A klaszterelemzés lépéseinek áttekintéséből látszik, hogy a kutató döntései jelentősen befolyásolhatják az eredményt. Ez előnyt jelent abból a szempontból, hogy a klaszterelemzésnek széles körű alkalmazási területet biztosít, mivel a módszerek alkalmazása teszi lehetővé a csoportok létrejöttét. Ugyanakkor kétségtelenül fennáll a kutató által történő manipulálás veszélye, amely kívánatos megoldásokhoz vezethet.

A szubjektív megítélésére az irodalomban szigorú és kevésbé szigorú véleményekkel találkozhatunk. *Backhaus et al.* [2003] művét olyan forrásnak tekinthetjük, amely didaktikus ismertetésével nagyban segíti az egyes módszerek alkalmazását, ugyanakkor a veszélyekre is körültekintően felhívja a figyelmet. A klaszterelemzés esetében azt tanácsolja, hogy a kutató folyamatosan vegye figyelembe és igyekezzen megválaszolni a következő kérdéseket.

1. Melyik hasonlósági mértéket és összevonási algoritmust választotta?
2. Milyen megfontolások alapján választotta ezeket?
3. Mennyire stabilak az eredmények, ha megváltozik:
 - a hasonlósági kritérium,
 - az összevonási algoritmus, és/vagy
 - a kiválasztott klasztermegoldás (vagyis a klaszterszám)?

A kérdések megválaszolása a klaszterek megbízhatósági és érvényességi vizsgálatát tételezi fel. Ez történhet részben olyan módon, hogy elvégezzük az előző kérdésben feltett ismételt eljárást más hasonlósági, illetve összevonási algoritmus-sal, valamint az előzőtől eltérő klaszterszámot is elemzünk. Másrészt lehetőség van az adatok felosztásával történő érvényességvizsgálatra (véletlenszerűen kettéválasztott két minta klaszterátlagainak összehasonlításával), vagy egyes változók elhagyásával megismételhetjük a klaszterelemzést és összehasonlítjuk az eredményeket.

2. Példák a klaszterelemzés alkalmazására

Az eddigiekben áttekintettük a klaszterelemzés alapjait, elvégzésének főbb lépéseit. A továbbiakban két jellegzetes marketingalkalmazás példáján mutatjuk be az elmondottakat.

2.1. A hibrid vásárlói magatartás modellje

A marketing egyik leggyakrabban kutatott területe az egyéni és a szervezeti vásárló magatartása. Az egyéni vásárlói magatartásra vonatkozó számos elmélet közé tartozik a hibrid vásárlói magatartás elmélete is (*Schmalen* [2002] és *Schmalen–Simon* [1998]). Mivel ez az elmélet marketingszakmai körökön kívül nem általánosan ismert, a következőkben megadjuk rövid összefoglalását.

Az a magatartás, amikor ugyanazon fogyasztó bizonyos termékekért több pénzt hajlandó kiadni, míg más termékek esetében odafigyel az árra, a fogyasztó „hibrid” vásárlói magatartásaként foglalható össze, amikor is egy vegyes magatartási típus figyelhető meg. Végeredményben minden fogyasztó, a saját magatartási szokásait követve, egyidejűleg nyitott és kevésbé nyitott pénztárcával vásárol, ami bevásárlási magatartását kiszámíthatatlanná teszi. Általánosságban abból indulhatunk ki, hogy az ember tudatos lény, ezért szükségletei kielégítésekor nem utolsó sorban arra figyel, hogy a kiválasztott termék fontos legyen számára, és megszerzése ne járjon nagy kockázattal. Adott termék fontossá válik, ha:

- a fogyasztó számára jelentős egyéni hasznossága van, ha például fontos funkciókat tölt be, egy hobbihoz kapcsolódik, kíváncsiságot csillapít vagy érzelmeket kelt (hedonista elem);
- a fogyasztói kosár kialakításakor fontos (társadalmi komponens);
- elajándékozható valakinek, aki a fogyasztó számára fontos (szituációs elem).

Az adott vásárlásnál fellépő „szubjektív” kockázat funkcionális kockázattá is válhat: gyakran hiányzik a vásárlók áttekintése és tapasztalata az adott termékkel kapcsolatban, gyakran előfordul, hogy az adott termék technikailag nagyon bonyolultnak tűnik a vásárlónak, amelyet nem tud értelmezni. A vásárlókat jellemző két fő magatartási ismérv – a márkapreferencia és az árelfogadási hajlandóság – a hibrid vásárlói magatartás esetében különböző magatartástípusokban kapcsolódik össze.

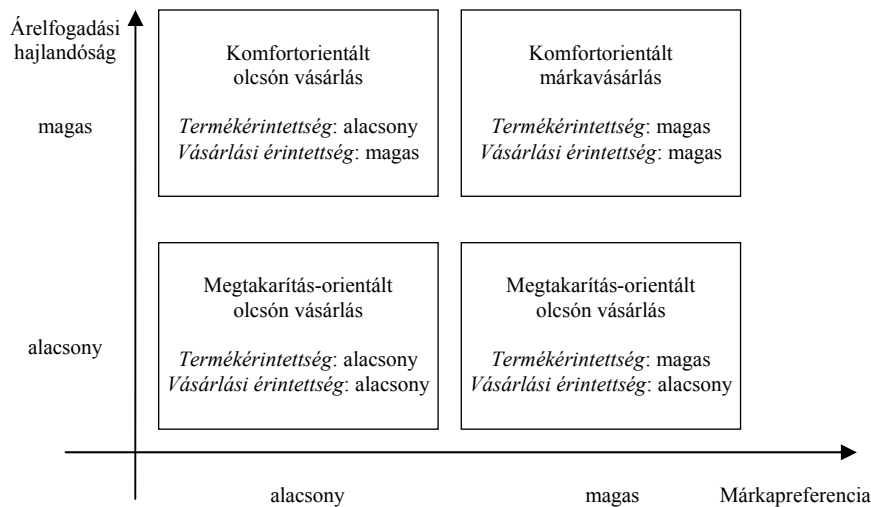
1. *A komfortorientált márkavásárló:* nagyobb árelfogadási hajlandósággal képes magasabb árat adni a márkázott termékért (a magas áron vásárló).

2. *A megtakarítás-orientált márkavásárló:* márkázott terméket preferál, de szeretné a lehető legelőnyösebb árat elérni érte (az előnyös áron való vásárló).

3. *Az olcsón vásárló:* nem márkázott, vagy kereskedelmi márkát vásárló, alacsony árelfogadási hajlandóságú, aki vagy megtakarítás-orientáltan, vagy komfortorientáltan vásárol.

A vásárlói magatartás típusai és a motivációk között teremt kapcsolatot az involvement, vagyis az érintettség az, hogy a vásárló mennyire érintett az egyes termékkel, illetve vásárlási helyzettel kapcsolatban. Az érintettségnek két fő típusa különböztethető meg: a vásárlási és a termékérintettség. A termékérintettség magas, amennyiben a fogyasztó számára valamilyen személyes vagy társadalmi befolyás miatt fontos a termék, míg a vásárlási érintettség akkor magas, ha egy adott vásárlási helyzetben a vásárló által észlelt funkcionális vagy társadalmi kockázat magas. Az egyes vásárlási típusok és az érintettség esetei összekapcsolhatók: a magas termékérintettség, vagyis amikor fontos a termék a vásárló számára általában márkázott termék vásárlásával biztosítható, amikor azonban a termék nem fontos, akkor szívesen vesz a vásárló nem márkás vagy kereskedelmi márkás terméket. Amennyiben a vásárlási helyzetet érzi kockázatosnak a vásárló, akkor ezt a kockázatot az eladótól kapható tanácsadás igénybevételével, valamint nagy termékválasztékkal és szolgáltatásokkal rendelkező bolt választásával csökkentheti. A hibrid vásárlási magatartás kategóriáit, illetve a termék- és vásárlási érintettség összefüggését mutatja az 1. ábra.

1. ábra. A hibrid vásárlói magatartás kategóriái



Konkrét példánkban az akár egyénekenként is különböző termékkategóriákkal kapcsolatos különböző magatartási típusok empirikus kutatását végezte *Schmalen* és *Lang* [1998], akik ugyanazon megkérdezésben tesztelték a sportcipő és a hifi-berendezések kategóriájával kapcsolatos vásárlói magatartást. Az alapfeltevés az, hogy ugyanaz a fogyasztó másként viselkedhet egymástól nagyon különböző termékkategóriák vásárlásakor. Kérdőívünkben mindkét termékkategória esetében olyan, az egyes magatartási típusokat leíró többtételű skálát, állításhalmazokat fejlesztettek

ki és alkalmaztak, amelyet ötfokozatú skálán értékelték a válaszadók (a kérdőív erre vonatkozó kérdéseit a *Statisztikai Szemle* Interneten megjelenő melléklete tartalmazza [www.ksh.hu/statszemle]).

Az elemzés során azokat a válaszadókat értékelték, akik mindkét állításhalmazra érvényes válaszokat adtak, a hiányzó válaszokkal rendelkezőket kihagyták az elemzésből. Az elemzés különbözik attól az eljárástól, amellyel egy termék kategória vizsgálatakor találkozhatunk (*Schmalen–Simon* [1998]) ugyanerre a magatartástípusra. Ebben az esetben szegmentálni kell a mindkét termék kategóriával kapcsolatos attitűdök alapján, és meg kell találni a kapcsolatot a két csoportba sorolás között. A szerzők a klaszterelemzéshez szükséges korrelálatlan kiinduló változókat faktorelemzés előzetes bekapcsolásával biztosíthatják. Amennyiben ezt a módszert a két állításhalmaz esetében is alkalmazni akarják, szembekerülnek azzal a kérdéssel: vajon a két különböző állításhalmazon a faktorelemzés eredményeként egyező faktorszám lesz-e a megoldás, és a faktorsúlyok struktúrája mennyiben vezet azonos vagy hasonló eredményekhez. Csak hasonlóan értelmezett faktorok esetén lehetséges a két állításhalmazra olyan klasztermegoldásokat kapni, amelyek összehasonlíthatók egymással.

Az empirikus vizsgálatban az előfeltételezés az, hogy a sportcipő és a sztereó be rendezés vásárlására vonatkozóan eltérő magatartás jellemezheti a megkérdezettek jelentős részét. Az állítások az árelfogadási hajlandóságra, a tanácsadással kapcsolatos attitűdre, a márkapreferenciára, illetve a termék- és vásárlással kapcsolatos érintettségre vonatkoztak. Az elemzésben 216 kérdőívet elemeztek, amelyekben az állításoknál nem szerepeltek hiányzó értékek.

Mindkét állításhalmazban 3-3 állítás vonatkozott a márkapreferenciára, valamint az árérzékenységre. Az első lépésben faktorelemzést végezve a két állításhalmazra vonatkozóan, mindkét halmazra azonos struktúrájú faktorsúlymátrix adódott. A faktorelemzés jó elvégezhetőségét a statisztikai mutatók tükrözik: a kiinduló adatbázisra kiszámított KMO-érték⁴ az egyik esetben 0,7 felett van, a másik esetben hajszálnyira marad el tőle. A 0,7-es KMO-érték jó szintű az irodalmi ajánlások szerint (*Backhaus et al.* [2003]). A két faktor előállításakor az állításokban eredetileg megfogalmazott információ tartalmat kifejező teljes magyarázott varianciahányad meghaladja a 70 százalékot.

A két állításhalmazra és a belőlük számított faktorokra mint mérési modellre célszerűnek láttak a szerzők egy ellenőrző jellegű vizsgálatot végezni konfirmatorikus faktorelemzéssel, amelynek eredményét itt nem részletezzük. A konfirmatorikus faktorelemzéssel kiszámított faktorsúlyok mindkét termék kategóriára nagyon jól megfeleltethetők, és jól összhangba hozhatók az exploratív faktorelemzéssel nyert faktorsúlyokkal.

⁴ A KMO-érték a *Kaiser, Meyer és Olkin* által kifejlesztett mérőszám (measure of sampling adequacy). Ez a faktoranalízis kiinduló változóira kiszámított korrelációs mátrix alapján számítható, és egy mutatóval próbálja meg jellemezni a kiinduló változók közötti összefüggést. Az adatbázis megfelelőnek tekinthető a faktorelemzésre, ha a KMO-mutató értéke 0,6 és 1 között van, de minimumkövetelmény az, hogy legyen nagyobb, mint 0,5 (*Backhaus et al.* [2004]).

4. táblázat

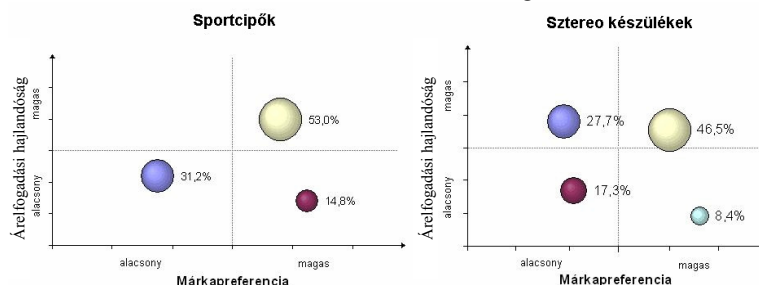
Számított faktorsúlyok hibrid vásárlói magatartás esetén

Változók	Sportcipő		Sztereo berendezés	
	1. faktor	2. faktor	1. faktor	2. faktor
Kiinduló változók	márkapreferencia	árelfogadási hajlandóság	márkapreferencia	árelfogadási hajlandóság
Márkapreferencia-1	0,92271	0,08087	0,87125	0,07443
Márkapreferencia-2	0,83364	0,10739	0,78204	0,01727
Márkapreferencia-3	0,89432	0,11526	0,78608	0,16241
Árelfogadás-1	0,22562	0,87551	0,09035	0,88905
Árelfogadás-2	0,11487	0,89345	0,12852	0,88905
Árelfogadás-3	-0,00887	0,73997	0,04964	0,87462
Mutatók az exploratív faktorelemzésben	(n = 209)		(n = 209)	
KMO	0,69971		0,71921	
A teljes variancia magyarázott aránya	75,9%		73,2%	

Forrás: Itt és a 2. ábrán, valamint az 5. táblában Schmalen–Lang [1998].

A szerzők az exploratív faktorelemzéssel kiszámított faktorértékek alapján végezték a klaszterelemzést. A Ward-eljárással elvégzett klaszterezés eredményeként a sportcipő-kategóriára a 3-klaszteres, a sztereo berendezésekre a 4-klaszteres megoldást fogadták el. A belső eltérésnégyzet nagysága a sportcipős 3-klaszteres megoldásnál 45,18 százalék a sztereo berendezéseknél a 4-klaszteres megoldásnál 33 százalék. A faktorátlagokat ábrázolva az egyes klaszterekben az ábrán látható eredményeket kapják. A körök nagysága arányos a csoportokba tartozó megkérdezettek számával. A faktorok átlagos értékeit varianciaanalízissel vizsgálva, az egyes csoportok között szignifikáns különbség tapasztalható ($p=0,0000$). Az egyes klaszterekben az F -értékek 0,5 körül ingadoznak, amely nagyfokú klaszter-homogenitásra mutat.

2. ábra. Klaszterelemzés különböző vásárlói magatartások esetén



A 2. ábrán bemutatott magatartási típusok szerint a sztereó berendezések vásárlása esetén kimutatható mind a négy viselkedéstípus, míg a sportcipők esetében a vizsgált mintában nem mutatható ki a komfortorientált olcsón történő vásárlás.

A kapott klaszterek segítségével mód nyílik az egyes klaszterek közötti váltások vizsgálatára is. Amennyiben a fogyasztónak valóban hibrid a magatartása, akkor a két termék kategóriára vonatkozóan az egyik típusú klaszterből a másik típusúba való átvándorlás lehetne megfigyelhető. Az 5. táblázatból jól látható, hogy valóban megfigyelhető az azonos magatartástípus és az átváltás is egyazon vásárló esetében. A vásárlók mintegy 47 százaléka ugyanazon magatartástípusba tartozik mindkét termék kategória esetében (lásd a diagonális elemek arányát), mintegy 53 százalékuknál viszont magatartásváltás figyelhető meg, vagyis eltérő magatartást mutatnak az egyes termék kategóriáknál.

5. táblázat

Vásárlási típusok sportcipő és sztereó készülékek vásárlása esetén

		Sztereó készülékek				
		Megtakarítás-orientált olcsó vásárlás	Megtakarítás-orientált márkavásárlás	Komfortorientált olcsó vásárlás	Komfortorientált márkavásárlás	Összesen
Sportcipő	Megtakarítás-orientált olcsó vásárlás	21	3	16	19	59 (30,3%)
	Megtakarítás-orientált márkavásárlás	8	8	4	11	31 (15,9%)
	Komfortorientált olcsó vásárlás	–	–	–	–	–
	Komfortorientált márkavásárlás	4	6	33	62	105 (53,8%)
	Összesen	33 (16,9%)	17 (8,7%)	53 (27,2%)	92 (42,2%)	195

A vásárlók viszonylag magas hányada márkavásárló, mintegy 32 százalékuk mindkét termék kategóriában komfortorientált márkavásárló. A sztereó készülékeknel találunk tanácsadást igénybe vevő, de olcsó készüléket kereső komfortorientált olcsón vásárlót, ami nem jellemző a sportcipővásárlásra. Ugyanakkor a megkérdezettek több, mint fele eltérő magatartást mutat a két termék kategória esetében. Mintegy 10 százalékuk olcsón vásárol cipőt, de a sztereó berendezésért hajlandó magasabb árat adni és márkát vásárolni, míg 17 százalék azon vásárlók aránya, akik márkás cipőt vásárolnak magasabb árelfogadással, de a sztereó készülékeknel a tanácsadással

történő vásárlás mellett olcsón vásárolnak, tehát elfogadják a kereskedelmi márkás vagy nem márkázott terméket is. A vásárlások jelentős részében (53%) megfigyelhető a vizsgált hibrid vásárlói magatartás.

2.2. A tartalomelemzés és a klaszterelemzés összekapcsolása: business-to-business alkalmazás

A szervezeti vásárlások piacán a vásárlások egyik fontos típusa a beszerzés. A szervezeti vásárlók részben vállalati, részben kormányzati, közigazgatási intézmények számára szereznek be. A kormányzati beszerzésekre a business-to-business szakirodalom jóval kevesebb figyelmet fordít, mint a vállalatiakra, így kevés azon tanulmányok száma, amelyek a kormányzati vevők beszerzési magatartását tárgyalják. Szinte alig van olyan kutatás, amely a kormányzati vagy intézményi vásárlók tendervásárlói magatartásával foglalkozna. A következőkben röviden bemutatandó kutatásban, amikor a magyar tendervásárlók beszerzési magatartásának egyes elemeit vizsgáljuk, a nem profitorientált, részben kormányzati szervezetek magatartását elemezzük, mivel a tenderkiírók többsége nem profitorientált szervezet. Vizsgálatunk célja az volt, hogy ezen a piacon tárjunk fel magatartási típusokat.

Magyarországon is, mint az európai országok többségében, kötelező megjelentetni a tenderfelhívást két országos napilapban. Amennyiben közbeszerzési eljárásról van szó, akkor a *Közbeszerzési Értesítőben* kell a felhívást közzétenni. A pályázat minősítésének kritériumai megjelennek ugyan a kiírásban, de kevés kutatás foglalkozik azzal, hogy melyek a tipikus minősítési esetek, milyen a kiíró és a pályázó közötti kapcsolat, illetve mi a pályázatok sikerességének vagy sikertelenségének a magyarázata.

Kutatásunkban (*Mandják–Simon* [2000]) tenderkiírások szövegét elemeztük abból a célból, hogy megállapítsuk a kiírások tipikus elemeit, jellemzőit, valamint a meghirdetett döntési kritériumokat. Az Observer sajtófigyelő ügynökség segítségével 1996 márciusától összegyűjtöttünk olyan tenderkiírásokat, amelyekre tartalomelemzést végeztünk. A vizsgált adatbázis az 1996. május–június folyamán a magyar napilapokban publikált tenderfelhívások (mintegy 515) szövegéből keletkezett, a szöveg elemekre bontásával képeztük a vizsgált változókat. A következő változókat határoztuk meg a felhívások alapján:

- a közlés adatai (melyik napilapban jelent meg),
- a tender típusa (a kiíró típusa szerint megkülönböztetve: önkormányzati, államigazgatási, egyéb intézményi és vállalati),
- a kiíró jellemzői (neve és az intézmény típusa),
- a kiírás tárgya (termék, szolgáltatás vagy projekt),
- a beadási határidő,

- az elvárt garanciák,
- az értékelési kritériumok,
- a szállítási időpontok,
- a kiírási szöveg hossza,
- a vevő és eladó szavak említésének száma a szövegben,
- a vásárló szakmai jellemzői.

Az egyes szövegeket a változók alapján feldolgozva, a kvalitatív típusú tartalom-elemzést kvantifikálni tudtuk, így a vizsgálatban is használhattunk kvantitatív elemzési módszereket. Az értékelési kritériumok alapján próbáltuk meg feltárni a vásárlók preferenciáit, illetve ezek alapján a tipikus vásárlói magatartási formákat. A tenderkiírásokban a legtöbb esetben említettek értékelési kritériumokat, többnyire nem csak egyet, hanem többet is. Összegyűjtve az értékelési szempontokat, mintegy 12 olyat találtunk, amelyek több mint 50 kiírásban is említésre kerültek, ezért ezeket vontuk be a vizsgálatba. A szempontok fontosságára önkényes feltételezést tettünk, amely szerint az egyes kiírásokban szereplő szempontok egymásutániséga egyben fontossági rangsort is tükröz, vagyis a kiírók által legfontosabbnak tekintett szempont az első helyen szerepel, a második legfontosabb a második helyen és így tovább. A szempontok ilyen valóságos rangsorolását pontozással érzékeltettük, amelyben az első helyen említett, legfontosabb szempont 12 pontot kapott. A második helyen említett, második legfontosabb szempont 11 pontot kapott, és így minél hátrébb volt említve egy szempont, annál kevesebb pontot kapott. Azokban a kiírásokban, ahol egy adott szempontot nem említettek, az a szempont 0 pontot kapott. A változókat tehát a pontok szerint értékelve a szempontokat metrikus változóként kezeltük. Ezután a 12 változóból faktoranalízissel képeztünk 5 faktort, ahol a teljes magyarázott változókányad mintegy 60 százalékos volt. Az 5 faktorra mint kiinduló változóra végeztünk klaszterelemzést, a kiugró elemeket (8 elem) elimináltuk az egyszerű láncmódszerrel, majd a klasztereket Ward-módszerrel képeztük. A klaszterezés eredményeként a hétklaszteres megoldást találtuk stabilnak és ezt értelmeztük. A klaszterek értelmezése a következő:

1. klaszter: A vásárlók, akik valamilyen preferenciával rendelkeznek (14%).

Ebben a szegmensben a vásárlók az árat és az eladó referencialistáját említették mint legfontosabb tényezőt. A többi tényező jóval kevésbé fontos számukra, ugyanakkor az említett szempontok sem szerepelnek nagyon magas fontossággal, vagyis vannak preferenciáik, de azoknak nem tulajdonítanak kiemelkedő fontosságot. Ebben a szegmensben az önkormányzati vevők vannak túlsúlyban és a vásárlás tárgya legtöbbször valamilyen szolgáltatás.

2. klaszter: A hagyományos értékeket figyelembe vevők (21%).

Az ebbe a szegmensbe tartozó vevők olyan hagyományos szempontoknak tulajdonítanak kiemelkedő jelentőséget, mint a minőség és a fizetési feltételek. A vásárlás

tárgya a legtöbb esetben termék, és kissé nagyobb a vállalatok aránya, mint az önkormányzatoké vagy más állami intézményeké.

3. klaszter: A beszállító értékeire figyelők (11%).

Ebben a szegmensben a beszállítóra jellemző olyan szempontok, mint a technikai képességek, a stabilitás, a megbízhatóság és a referencialista a legfontosabbak a döntésnél. A vásárlás tárgya túlnyomórészt projekt, és a résztvevők nagyrészt állami intézmények.

4. klaszter: Az előírásokat közvetlenül alkalmazók (8%).

Ezek a vevők nem fogalmazzák meg saját döntési kritériumokat, hanem a törvényben megfogalmazott előírásokat alkalmazzák a vásárlási döntés meghozatalakor. A törvényben szabályozott szempontok közül legfontosabbnak az árat, a technikai paramétereket, a szállítási időt és a referencialistát tartják.

5. klaszter: A büntetésre figyelők (10%).

Ebben a szegmensben a büntetés, a kötbér kikötése a legfontosabb szempont, de megemlítik emellett az árat, a műszaki paramétereket és a referenciákat is. Elsősorban intézmények tartoznak ide, akik többnyire projekteket vásárolnak.

6. klaszter: A kiírás tárgyára figyelők (17%).

A vevők azokra a tényezőkre figyelnek elsősorban, amelyek az adott termék, szolgáltatás vagy projekt vételével függnek össze, mint a szállítási határidő, a referenciák, a garanciák és az ár. A szegmensre jellemző az állami és egyéb intézmények kissé magasabb aránya.

7. klaszter: Azok a vevők, akik nem közölnek értékelési szempontot (19%).

Erre a csoportban az a jellemző, hogy nem közölnek a tenderkiírásban értékelési szempontot, még a törvényben előírtakat sem.

Az egyes klaszterek értelmezése alapján találhatunk egymáshoz hasonlókat abból a szempontból, hogy a vásárlási folyamatot elsősorban tranzakcióként kezelték-e vagy inkább a kapcsolat jellege dominált a kritériumok között. E szempontok szerint a hét szegmenst két nagy típusba soroltuk be, aszerint, hogy a vásárlási döntésnél inkább a vevő és a beszállító közötti kapcsolatot vagy magát a vásárlást, a tranzakció jellemzőit tartja-e fontosnak és meghatározónak. A kapcsolatorientált típusba a mintában található vásárlók összesen 25 százaléka, a tranzakcióorientált típusba mintegy 56 százaléka tartozik, míg 19 százalékuk nem jelölt meg elbírálási szempontot.

A kutatás eredményeként kapott adatok jól interpretálhatók a business-to-business marketing területén, megfelelnek azoknak, a gyakorlatban megfigyelt tapasztalatoknak, hogy ezen a területen a tényleges cserefolyamattal kapcsolatos szempontok figyelembevétele jellemző ugyan, de egyes, vásárlásokkal kapcsolatos döntésekben (elsősorban a nagyobb értékű, projektformában megvalósuló szolgáltatások esetében, valamint a hosszabb üzleti kapcsolatok keretében megvalósuló döntéseknél) a vevő és a beszállító közötti kapcsolatoknak van döntő szerepe.

3. Következtetések

A dolgozatban a klaszterelemzés marketingkutatásban való felhasználási lehetőségeire igyekeztünk rámutatni legfőképpen azzal a céllal, hogy a szegmentáció szükségességére és módszertani lehetőségeire felhívjuk a figyelmet. A módszertan bemutatása felhasználó-orientáltan történt, ami azt jelenti, hogy a módszer statisztikai hátterét, precíz leírását és bemutatását mellőztük. A módszer tárgyalásakor hangsúlyosan szöveltünk a felhasználás feltételeiről, azzal a céllal, hogy a gyakorlati felhasználó számára segítséget nyújtsunk. Mivel a klaszterelemzés alkalmazása során több olyan problémával lehet találkozni, amelyről a (felhasználóorientált) szakirodalomban is megoszlanak a vélemények, igyekeztünk bemutatni a különböző irányzatokat olyan módon, hogy véleményt, orientációs lehetőséget is felkínáltunk a felhasználónak. A módszertan alkalmazását bemutató két példa kiválasztásában az a szempont játszott a legnagyobb szerepet, hogy két, a piackutatási gyakorlatban legtöbbször előforduló alkalmazás eseteitől némileg eltérő, speciális példát kívántunk ismertetni. A kéttermékcsoportos magatartásvizsgálatban az a különleges, hogy a szegmentációt ritkán szokták összekapcsolni két termékcsoporttal kapcsolatban ugyanazon vásárlóra. A hibrid vásárlói magatartás elmélete, amely szerint adott vásárló eltérő típusú magatartással rendelkezhet más-más termékcsoportban, jól alátámasztható azzal a szegmentációval, amit a két termék kategóriára vonatkozó ismervek alapján végzünk. A klaszteranalízis alkalmas arra is, hogy a magatartási típusokat az empirikus eredményekben összehasonlítsuk.

A business-to-business kapcsolatokban igen gyakori a tenderkiírás alapján való beszerzés, a kutatás azonban mégis viszonylag kevés figyelmet szentel ilyen döntések elemzésének. A példa kiválasztásakor részben egy kevésbé kutatott területtel kívántunk foglalkozni, részben azt a módszertani megoldást akartuk bemutatni, amelyben a tartalomelemzést kvantitatív elemzéssel kapcsoltuk össze. A tenderkiírásokban előforduló döntési kritériumok alapján jól megkülönböztethető szegmenseket sikerült kimutatni, amelyek megfeleltek mind a módszertani követelményeknek, mind az alkalmazási területen használt fogalmaknak és tipológiáknak. Mindkét példa bemutatásával azt igyekeztünk érzékeltetni, hogy a többváltozós statisztikai módszertan, jelen esetben a klaszteranalízis alkalmazása milyen jelentős többlet-információkat szolgáltat a gyakorlat egyes területein végzett adatelemzéseknél, valamint azt is, hogy a módszertan szigorú követelményei összeegyeztethetők a gyakorlatban általában nem teljes mértékben teljesülő feltételekkel.

Irodalom

- BACKHAUS, K. ET AL. [2003]: *Multivariate Analysemethoden*. 10. Auflage, Springer Verlag, Berlin.
BERGS, S. [1981]: *Optimalität bei Cluster-Analysen*. Diszertáció. Münster. (Munkaanyag.)

- DOYLE, P. – SAUNDERS, J. – WONG, V. [1989]: International marketing strategies and organization: a study of US, Japanese and British competitors. *American Marketing Research*. 12. évf. 11. sz. 408-413. old.
- FÜSTÖS L ET AL. [2004]: *Alakfelismerés*. UMK. Budapest.
- GREEN, P. E. – FRANK, R. A. – ROBINSON, P. J. [1967]: Cluster analysis in test market selection. *Management Science*. 13. sz. 387–400 old.
- GREEN, P. E. – TULL, D. S. – ALBAUM, G. [1988]: *Research for marketing decisions*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall. New York.
- HAIR, J ET AL. [1998]: *Multivariate data analysis*. Prentice Hall. New York.
- HAJDU O. [2003]: *Többváltozós statisztikai számítások*. KSH. Budapest.
- HOFMEISTER TÓTH Á. [2003]: *Fogyasztói magatartás*. Aula Kiadó. Budapest.
- HOFMEISTER Á. – SIMON J. – SAJTOS L. [2003]: *A fogyasztói elégedettség*. Alinea Kiadó. Budapest.
- HUNYADI L. – VITA L. [2004]: *Statisztika közgazdászoknak*. KSH. Budapest.
- KINNEAR, T. C. – TAYLOR, J. R. [1973]: The effect of ecological concern on brand perceptions. *Journal of Marketing Research*. 10. évf. 5. sz. 191–197. old.
- MALHOTRA, N.K. [2002]: *Marketingkutatás*. KJK Kerszöv Kiadó. Budapest.
- MANDJÁK T. – SIMON J. [2000]: Hungarian tender buyers: some results of an empirical research study. In: *Woodside* (szerk.): *Getting better at sensemaking*. Jai Press Inc. Stamford, Connecticut. 385–398. old.
- NUNALLY, J.C. [1994]: *Psychometric theory*. McGraw-Hill, Inc. London.
- SAUNDERS, J. [1995]: Cluster analysis. In: *Hooley, G. J.– Hussey, M. K: Quantitative methods in marketing*. The Dryden Press. London.
- SCHMALEN, H. [2002]: *Általános üzleti gazdaságtan*. Axel Springer Budapest Kiadó. Budapest.
- SCHMALEN, H. – LANG, H. [1998]: Hybrides Kaufverhalten und das Definitionskriterium des Mehrproduktfalls. In: *Marketing*. 20. évf. 1. sz. 5–13. old.
- SCHMALEN, H. – SIMON, J. [1998]: A hibrid vásárlói magatartás és a kereskedelemre levonható következtetések. *Marketing és Menedzsment*. 31. évf. 6. sz. 67–72. old.
- SIMON J. – LANTOS Z. [2004]: A betegelégedettség mérési módszere és az empirikus vizsgálatok tapasztalatai. In: *Berács et al.: Marketingelmélet a gyakorlatban*. KJK Kerszöv Kiadó. Budapest.
- SPÁTH, H. [1977]: *Cluster-analyse Algorithmen zu Objektklassifizierung und Datenreduktion*. 2. Auflage, R. Oldenbourg-Verlag. München.
- SRIVASTAVA, R. K. – LEONE, R. P. – SHOCKER, A. D. [1981]: Market structure analysis: hierarchical clustering of products based on substitution-in-use. *Journal of Marketing*. 45. évf. 3. sz. 38–48. old.
- STEINHAUSEN, D. – LANGER, K. [1977]: *Clusteranalyse*. Walter de Gruyter Verlag. Berlin.
- WIND, Y. [1978]: Issues and advances in segmentation. *Research, Journal of Marketing Research*. 15. évf. 8. sz. 317–337 old.

Summary

In this study applications of cluster analysis to marketing problems are reviewed. Issues and problems related to the use and validation of cluster analytic methods are also discussed. Altern-

tive methods of cluster analysis are presented and evaluated in terms of theoretical background described in the literature and recent empirical works on their performance characteristics. Two empirical studies are presented conducted on scientific research problems which are relevant to the practical research as well. The approach of these studies helps to understand some special applications of the cluster analysis.

A hibrid vásárlói magatartást leíró állításhalmaz

Sportcipővásárlás: márkapreferencia
Sportcipővásárlásnál az ismert márkákat részesítem előnyben
Egyes olcsó márkák a sportcipő vásárlásakor szóba sem jöhetnek
Sportcipő esetében teljesen mindegy nekem, milyen márkájú
Sztereókészülék-vásárlás: márkapreferencia
Sztereókészülék-vásárlásnál az ismert márkákat részesítem előnyben
Egyes olcsó márkák a sztereó készülék vásárlásakor szóba sem jöhetnek
Sztereó készülék esetében teljesen mindegy nekem, milyen márkájú
Sportcipő: árelfogadási hajlandóság
Igen, szakszerű tanácsadásért hajlandó vagyok valamennyit fizetni is
Inkább fizetek valamit a tanácsadásért, csak hogy a számozásról szakszerű eligazítást kapjak
Sportcipővásárlásakor nem vagyok hajlandó a márkaboltban levő választékért, tanácsadásért vagy valamilyen szolgáltatásért többet fizetni
Sztereó készülék: árelfogadási hajlandóság
Igen, szakszerű tanácsadásért hajlandó vagyok valamennyit fizetni is
Inkább fizetek valamit a tanácsadásért, csak hogy a készülékről szakszerű eligazítást kapjak
Sztereókészülék-vásárlásakor nem vagyok hajlandó a márkaboltban levő választékért, tanácsadásért vagy valamilyen szolgáltatásért többet fizetni

Sportcipővásárlás: termékérintettség
A sportcipők nem különösebben érdekelnek engem
A sportcipők mind egyformán néznek ki
A sportcipővásárlást inkább tehernek tartom
Sztereókészülék-vásárlás: termékérintettség
A sztereó készülékek nem különösebben érdekelnek engem
A sztereó készülékek mind egyformán néznek ki
A sztereókészülék-vásárlást inkább tehernek tartom
Sportcipő: vásárlási érintettség
A sportcipő vásárlásánál könnyen mellé lehet fogni, ami a megfelelő formát illeti
A sportcipő vásárlásakor könnyű a rossz választás
Sztereó készülék: vásárlási érintettség
A sztereókészülék-vásárlásánál könnyen mellé lehet fogni a hangzás minőségét illetően
A sztereókészülék-vásárlásakor könnyű a rossz választás

Forrás a SCHMALEN, H. – LANG, H. [1998]: Hybrides Kaufverhalten und das Definitionskriterium des Mehrproduktfalls. In: *Marketing*. 20. évf. 1. sz. 5–13. old. található kérdőív alapján.

A felzárkózás elmaradása: a magyar nők munkaerő-piaci helyzete

Koncz Katalin,
kandidátus,
a Budapesti Corvinus Egyetem
egyetemi tanára

E-mail: katalin.koncz@uni-corvinus.hu

A női foglalkoztatás hazai jellemzői – a munkanélküliség kivételével – kedvezőtlenebbek az Európai Unió átlagához képest. A rendszerváltozást követő női foglalkoztatási folyamatok többnyire ellentétesek az Unió foglalkoztatási stratégiájában megfogalmazott elvárásokkal. Az időskorúak kivételével romlottak a nők relatív foglalkoztatási és munkanélküliségi pozíciói az európai uniós térben és a férfiakhoz viszonyítva is.

A nők férfiakénál kedvezőtlenebb munkaerő-piaci pozíciója a munkába lépés pillanatától megnyilvánul és végigkíséri a foglalkozási életpálya egészét. Mindezek ellenére a hazai foglalkoztatáspolitikai nem fordít kellő figyelmet az Európai Unió foglalkoztatási stratégiájában megfogalmazott esélyegyenlőség megteremtésének követelményeire. A nemsemleges és még inkább a nőket célzó pozitív megerősítő intézkedések hiánya korlátozza felzárkózásunkat az európai uniós folyamatokhoz. A női foglalkoztatás kedvezőtlen jellemzőit csak úgy javíthatjuk, ha figyelembe vesszük az Európai Unió foglalkoztatási stratégiáját, valamint a főáram (mainstream) követelményeit.

TÁRGYSZÓ:

Munkaügyi statisztika, ár- és jövedelemstatisztika.

Nemzetközi elemzések, összehasonlítások.

Az Alkotmány és a Munka Törvénykönyv rendelkezései szerint a nőknek a férfiakkal azonos joguk van a munkához, a munka és foglalkozás szabad megválasztásához, az egyenlő értékű munkáért járó egyenlő bérhez. A „2003. évi CXXV. Törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról” tilt mindenemű diszkriminációt a foglalkoztatásban is. A törvényi szabályozás ellenére a nők munkaerő-piaci helyzetét többdimenziós hátrány jellemzi, a nők de facto munkaerő-piaci esélyegyenlősége nem valósult meg a vizsgált periódusban.¹

A nők munkaerő-piaci helyzetének bemutatására a foglalkoztatottság és a munkanélküliség színvonalát és szerkezetét, valamint a munkaerő-piaci pozíciót jellemző (belépési esélyek, munkaerőpiacon belüli mozgás, munkaerő-piaci elkülönülés, valamint a bér- és kereseti viszonyok) mutatókat használom.

1. A női foglalkoztatottság színvonala és szerkezete

A foglalkoztatás bővítése egyike azoknak a kérdéseknek, amelyet az Európai Unió kiemelten kezel. A versenypozíció javításában döntő szerepet játszó szakképzett, motivált és rugalmas munkaerő-állomány fejlesztése a foglalkoztatási egyensúlyt középpontba állító „foglalkoztatásbarát környezet megteremtését”, „foglalkoztatásbarát munkaerőpiacot” igényel (*European Communities* [1999a] 3., 5. old.). A követelményeket az 1997-ben megfogalmazott „Új foglalkoztatási stratégia” összegzi, amely a foglalkoztatási kérdéseket a gazdaság és társadalom minden más területére megfogalmazott irányelvekkel szoros összhangban kívánja kezelni. Irányt mutat és követelményeket támaszt a makrogazdaság és a szervezetek felé egyaránt. Olyan új fogalmakat vezet be és követelményeket támaszt a foglalkoztatásban, mint az esélyegyenlőség biztosítása vagy az emberi sokszínűségből fakadó szinergiahatás hasznosítása.

A foglalkoztatási stratégia fő célkitűzése a foglalkoztatás bővítése és a munkanélküliség csökkentése, amely a leghatékonyabb eszköz a társadalom tagjai esélyegyenlőségének megteremtésében, a szegénység és a társadalmi ellehetetlenülés

¹ A Nőkkel Szembeni Hátrányos Megkülönböztetés Kiküszöbölésével Foglalkozó Bizottság Általános ajánlása 1998-ban (hetedik ülés, 1998), ismételten felhív arra, hogy a Részes Államok tegyenek hatékony intézkedéseket a nők de jure és de facto egyenlősége közötti különbség megszüntetésére. (*Esélyegyenlőségi Kormányhivatal* [2003] 20. old.)

elleni küzdelemben. A hangsúlyok folyamatosan változnak. 1998-ban az esélyegyenlőségi követelmények célcsoportjaként az egészségkárosodottak és mozgáskorlátozottak kerültek az intézkedések középpontjába. 1999-re erőteljesebben hangsúlyozták a nemek közötti esélyegyenlőség igényét, és javasolták a tagállamok számára, hogy akcióprogramjukban érvényesítsék azt a foglalkoztatáspolitikát minden területén. Hangsúlyt kapott a „családbarát” társadalompolitika, amely a gyermek- és idősgondozás fejlesztését szorgalmazta. A nők mellett kiszélesítették a foglalkoztatási esélyegyenlőség követelménye által érintettek körét, a „mindenki előtt nyitott munkaerőpiac” elvét fogalmazták meg (*European Commission*, [1998] 8. old.). Az adózási rendszer és a szociális kiadások olyan irányú fejlesztését tüzték ki célul, amely ösztönzi a munkát keresők elhelyezkedését és új szakma, új képzettség megszerzését. Az időskorúak foglalkoztatási esélyeinek javítása céljából a korai nyugdíjba vonulás rendszerének felülvizsgálatát javasolták (*European Communities* [1999c]). A 2000-re elfogadott foglalkoztatási irányelveket egy „egészségesebb munkaerőpiac” megteremtésének célkitűzésekként interpretálták, „több és jobb munkahellyel mindazok számára, akik kereső munkát akarnak végezni” (*European Communities*, [1999d] 3. old.). 2003-ban átfogalmazták a foglalkoztatási stratégia alappilléreit.

1.1. A hazai női foglalkoztatottság jellemzői és az európai térség

Az Európai Unióban a 15-64 éves nők foglalkoztatottsága folyamatosan nőtt 2000 és 2004 között, a növekedés mértéke 2,1 százalékpont volt (53,6 százalékról 55,7 százalékra).² Ettől a hazai növekedési mérték elmaradt (1,0 százalékponttal). A nők gazdasági aktivitási és foglalkoztatási szintje 2004-ben az Európai Unió átlagánál alacsonyabb. (Lásd az 1. táblázatot.) A 25 tagállam közül hatban³ volt csak a hazainál kisebb a női foglalkoztatás, amit a gazdasági fejlettségbeli szintkülönbség csak részben magyaráz. Közepesenél gyengébb pozitív korreláció (0,486573) van ugyanis az ország 1 főre jutó GDP-vel mért gazdasági fejlettsége és a női foglalkoztatási ráta között. (Lásd a 2. táblázatot.) Továbbra is igen alacsony a roma nők foglalkoztatottsági szintje, 2003-ban 15 százalék volt, amely 1993 óta nem változott (*Kemény* [2003] 61. old.). Mélyen az Európai Unió átlaga alatt marad a fogyatékkal élők foglalkoztatottsága (2001-ben 9 százalék lásd *Laky* [2004] 116. old.). A fogyatékkal élő nőkre nem áll rendelkezésre a megfelelő adat. A női foglalkoztatás korcsoportok szerint harang alakú görbét ír le: a foglalkoztatási ráta folyamatosan emelkedik a 40-44 éves korcsoportig, majd ezt követően csökken. (Lásd az 1. ábrát.)

² A 15-64 éves népességre vonatkozó 2000 és 2004 közötti adatok forrása *European Communities* [2005b]. Az adatok megegyeznek az Eurostat által közölt adatokkal.

³ Málta (32,7%), Görögország és Olaszország (45,2%), Lengyelország (46,2%), Spanyolország (48,3%), Luxemburg (50,6%).

A munkaképes korú női népesség gerincét képező 25-54 éves nők foglalkoztatottsága 2004-ben alig (1,5 százalékponttal) maradt el az Európai Unió átlagától, a foglalkoztatás szintjét a két szélső korcsoport foglalkoztatási deficitje rontotta. Különösen szembetűnő volt a különbség Magyarország hátrányára az időskorúak (55-64 évesek) foglalkoztatási szintje tekintetében 2000-ben, és a fiatalok (15-24 évesek) esetében 2004-ben. (Lásd a 2. ábrát.)

1. táblázat

A női foglalkoztatottság alakulása az Európai Unióban és Magyarországon, 2000–2004
(százalék)

Foglalkoztatott csoportok	Magyarország		EU25		Magyarország/EU25		Magyarország 2004/2000
	2000	2004	2000	2004	2000	2004	
	Foglalkoztatási ráta						
15–64 év	49,7	50,7	53,6	55,7	92,7	91,0	102,0
15–24 év	29,7	20,8	34,7	33,8	85,6	61,5	70,0
25–54 év	66,9	67,0	66,1	68,5	101,2	97,8	100,1
55–64 év	13,3	25,0	26,9	31,7	49,4	78,9	188,0
	Aktivitási ráta						
15–64 év	52,7	54,0	60,0	62,0	87,8	87,1	102,5
15–24 év	33,3	24,3	43,0	41,6	77,4	58,4	73,0
25–54 év	70,4	70,9	73,1	75,4	96,3	94,0	100,7
55–64 év	13,5	25,8	29,1	34,0	46,4	75,9	191,1
	Foglalkoztatási jelleg						
Önfoglalkoztatók	10,5	10,1	12,2	11,8	86,1	85,6	96,2
Részmunkaidős foglalkoztatottak	5,2	6,3	29,5	31,4	17,6	20,1	121,2
Határozott idejű foglalkoztatottak	6,5	6,1	13,4	14,3	48,5	42,7	93,8
	Ágazati szerkezet						
Szolgáltatások	71,7	74,9	80,8	82,8	88,7	90,5	104,5
Ipar	24,9	22,6	14,7	13,2	169,4	171,2	90,8
Mezőgazdaság	3,3	2,6	4,5	4,0	73,3	65,0	78,8
	Munkanélküliségi ráta						
15 éven felüliek	5,6	6	10,2	10,2	54,9	58,8	107,1
15–24 éves	10,7	15	19	19,3	56,3	77,7	140,2
Hosszú ideje foglalkoztatottak	2,5	2,5	4,8	4,7	52,1	53,2	100,0
Fiatal foglalkoztatottak (14-24 éves)	3,6	3,5	8,3	7,8	43,4	44,9	97,2

Forrás. European Communities [2005] 260., 261., 276. old.

2. táblázat

A gazdasági fejlettségi szint és a 15-64 éves népesség foglalkoztatási, valamint aktivitási rátája közötti korrelációs együttható (r) nemek szerint, 2004*

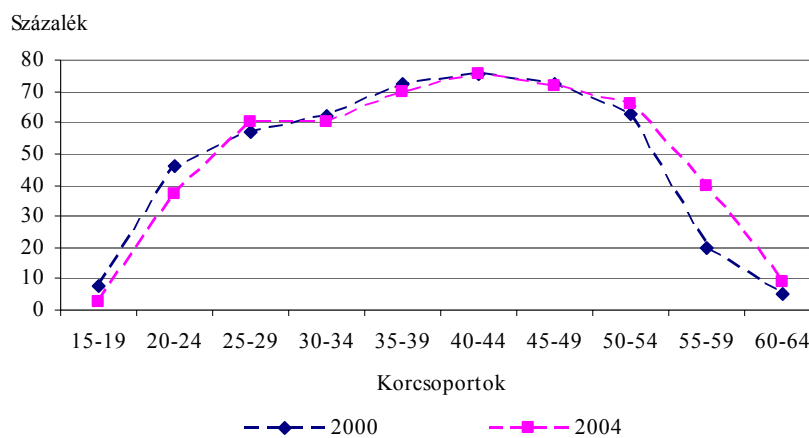
Megnevezés	r
Női foglalkoztatási ráta	0,486573
Férfi foglalkoztatási ráta	0,513233
Női gazdasági aktivitás	0,435387
Férfi gazdasági aktivitás	0,180459
Női munkanélküliségi ráta	-0,460730
Férfi munkanélküliségi ráta	-0,478250
Női részmunkaidős foglalkoztatás aránya *	0,693483

* Az összes női foglalkoztatottakhoz viszonyítva.

Megjegyzés. Az Európai Unió 20 országára, amelyekre minden összehasonlítható adat rendelkezésre állt.

Forrás: European Communities [2005] és Eurostat [2005] saját alapján számítás.

1. ábra Nők foglalkoztatottsága Magyarországon, korcsoportok szerint, 2000, 2004 (százalék)

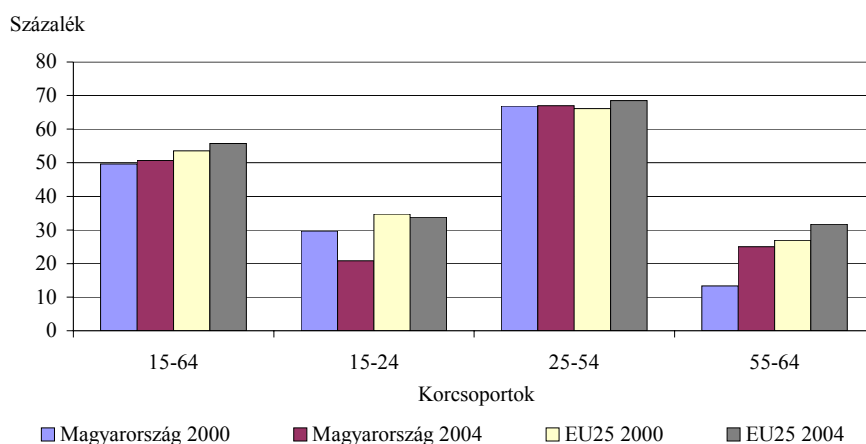


Forrás: KSH [2005c] 58-59. old. alapján.

Az időskorúak kisebb foglalkoztatási rátájában szerepet játszik az Unióhoz viszonyított alacsonyabb nyugdíjkorhatár, és a korengedményes, korkedvezményes nyugdíjazás tág köre. A nyugdíjazás mindvégig menekülőutat kínált a munkanélküliségtől. A magyarországi (női) foglalkoztatás nagy *ellentmondása*, hogy miközben az európai uniós elvárások szerint a foglalkoztatás bővítésének fontos tartaléka lenne az idősebb korosztályok foglalkoztatása, a munkáltatók mégis a létszámleépítésben

érdekeltek (erre kényszerülnek), amelynek kézenfekvő és legkevésbé fájdalmas eszköze a nyugdíjkorhatár közeli, vagy a nyugdíjkorhatárt elérő alkalmazottak nyugdíjazása. (Lásd a 2. ábrát.)

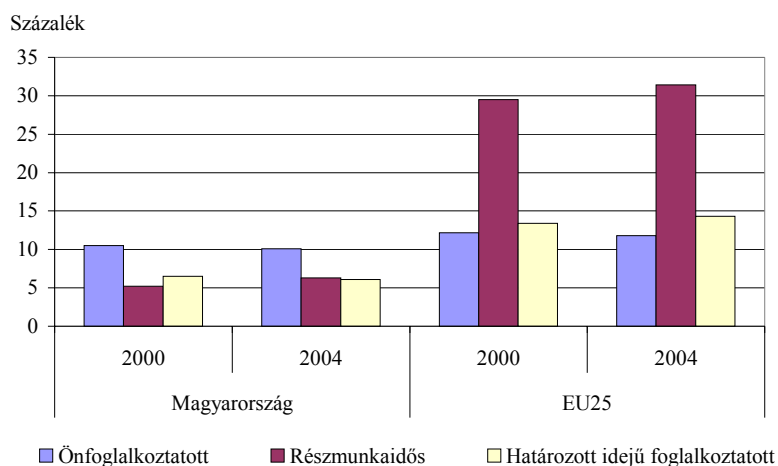
2. ábra. Nők foglalkoztatottsága Magyarországon és az Európai Unióban, korcsoportok szerint, 2000, 2004 (százalék)



Forrás: Itt és a következő ábrákon: *European Communities* [2005] 260. és 276. old.

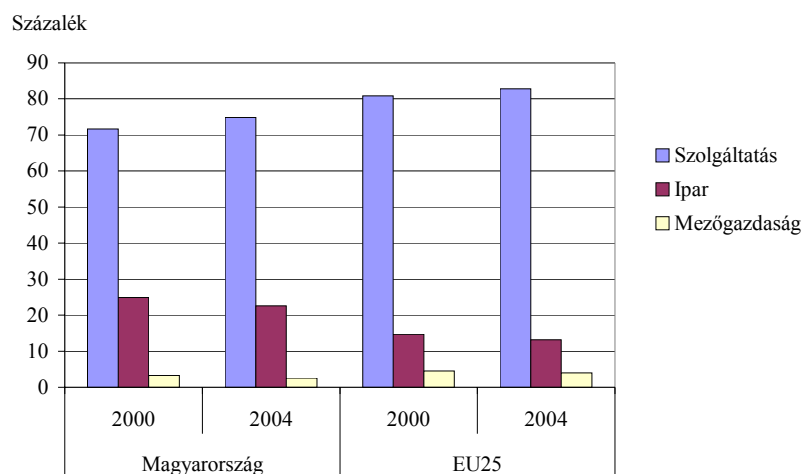
A globalizáció térnyerésével megnőtt a munkaerőpiac rugalmassága iránti igény, amely a munkaszervezetek korszerűsítését, a rugalmas foglalkoztatási formák kiszélesítését feltételezi. Az Európai Unióban a rugalmas foglalkoztatási formákat bővítették a vizsgált periódusban: a részmunkaidős foglalkoztatás, az időszakos munka és a távmunka kiterjesztése jelentős ütemben folytatódott. A hazai női foglalkoztatás – nemzetközi összehasonlításban kirívó – sajátossága a foglalkoztatás rugalmatlan rendszere. A foglalkoztatás kettős értelemben is rugalmatlan: nem teszi lehetővé a különböző munkavállalói stratégiák érvényesítését sem rövidebb, sem hosszabb távon, és továbbra is érvényesül a teljes munkaidős foglalkoztatás kényszere. A női foglalkoztatásban továbbra is alacsony a részmunkaidőben foglalkoztatott nők aránya. Míg az Európai Unió átlagában 2004-ben a foglalkoztatott nők csaknem egyharmada (31,4 százaléka) részmunkaidőben dolgozott, nálunk csupán 6,3 százaléka. A régióban ez az arányszám a legalacsonyabbak egyike, csupán Szlovákiában kisebb a részmunkaidőben foglalkoztatott nők aránya (4,2%) a magyarországinál. A részmunkaidős női foglalkoztatás relatív – az Európai Unió átlagához viszonyított – aránya némileg javult a periódus végére. Az önfoglalkoztató nők aránya kis mértékben (–1,7 százalékponttal), a határozott idejű foglalkoztatott nők aránya nagyobb mértékben (–8,2 százalékponttal) tért el 2004-ben az Európai Unió átlagától.

3. ábra. A női foglalkoztatottság jellege Magyarországon és az Európai Unióban, 2000, 2004 (százalék)



Az Európai Unió átlagánál alacsonyabb a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatott nők aránya (2004-ben 7,9 százalékponttal). Lényegesen magasabb az iparban dolgozó nők aránya (9,4 százalékponttal). A mezőgazdaság túlzott leépítését a hazai női foglalkoztatási arányok is jelzik: a nők 2,6 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban, szemben az Európai Unió 4 százalékos átlagával. (Lásd a 4. ábrát.)

4. ábra. A női foglalkoztatottság ágazati szerkezete Magyarországon és az Európai Unióban, 2000, 2004 (százalék)



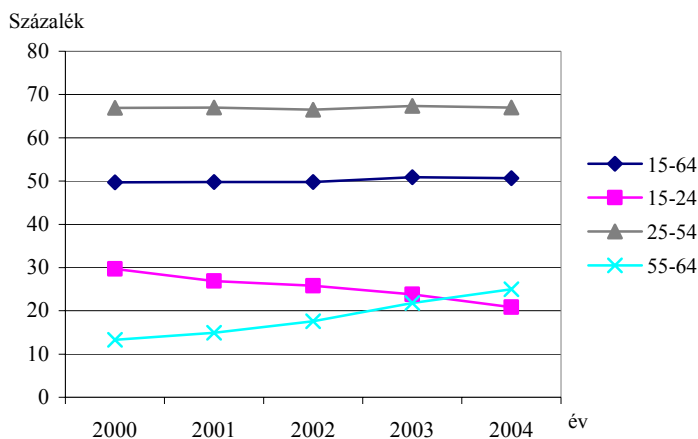
1.2. A női foglalkoztatottság változása 2000 és 2004 között

Európai uniós összehasonlítható adatbázison⁴ Magyarországon 2000 és 2004 között a női foglalkoztatás színvonala mérsékelten, 1,0 százalékponttal nőtt, miközben az Európai Unió átlagában 2,1 százalékponttal. A hazai női foglalkoztatás 2 százalékos bővülése nagy részben a női nyugdíjkorhatár kétévenkénti⁵ emelkedése miatti továbbfoglalkoztatás, valamint a korhatár előtti és rokkantnyugdíjazás feltételeit szigorító intézkedéseknek a következménye, hiszen a 25-54 éves nők foglalkoztatottsága stagnált. (Lásd az 1. táblázatot.)

Jóllehet a gazdasági növekedés üteme Magyarországon meghaladta az Európai Unió átlagát, ez nem párosult kellő számú (nők által betölthető) munkahely teremtésével. Az időskorúak kivételével 2004-re romlottak a nők relatív foglalkoztatási pozíciói. Míg 2000-ben a 25-54 éves korcsoportban a nők foglalkoztatási szintje az Európai Unió jelen országainak átlagát meghaladta, 2004-ben már alatta maradt. Lényegesen romlott a pályakezdők relatív foglalkoztatási szintje, 2004-ben az Európai Unió átlagának kétharmadát sem érte el (61,5 százalék, lásd az 1. táblázatot).

A munkaképes kor gerincét képező korcsoportban a foglalkoztatás többnyire stagnált, a periódus elejéhez képest csekély mértékben (0,1 százalékkal) nőtt. Hazai adatbázison számítva (*KSH* [2005b]) a munkaképes korú női foglalkoztatás mértéke 2000 és 2005 között 2,5 százalékkal csökkent (55,6 százalékról 54,3 százalékra).⁶

5. ábra. A női foglalkoztatottság alakulása Magyarországon, korcsoportok szerint, 2000, 2004 (százalék)



⁴ Az adatok a 15-64 éves népességre vonatkoznak.

⁵ A munkaképes korhatár 1996-ig 15-54 év, 1997-1999 között 15-55 év, 2000-2001-ben 15-56 év, 2002-2003-ban a 15-57 év, 2004-2005 között a 15-58 év.

⁶ Saját számítás a *KSH* [2005b] 14-15. old. adatai alapján.

A nők aránya a foglalkoztatottak körében 2000 és 2005 között 44,4 százalék és 44,8 százalék között ingadozott, 2005-re némileg emelkedett (a 2000-re jellemző 44,7-ről 44,8 százalékra).⁷ Romlott a munkavállalói korú nők foglalkoztatási pozíciója a férfiakhoz viszonyítva és javult az időskorúak, illetve a fiatalok esetében. A területi különbségek továbbra is jelentősek a foglalkoztatásban, a területi mobilitási hajlandóság a vizsgált időszakban sem javult.

A női foglalkoztatottság a két szélső korcsoportban változott érdemlegesen, az európai uniós tendenciának megfelelően a fiatalok körében csökkent, az idősebb korcsoportokban nőtt. (Lásd az 1. ábrát.) Az időskori női foglalkoztatási ráta majdnem kétszeres (188,0%) növekedése 2000 és 2004 között ellensúlyozta a fiatalok foglalkoztatottságának lényeges romlását (70,0%). Az időskori foglalkoztatás bővülése főként a nyugdíjkorhatár növekedésével van összefüggésben. A fiatal korcsoportok foglalkoztatási rátájának esésében részben az iskolázottság kiterjesztése tükröződik, nagyobb részt azonban foglalkoztatási esélyeik romlása, amely a női foglalkoztatás egyik fő jellemzője a vizsgált periódusban.

A részmunkaidőben foglalkoztatott nők aránya jelentősen, mintegy 21,2 százalékkal nőtt 2000 és 2004 között. (Lásd az 1. táblázatot). Nem lehet tudni, csak korábbi felmérések alapján sejthető, hogy a részmunkaidős munkalehetőségek bővülése inkább a kényszerű foglalkoztatás, semmint kívánt választás következménye. A részmunkaidő vállalása anyagi megfontolások miatt a családok többségében nem kedvelt foglalkoztatási alternatíva.

A foglalkoztatottság növekedésével párhuzamosan átalakult a foglalkoztatottak ágazati szerkezete. A tudás- és az információs társadalomra jellemző strukturális jellemzők irányába mozdult el nálunk is a női foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágak szerint megoszlása. A vizsgált periódusban 4,5 százalékkal nőtt a szolgáltatásokban foglalkoztatottak nők aránya, és csökken az iparban (9,2 százalékkal), valamint a mezőgazdaságban (31,2 százalékkal). (Lásd az 1. táblázatot.)

2. A női munkanélküliség alakulása 2000 és 2005 között

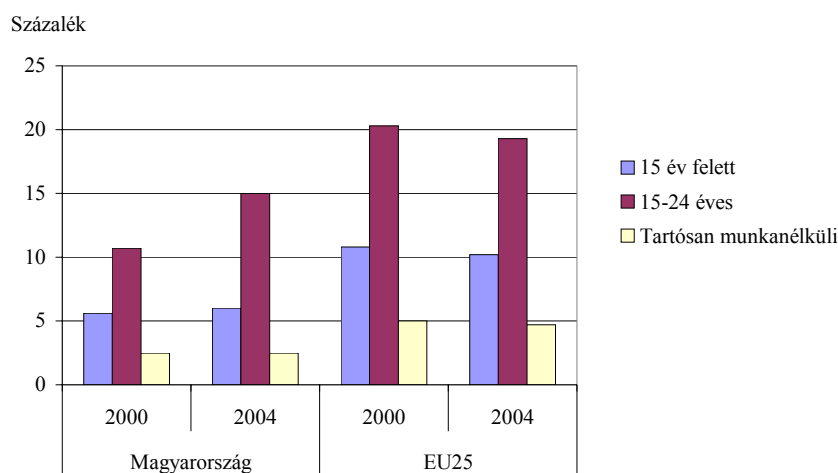
OECD-nyilvántartás szerint⁸ a női munkanélküliség tekintetében Magyarország az Európai Unió átlagánál lényegesen kedvezőbb helyzetben van, a ráta nem éri el az európai uniós átlag 60 százalékát (2000-ben 54,9 százalék, 2004-ben 58,8 százalék, lásd a 1. táblázatot és a 6. ábrát). Csupán hat országban kisebb a női munkanélküli-

⁷ Saját számítás a KSH [2005b] 13. és 16. old. adatai alapján.

⁸ A nemzetközi összehasonlításra használt terminológia szerint az „aktívan munkát keresők”.

ség a hazainál.⁹ A kedvező jelenségben az európai uniós országokra jellemzőnél alacsonyabb nyugdíjkorhatár, a nyugdíjazás hazai gyakorlata és a fizetett gyermekgondozás igénybevételének hatása jut kifejezésre. A magyar nők a periódus végére elvesztették azt a korábbi előnyüket, hogy azon kevés ország polgárai közé tartoztak, ahol munkanélküliségi rátájuk a férfiaké alatt maradt. A ráta jelenleg már meghaladja azt.¹⁰ (Lásd a 7. ábrát.) A vizsgált időszakban romlott a magyar nők relatív pozíciója az európai térségben a munkanélküliség egésze, a tartós munkanélküliek, és különösen a fiatal nők (15-24 évesek) körében.

6. ábra. Női munkanélküliség Magyarországon és az Európai Unióban, 2000, 2004 (százalék)



2000 és 2004 között emelkedett a női munkanélküli ráta átlaga 5,6 százalékról 6,0 százalékra miközben a tartós munkanélküliségi ráta változatlan maradt. A 25-29 évesek kivételével minden korcsoportban nőtt a női munkanélküliség. (Lásd a 7. ábrát.) Kirívó a fiatal nők munkavállalási lehetőségeinek romlása, a munkanélküliségi mutató 40,2 százalékkal nőtt. Romlott a nők pozíciója a férfiakhoz viszonyítva (lásd a 8. ábrát), a periódus elején a nők munkanélkülisége 1,2 százalékponttal, a fiatal nőké 2,4 százalékponttal maradt el a férfiak azonos mutatói mögött. 2004-ben mindkét kategóriában 0,2 százalékponttal meghaladta azokat. Emelkedett a nők aránya a hazai nyilvántartás szerinti regisztrált munkanélküliek között is, a 2000. évi 45,6 százalékról 2005-re 47,7 százalékra.¹¹ A regisztrált női munkanélküliségi ráta

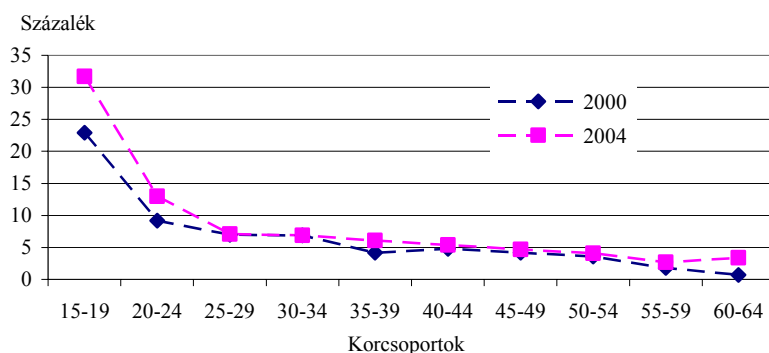
⁹ Ausztria, Dánia, Egyesült Királyság, Hollandia Írország, Luxemburg.

¹⁰ 2004-ben csupán az Egyesült Királyságban, Horvátországban, Írországban és Svédországban kisebb a nők munkanélküliségi rátája, mint a férfiaké.

¹¹ Saját számítás a KSH [2005b] 13., 16. old. alapján.

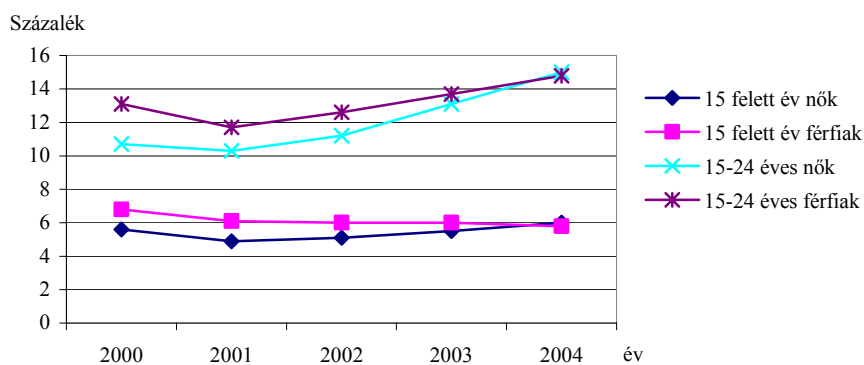
2000-ben 9,5 százalék volt, majd átmeneti csökkenést követően 9,7 százalékra emelkedett.

7. ábra. A nők munkanélküliségi rátájának alakulása Magyarországon, korcsoportok szerint 2000, 2004 (százalék)



Forrás: KSH [2005c] 98-99. old. alapján.

8. ábra. A nők és férfiak munkanélküliségi rátájának alakulása Magyarországon, 2000–2004 (százalék)



Forrás: European Communities [2005] 260. és 276. old.

A rejtett munkanélküliségről nem állnak rendelkezésre megbízható adatok.¹² A munkaerő-felmérés idősorai szerint az inaktív nők 2,0 százaléka (a férfiak 4,4 száza-

¹² A passzív munkanélküliek statisztikai kategóriája nem fedi le a munka nélkül, de nem munkanélküli státusban levő (regisztrált munkanélküli) nőket (és férfiakat). Ennek nagysága a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva 2004-ben a nők esetében 2,3 százalék, a férfiak körében 2,9 százalék volt. (KSH [2005d] 109. old.)

léka) volt passzív munkanélküli 2000-ben és 2,1 százaléka (a férfiak 4,6 százaléka) 2004-ben.¹³ Feltételezhető, hogy a veszélyeztetett nők száma és aránya a statisztikában kimutatott mértéknél nagyobb, és a különbség a férfiakhoz viszonyítva jelentősebb. A munkaerőpiacról kiszoruló nők, valamint az iskolai tanulmányaikat befejező és munkát nem találó lányok számára rövidebb-hosszabb ideig a háztartás ugyanis társadalmilag elfogadott tevékenységi teret kínál. A változás kedvezőtlen iránya (a nők férfiakhoz viszonyított relatív munkanélküliségi helyzetének romlása) a nők növekvő munkanélküliségi veszélyeztetettségét, és ez által nagyobb jövőbeni szegénységkockázatát jelzi.

Az állam passzív és aktív munkaerő-piaci eszközökkel igyekszik a munkanélküliek számára támogatást nyújtani, amely regisztrációhoz kötött. A támogatások azonban általában rövid időtartamúak, az anyagi támogatás pedig jóval a minimálbér alatti. A járadékban részesülők aránya mindkét nem esetében csökkent a vizsgált periódusban. A nők helyzete a munkanélküli ellátás terén 2000-hez képest 2 százalékponttal romlott, míg 2000-ben a regisztrált munkanélküli nők 31,8 százaléka részesül munkanélküli járadékban, addig 2004-ben 29,8 százaléka. A munkanélküli járadékban részesülő nők férfiakhoz viszonyított relatív helyzete javult: 2000-ben a nők a férfiaknál 2 százalékponttal kisebb arányban részesültek munkanélküli járadékban, 2004-ben már csak 0,2 százalékponttal.¹⁴

3. Az inaktív nők számának és arányának változása

A nők kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetének részeként továbbra is magas az inaktív nők száma és aránya.¹⁵ A 15-64 éves gazdaságilag nem aktív nők aránya 2000-ben 10 százalékponttal, 2004-ben 9,3 százalékponttal haladta meg az Európai Unió átlagát.¹⁶ Az alacsony munkanélküliség, a magas és a munkaképes korúakra jellemző növekvő inaktivitás a hazai munkaerő-piaci viszonyok jellegzetes vonása. A magyarázatot részben a fekete- és szürkegazdaságban való foglalkoztatás kínálja (főként a férfiak esetében), részben az európai átlagnál alacsonyabb nyugdíjba vonulási kor. A munkavállalói korú gazdaságilag nem aktív női népesség növekményének (69,8 ezer fő) 97,9 százalékát (68,3 ezer fő) a nyugdíjasok adták 2000 és 2005 között.¹⁷

¹³ Saját számítás a *KSH* [2005d] 120. old. alapján.

¹⁴ Saját számítás a *KSH* [2005a] 122. old. alapján.

¹⁵ A nők alacsony foglalkoztatottságát és az inaktivitás nagy arányát a *Wim Kok*-jelentés is hangsúlyozza, és az egyik legfontosabb problémaként kezeli. (*Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium* [2004]).

¹⁶ Saját számítás az *European Commission* [2005] 260. és 276. old. alapján.

¹⁷ Forrás: saját számítás a *KSH* [2005b] 9. old. alapján.

2005-ben a munkavállalói korú női népesség 38,6 százaléka volt inaktív, 1215 ezer fő (2000-ben 37,5 százaléka, 1145,3 ezer fő). Egynegyedük (25,9%) nyugdíjas, egyharmaduk (30,1%) tanuló, illetve 23,2 százalékuk gyermekgondozással összefüggő juttatásban részesül. 20,8 százalékuk (a férfiak 16,8 százaléka) tartozott az egyéb gazdaságilag nem aktív kategóriába, akiknek egy része megfelelő munkaalkalmak esetén aktivizálható lenne.¹⁸ A munkavállalói korú inaktív népességből a férfiak és nők kevesebb, mint egyötöde kíván csak munkát vállalni, s ez az arány csökkent 2000 és 2004 között.¹⁹ A munkavállalási szándékok nyilvántartása a munkavállalói korú inaktív népességre vonatkozik, amiből nem lehet következtetni a reális munkaerő-tartalékok teljes nagyságrendjére.

A vizsgált periódusban nőtt az inaktivitás mértéke a munkavállalói korú nők között. Emelkedett a nyugdíjasok aránya az összes többi inaktív kategória rovására. A munkaképes korú nyugdíjasok számát a nyugdíjazási érdekltség a munkáltatók és a munkavállalók részéről egyaránt duzzasztja. A nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazások a létszámleépítés kevésbé fájó megoldásaként terjedtek el. A foglalkoztatottak nyugdíjba vonulási érdekltségét a munkaerőpiac kedvezőtlen keresleti viszonyai, és a létbizonytalanság teremtette meg. A rokkantnyugdíjak iránti kérelmek nagy számát a népesség rossz egészségi állapota mellett szintén a nagyobb biztonság iránti igény motiválja. A magyar gazdaság inkább a létszámleépítésben és a nyugdíjazás sürgetésében érdekelt, semmint az időszerű foglalkoztatásának bővítésében. Ez éppen ellentétes az Európai Unió foglalkoztatási stratégiájában megfogalmazott követelményekkel.

Az egyéb gazdaságilag nem aktív női népességben belül a háztartásbeli réteg újra-termelődik. A háztartásbeli nők többsége társadalmi/munkaerő-piaci integrációra – főként alacsony iskolai végzettségük és szakképzettségük hiánya miatt – nem képes, kirekesztődésük (exclusion) a társadalomból valóságos veszély. Ebben a kategóriában jelenik meg a feketén és szürkén foglalkoztatottak egy része, mely foglalkoztatás felszámolására történtek nem túlzottan eredményes kormányzati kísérletek.

4. A nők munkaerő-piaci pozíciójának jellemzői

A nők férfiakénál kedvezőtlenebb munkaerő-piaci pozíciója a munkába lépés pillanatától megnyilvánul és végigkíséri a foglalkozási életpálya egészét. A törvényi szabályozás ellenére a gyakorlatban ma még szinte korlátok nélkül érvényesül a megkülönböztetés a nők hátrányára életpályájuk teljes hosszán. Nemzetgazdasági szinten ez kifejezésre jut a nők szűk körű lehetőségeiben a hatalomgyakorlás színter-

¹⁸ Forrás: saját számítás a KSH [2005b] 17. old. alapján.

¹⁹ Forrás: saját számítás a KSH [2005d] 120. old. alapján.

rén, a foglalkoztatáshoz való egyenlőtlen hozzáférésben, a munkaerő-piaci integráció, reintegráció nehézségeiben, a munkaerő-piaci szegregáció újratermelődésében. Szervezeti szinten elsősorban a felvételi korlátok működésében, az előmeneteli esélykülönbségben, a munkakörök nőkre hátrányos rangsorolásában és értékelésében, a keresetek terén érvényesülő egyenlő bánásmód követelményének a hiányában érvényesül.²⁰

A nők férfiakénál kedvezőtlenebb munkaerő-piaci pozíciójának alakító tényezői: a munkaerőpiacon jól értékesíthető szakképzettség hiánya, a kedvező szintű iskolázottság munkaerő-piaci tőkévé konvertálásának gyengéi, amelynek háttérében a nők erőtlenebb versenyképessége, kisebb rugalmassága, szűkebb informáltsága, gyengébb kapcsolati tőkéje játszik szerepet. Mindezek szorosan összefüggnek a nők társadalmi szerepeivel és családon belüli elfoglaltságával. Némileg tükrözik a nők és a férfiak közötti felelősségi különbségeket a háztartási, családgondozási feladatok ellátásáért az időmérleg adatai. Eszerint 2000-ben a foglalkoztatott nők a háztartás ellátására a férfiak idejének 2,4-szeresét fordították (213 percet), gyermekellátásra 1,4-szeresét (25 percet lásd *KSH* [2005a] 76. old.). Vizsgálatok kimutatják, hogy a háztartási munkákra fordított idő és annak szerinti különbsége hosszú távon is alig változik, a nők hátránya konzerválódik.

4.1. A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációja

Korlátozza a nők munkaerő-piaci versenyképességét az iskolázottsági-szakképzettségi koncentráció, amely újratermeli a foglalkozási koncentrációt, fenntartva a munkaerőpiac nemek szerinti elkülönülését, annak minden káros hatásával és következményeivel együtt.²¹ A munkaerőpiacon tapasztalható nemi szegregáció nem enyhült a vizsgált időszakban, ennek leküzdésére a kormány a szükséges intézkedéseket nem tette meg, jöllehet beavatkozási tere – nemzetközi tapasztalatok szerint – meglehetősen szűk körű. A foglalkozási szegregáció horizontális és vertikális metszetben egyaránt tetten érhető. Az ágazati szinten mért szegregáció²² a vizsgált időszakban 1,6 százalékponttal nőtt. 2000-ben a nők 48,3 százaléka dolgozott olyan ágazatban, ahol többségben voltak a női foglalkoztatottak, 2004-ben 49,9 százaléka. Vizsgálatok szerint a foglalkozások szerinti szegregáció mértéke az ágazatinál nagyobb, a változás tendenciája azonban hasonló volt.²³

²⁰ A keresetkülönbségek részletes elemzését külön tanulmányban teszem közzé.

²¹ Részletesebben lásd *Koncz* [1994].

²² A vizsgált időszakra nem álltak rendelkezésre a foglalkoztatottak foglalkozások és nemek szerinti bontásában.

²³ Részletesen vizsgáltam a foglalkozások elnöiesedését az iparfejlesztés kezdetétől a nyolcvanas évekig *Nők a munkaerő-piacon* című (*Koncz* [1987]) könyvemben.

A pályák elnőiesedésének oka a munkaerőpiac kontraszelektív mechanizmusa, amely a foglalkozási hierarchia alsó szféráiba szorítja a nőket, ahol az előmeneteli lehetőség, az elérhető jövedelem, az állásbiztonság az átlagosnál rosszabb, a szegénység kockázata nagyobb. A munkaerő-piaci szegregáció hozzájárul a nők munkaerő-piaci hátrányainak fennmaradásához, a patriarchális családi viszonyok konzerválásához.

4.2. Felvételi diszkrimináció a nők rovására

Bár a Munka Törvénykönyve előírja a megkülönböztetés nélküli felvétel, előrelépés lehetőségét, a gyakorlatban ez nem valósul meg hiánytalanul. Végzős egyetemi hallgatók és fejedelmek tapasztalatai szerint a cégek a férfiakat részesítik előnyben a felvétel során. A diszkriminációs gyakorlat ellen azonban eljárás nem igen indul. Eddig egyetlen próbaper kapcsán történt 1997-ben – következmények nélküli – fellépés a nyílt diszkrimináció ellen.²⁴ Nők esetében szinte kivétel nélkül rákérdeznek jövőbeni családi, gyermekvállalási terveikre. A versenyszféra érdekeltsége hátrányos helyzetbe hozza a nőket, akik tehetségüktől, rátermettségüktől, iskolázottságuktól, családi állapotuktól és koruktól függetlenül anyák, családgondozók voltak, lesznek, vagy jelenleg azok.

4.3. Előmeneteli korlátok – az üvegplafon

A vizsgált periódusban is érvényesül a korábbi jelenség: a nők karrieresélyei a férfiakénál rosszabbak, karrieraspirációik visszafogottabbak. Láthatatlanul érzékelhető az „üvegplafon” jelensége: a felső és középszintű vezetők, a nagy- és középvállalkozók aránya 2001-ben a férfiak körében 4,2 százalék, a nők esetében 2,4 százalék volt (*KSH* [2005a] 85. old.). A női foglalkoztatás hazai jellemzői és tendenciái nincsenek összhangban az Európai Unió foglalkoztatási stratégiájában megfogalmazott elvárásokkal. A nők hátrányos munkaerő-piaci helyzetének javítására nem történtek érdemi kormányzati intézkedések.

5. Európai Uniós foglalkoztatási követelmények

Az 1997-ben megfogalmazott „Új foglalkoztatási stratégia” súlypontjai nem, a hangsúlyok némileg változtak. A jelen követelményeit a 2003-as foglalkoztatáspolitikai

²⁴ A bírósági peranyag száma: 3.P.21.321./1997.

tikai szempontrendszer alakítja, amely a lisszaboni irányelvekre építve, a prioritások (alappillérek)²⁵ következő három csoportját különbözteti meg.

a) A teljes foglalkoztatás megteremtése továbbra is az elsődleges cél, amely a munkaerő-piaci részvétel növelését feltételezi a népesség minden korcsoportjában, és aktív, megelőző intézkedéseket kíván meg a munkanélküliség és az inaktívvá válás mérséklése céljából.²⁶ A foglalkoztatási esélyek („foglalkoztathatóság”) növelése azoknak a feltételeknek a megteremtését igényli, amelyekkel a munkát keresők munkaerő-piaci pozíciói javíthatók. Megkülönböztetett hangsúlyt kap a fiatalok és a tartós munkanélküliek támogatása, ennek főbb eszközei az iskolarendszerből a munkahelyekre történő belépés könnyítése, az aktív munkaerő-piaci politikák hatékonyságának növelése, az együttműködés erősítése a szociális partnerekkel. Mindezek háttérben a foglalkoztatási esélyek javításának fő eszközeként a képzés áll, amely kiterjed az iskolarendszerben tartózkodó fiatalokra, a már foglalkoztatottakra és a munkanélküliekre egyaránt.

b) A munka minőségének és termelékenységének javítása szorosan összefügg a versenyző és tudásalapú gazdasággal, amelyben minden szereplő megtalálja a saját specifikus feladatait a hatékonyság növelése érdekében. A munka minőségét szélesen értelmezi e foglalkoztatási pillér (számomra gyakran szakmailag megalapozatlan logika alapján). Magában foglalja a munkajellemzőket, a munkaerőpiac egészével szemben támasztott minőségi követelményeket. Tartalmazza a munka szűkebb értelemben vett minőségi jellemzőit, a munkakör ellátáshoz szükséges ismereteket, a élethosszig tartó képzést, a karrierfejlesztést, a nemek szerinti egyenlőséget, az munkaegészséget és a munkabiztonságot (safety at work), a rugalmasság iránti igényt és állásbiztonságot (security), az álláshoz való hozzáférhetőséget, a munka- és magánélet egyensúlyát, a szociális párbeszéd szükségletét, a dolgozók bevonását a döntéshozzáértési folyamatokba, a dolgozói sokszínűségben rejlő előnyök felhasználását, valamint a diszkrimináció tilalmát.

c) A társadalmi kohézió erősítése és a társadalomba való bevonás alapfeltétele a munkalehetőség biztosítása a társadalom tagjai részére mindennemű megkülönböztetés nélkül. A bevontak körének bővítése társadalmi és egyéni felelősséget feltételez, a területi különbségek csökkentését igényli, szükségessé teszi a deprivált régiók bekapcsolását a társadalmi véráramba.

Mindhárom pillér tartalmazza a kiemelt fontosságú társadalmi nem főáram („gender mainstreaming”) és a szociális párbeszéd követelményeit. A társadalmi nem főáram-politika azt az igényt fogalmazza meg, hogy a nemek esélyegyenlősége a

²⁵ A korábbi négy alappillér: a foglalkoztatási esélyek („foglalkoztathatóság”) növelése, a vállalkozások fejlesztése, a rugalmasság és az adaptációs készség fejlesztése, a nők és férfiak közötti foglalkoztatási esélykülönbségek csökkentése (*European Communities* [1999b]).

²⁶ Az Európai Unió átlagában 2010-re 70 százalékos (nőkre 60 százalékos), az idős népességre (55-64 éves népesség) 50 százalékos foglalkoztatási szint elérését tervezi.

döntéshozó szervek döntéseinek, akcióinak szerves részévé válják.²⁷ Ezt a követelményt a kezdetektől hangsúlyozta a foglalkoztatási stratégia, a szociális partnerek eddigieknél nagyobb véleményezési lehetősége és döntési tere azonban a prioritások új eleme.

A nők és férfiak közötti foglalkoztatási esélykülönbségek csökkentése a stratégia vezérfonala. Mivel a nők foglalkoztatását családi körülményeik döntően meghatározzák, ezért az esélyegyenlőség megteremtése a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalán egyaránt sajátos feltételeket diktál. A munkaerő-piaci kereslet élénkítésére a gazdasági növekedés gyorsítását, a szolgáltató szféra fejlesztését, a rugalmas foglalkoztatási formák további kiterjesztését javasolják. A női munkaerő-kínálatot a foglalkoztatásukat segítő infrastruktúra fejlesztésével, a kereső munka és a háztartási-gyermekgondozási feladatok összehangolásának megteremtésével (elsősorban a gyermekintézményi hálózat fejlesztése útján), valamint a munkaerő-piaci reintegráció feltételeinek javításával kívánják segíteni (*European Communities* [1999a] 7. old.).

A foglalkoztatási stratégia a következő tíz konkrét foglalkoztatási irányelvet fogalmazza meg.

1. *Aktív és megelőző intézkedések a munkanélküliség és az inaktivitás ellen.* Az intézkedések a munkaerő-piaci intézmények megerősítését, a munkaerő-piaci programok hatékonyságának javítását és folyamatos értékelését célozzák.²⁸ Főként a tartós munkanélküliség megelőzésére kívánja az Európai Unió az erőforrásokat koncentrálni, és megkülönböztetett figyelmet szán a munkaerő-piaci integrálódás szempontjából hátrányos helyzetű rétegekre.

2. *Munkahelyteremtés és vállalkozásfejlesztés.* A foglalkoztatás bővítése a munkahely-teremtés ösztönzését igényli. Ebben nagy szerepet kap a vállalkozások fejlesztése, az inspiráló üzleti környezet kialakítása. Főként a munkahelyteremtő új vállalkozásokra kíván az Unió figyelmet fordítani, ezen belül a szolgáltatások, a vendéglátás támogatása kap kiemelt támogatást. Fontos feltételként fogalmazzák meg a tőkehiány pótlását, az adminisztratív terhek csökkentését, a vállalkozók képzettségét, vonzó karrierlehetőségek biztosítását.

3. *A munkaerő-piaci adaptáció és a mobilitás segítése.* A munkaerőhiányt és a szűk keresztmetszetek feloldását a foglalkozási és földrajzi mobilitás elősegítésével látják megoldhatónak. A mobilitás növelését képzési és mobilitási tervek váltják valóra, amit a szakképzettségek kölcsönös elismerésével és átláthatóságának biztosításával, a szociális juttatások és nyugdíjrendszerek konvertálhatóságával, az adó és javadalmazási rendszerek egységesítésével kívánják teljesíteni. Az adaptáció és

²⁷ Részletesebben lásd *Koncz* [1999].

²⁸ A célkitűzés szerint minden fiatal munkanélküli számára a tanulmányok befejezését-, vagy a munka elvesztését követő 6 hónapon belül; a felnőtt munkanélkülinek 12 hónapon belül képzést, átképzést, munkahelyi gyakorlatot kell biztosítani, kombinálva a munkahelykeresés segítségével.

mobilitás elősegítését az irányelv a cégek társadalmi felelősségének részeként kezeli. Ez a szervezetektől a rugalmasság és az állásbiztonság (security) közötti egyensúly megteremtését, valamint a magánélet és a munkavállalás közötti összhang biztosítását kívánja meg. A követelmények a munkaszerződések és a munkafeltételek/munkaidő erőteljes diverzifikálása, a családi és munkahelyi kötöttségek összehangolása, az innovatív munkaszervezeti formák minél szélesebb körű alkalmazása, az életpályájuk különböző szakaszában levő alkalmazottak karrierjének fejlesztése formájában jelennek meg a szervezetekben. Hangsúlyt kap a munkakörülmények javításának igénye, a munkaegészségügy és munkabiztonság (safety at work) fejlesztése, „az átalakulás pozitív menedzselése”. A foglalkozási és képzési lehetőségek áttekinthetősége érdekében 2005-től a munkaerő-piaci irodák a megüresedett állásokat a tagállamok mindegyikében közzéteszik.

4. *A humántőke fejlesztése és az élethosszig tartó képzés.* Az élethosszig tartó képzési feltételek megteremtése, beleértve az oktatási rendszer minőségének és hatékonyságának növelését, a foglalkoztatási stratégia mindhárom pillérét támogató eszközrendszer. A humántőke fejlesztése a tudásbázisú társadalom növekvő képzettségi igényét, a szűk keresztmetszetek feloldását, és az egyéni karrierfejlesztési elvárások teljesítését hivatott kiszolgálni. Az élethosszig tartó képzés megkívánja a humánberuházások növelését a teljes képzési spektrumban, az egyéni és a szervezeti humánberuházások ösztönzését és megkönnyítését. A szervezetekben az élethosszig tartó képzés követelménye a felnőttképzésben valósul meg, amelynek célja a versenyképesség javítása a termelékenység növelésével, valamint az „aktív öregkor” segítése.

5. *A munkaerő-kínálat növelése, az „aktív öregkor” (az időskori foglalkoztatás) elősegítése.* A foglalkoztatás bővítésének egyik kínálati forrása az időskorú (nyugdíjkorhatáron túli) népesség. Foglalkoztatásuk kiterjesztését társadalmi és egyéni szempontból egyaránt fontosnak tartja az Európai Unió. A születéskor várható átlagos élettartam nő, az egyre magasabb szinten iskolázott és az élethosszig tartó képzésben résztvevő egyének kompetenciáinak kihasználatlansága társadalmi és egyéni veszteségként jelenik meg. A kínálat ösztönzését igényli a társadalom elöregedése; a nyugdíjalap előteremtése egész Európában problémát jelent és ez a nehézség csak fokozódik az elkövetkező évtizedekben.

Az „aktív öregkor” (a munkával töltött öregkor) foglalkoztatási feltételeinek megteremtése olyan közgazdasági környezet kialakítását kívánja meg, amelyben kifizetődő az egyén számára, hogy a munkaerőpiacon maradjon és kifizetődő a munkáltató számára, hogy idős dolgozókat alkalmazzon.²⁹ Az egyén ösztönzése a munka vonzását, a fizetések növelését, a képzettség javítását támogató intézkedéseket igényel. Az

²⁹ 2010- re a munkaerőpiacról való kilépés átlagos életkorát (amely 2001-ben 59,9 év volt) 5 évvel tervezik megnövelni.

időskorú népesség jelenleginél magasabb színvonalú foglalkoztatása megköveteli, hogy hozzáférhetővé válják számukra a folyamatos képzés, az egészségügy és munkabiztonság nagyobb hangsúlyt kapjon, az innovatív és rugalmas munkaszervezeti formákat széles körben alkalmazzák a munkáltatók csökkentve a munkaerőpiac korai elhagyásának és a korai nyugdíjba vonulás motivációját.

6. *A nemek közötti esélyegyenlőség.* A munkaerő-kínálat növelésének másik eleme a női munkaerőforrások mobilizálása. A tagállamok kötelezettséget vállalnak arra, hogy elősegítik a nemek közötti esélyegyenlőséget, a foglalkozási, munkanélküliségi és kereseti különbségek mérséklését 2010-re. E célkitűzések megvalósításának fontos feltétele a munkaerőpiacra való belépés ösztönzése, a szektorális és foglalkozási szegregáció csökkentése, a képzés kiterjesztése, a munkabesorolási és fizetési rendszerek diszkriminatív elemeinek megszüntetése, a tájékozottság javítása, az áttekinthetőséget biztosítása. A szakszervezetek fontos szerepet kapnak az esélyegyenlőség megteremtésének folyamatában. A női foglalkoztatás bővítése, a munkaerő-piaci reintegráció a magánélet és a munka összehangolásának segítségét, a gyermekintézmények és más eltartottak intézményi ellátásának fejlesztését,³⁰ a családi és foglalkozási felelősség megosztásának javítását feltételezi.

7. *Az integráció elősegítése a munkaerőpiacon hátrányos helyzetben levők számára, és a diszkriminálásuk elleni küzdelem.* A hátrányos helyzetben levőkre az alacsony színvonalú foglalkoztatás és a magas munkanélküliség jellemző, amely összefonódik az alacsony iskolai végzettséggel és ellehetetleníti társadalmi integrálódásukat. Ők az iskolai tanulmányaikat abbahagyók, az alacsony iskolai végzettségűek, a fogyatékkal élők, a bevándorlók és az etnikai kisebbségek. Szükségesnek vélik a munkanélküliségi ráták közötti különbség csökkentését az európai uniós tagállamok és a kívül rekedtek között is.

8. *A munka vonzását növelő ösztönzés megteremtése.* A munkaerő-kínálat növelését a nők és férfiak munkavállalását és munkában maradását ösztönző rendszerekkel kívánják segíteni, a munka vonzását növelő anyagi ösztönzők kiterjedt alkalmazását javasolják. A hátrányos helyzetű rétegek: a nők, az alacsony képzettségűek, az idősek, a fogyatékkal élők és más, munkaerőpiacról kiszoruló foglalkoztatását ösztönző adó- és jövedelemreformokat sürgetnek, ami a munkanélküliség, a szegénység és az inaktivitás csökkentését célozza meg.

9. *A feketefoglalkoztatás visszaszorítása.* Az irányelvek széleskörű intézkedési tervvel veszik célba a feketefoglalkoztatás visszaszorítását. Ösztönző adó- és kereseti rendszertől, jogszabály-módosításoktól és szankciók alkalmazásától várják a probléma megoldását. A feketefoglalkoztatás felszámolásának nehézségét mi sem jelzi

³⁰ Európai uniós átlagban, 2010-ig a 3 éven felüli és az iskolaköteles kor közötti gyermekek gyermekintézményi ellátottságát 90 százalékra tervezik emelni, a 3 éven aluli gyermekek 33 százalékának kívánják gyermekintézményi elhelyezést biztosítani.

jobban, minthogy még a probléma nagyságával sincsenek tisztában a döntéshozók, ezért első lépésben a feketemunka kiterjedtségének felmérését szorgalmazzák.

10. A regionális foglalkoztatási különbségek csökkentése. Minden európai országban komoly gondot jelent a regionális különbségek jelenléte a foglalkoztatásban, munkanélküliségben, infrastrukturális ellátottságban. A helyi szintre delegált pénzügyi támogatásoktól remélik a foglalkoztatást teremtő képesség javítását a hátrányos helyzetű térségekben.

A csatlakozás pillanatától az európai uniós foglalkoztatási stratégia irányadó a hazai foglalkoztatásban is. A felkészülést a „Közös értékelés” című³¹ dokumentumban foglaltak támogatták, amely az irányelvek hazai alkalmazásának lehetőségeit és feltételeit vizsgálta, és megjelölte a továbbfejlesztés irányát. Az Európai Bizottság és a magyar kormány közösen elfogadott irányelvei öt területen jelölik meg a prioritásokat:

1. a foglalkoztatás növelése,
2. a munkanélküliség csökkentése,
3. a rugalmas munkaerőpiac megteremtése,
4. a humán erőforrás fejlesztése,
5. az intézményi és a jogi keretek fejlesztése.

Az előrehaladásról évenként készül ún. „Követő jelentés” (Nagy [2003] 28–29. old.).

6. A változás igénye és követelménye

Az elmondottakból kitűnik, hogy a női foglalkoztatás hazai jellemzői a legtöbb mutató szerint kedvezőtlenek az Európai Unió átlagához mérve, a kibontakozó tendencia többnyire ellentétes az uniós követelményekkel és a foglalkoztatási stratégiában megfogalmazott elvárásokkal. A foglalkoztatottság színvonala az Európai Unió átlaga alatt marad és a növekedés mérsékeltebb. Különösen szembetűnő az időskorúak és a fiatalok mérsékelt foglalkoztatása. Az alacsony munkanélküliség, valamint a magas és a munkaképes korúakra jellemző növekvő inaktivitás a hazai munkaerőpiaci viszonyok jellegzetes vonása. A női foglalkoztatás kirívó jellegzetessége a részmunkaidőben foglalkoztatott nők alacsony aránya. Az időskorúak kivételével 2004-re romlottak a nők relatív foglalkoztatási pozíciói az európai uniós térben, és romlott a munkavállalói korú nők foglalkoztatási pozíciója is a férfiakhoz viszonyít-

³¹ A „Magyar foglalkoztatáspolitikai prioritásainak közös értékelése” című dokumentumot 2001. novemberben írta alá az Európai Bizottság foglalkoztatási és szociális ügyekkel foglalkozó főbiztosa és a magyar kormány képviselője (Nagy [2003] 28. old.).

va. A női munkanélküliség tekintetében Magyarország az Európai Unió átlagánál lényegesen kedvezőbb helyzetben van, a vizsgált időszakban azonban romlott a magyar nők relatív pozíciója az európai térségben, és a férfiakhoz viszonyítva egyaránt. A munkanélküli járadékban részesülők aránya mindkét nem esetében csökkent a vizsgált periódusban, a nők férfiakhoz viszonyított relatív helyzete javult.

A nők férfiakénál kedvezőtlenebb munkaerő-piaci pozíciója a munkába lépés pillanatától megnyilvánul és végigkíséri a foglalkozási életpálya egészét. Megnyilvánul a foglalkoztatáshoz való egyenlőtlen hozzáférésben, a munkaerő-piaci integráció, reintegráció nehézségeiben, a munkaerő-piaci szegregáció újratermelődésében, a felvételi korlátok működésében, az előmeneteli esélykülönbségben, a munkakörök nőkre hátrányos rangsorolásában és értékelésében, a keresetek terén érvényesülő egyenlő bánásmód követelményének a hiányában.

Az elmúlt öt évben több intézkedést hozott a kormány a foglalkoztatás növelésére, a munkanélküliség mérséklésére. Az intézkedések jelentős része mindkét nem foglalkoztatásának növelését, munkanélkülisége csökkentését vette célba. A Nemzeti cselekvési program irányt mutat a foglalkoztatáspolitikára is, amit rendeletek aktualizálnak. A kormány bővítette a foglalkoztatást elősegítő támogatásokat, juttatásokkal ösztönözte az aktív álláskeresést, mérsékelte a hátrányos helyzetű rétegek foglalkoztatását akadályozó járulékokat, ösztönözte a részmunkaidős foglalkoztatás bővítését és a munkanélküliek – főként tartós munkanélküliek – foglalkoztatását, a korábbinál nagyobb anyagi támogatást különített el a foglalkoztatási válsághelyzet kezelésére. Intézkedést hozott a pályakezdők és a 45 éven felüliek foglalkoztatásának elősegítésére.³² A fekete- és szürkefoglalkoztatás mérséklését célozta az ellenőrzések szigorítása, az Egységes Munkaügyi Nyilvántartás és az Alkalmi munkavállalói könyv bevezetése. Az intézkedések többsége azonban nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket, a munkanélküliség a periódus végére nőtt.

A vizsgált időszak társadalmi, gazdasági átalakulásai továbbra sem kedveznek a női foglalkoztatottság jelentős javulásának. A nőket érintő pozitív akciók³³ a foglalkoztatás terén meglehetősen szűk körűek. Említésre méltó a női foglalkoztatás feltételeinek könnyítésére hozott rendelet a terhes vagy kisgyermekes nők előnyben részesítéséről, a családbarát munkahely pályázat meghirdetése és gondozása. A Start Plusz program a gyestről, gyedről visszatérő kismamákat foglalkoztató cégeknek nyújt kedvezményt. 2003-ban a kormány létrehozta a Társadalmi Kirekesztés Elleni Bi-

³² A Start program a pályakezdő fiatalok elhelyezkedését segíti. A Start Plusz a hosszú ideje – a legalább egy éve – munkanélküli embereket foglalkoztató cégek számára nyújt kedvezményeket. A Start Extra a regionális különbségek mérséklését célozza, a legrosszabb munkaerő-piaci helyzettel rendelkező térségek foglalkoztatását segíti.

³³ Az Általános Ajánlás (hetedik ülés, 1998) javasolja olyan pozitív akciók bevezetését, amelyek „a nők oktatási, gazdasági, politikai és foglalkoztatási integrációját” elősegíti. (*Esélyegyenlőségi Kormányhivatal* [2003] 20. old.).

zottságot az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi miniszter vezetésével. Lényeges eredményekről azonban nem lehet számot adni. 2005. februártól működik az Egyenlő Bánásmód Hatóság, amely a diszkriminációs beadványok kivizsgálását végzi. A munkahelyi diszkriminációs ügyek jó része, azonban rejtve marad, az érintettek nem adják nevüket, arcukat a panaszhoz (Gádor [2005], Koncz, [2005], Körte [2005]). A munkavállalók kiszolgáltatottsága akadályozza a diszkriminációs esetek nyilvánosságra hozatalát, a panaszt követő retorziókkal szemben a munkavállalók védtelenek.³⁴

A kedvezőtlen folyamatok ellenére a hazai foglalkoztatáspolitikai nem fordít kellő figyelmet az Európai Unió foglalkoztatási stratégiájában megfogalmazott esélyegyenlőség megteremtésének követelményeire. A kormányzat esélyegyenlőségi szemléletét nem sikerült átformálni. A női esélyegyenlőség kérdése nem tartozik a döntéshozók és kormányzat kiemelten kezelt területei közé, súlyosabbnak vélt problémák megoldása előzi meg a nők felzárkóztatási esélyének javítását célzó intézkedéseket.

Az esélyegyenlőség, mint a főáramban (mainstream) szereplő elvárás elsősorban az uniós pályázatokban kap hangsúlyt. A 2003-ban zárult Phare kísérleti twinning program az inaktív nők munkaerő-piaci reintegrációját segítette. Az EQUAL közösségi kezdeményezés középpontjában a női foglalkoztatás esélyeinek növelése, elsősorban a 40 éven felüli nők integrációjának és reintegrációjának elősegítése áll.³⁵ A hazai pályázatok között a nők társadalmi helyzetének javítását célzó témák nem élveznek elsőbbséget. Az Országos Foglalkoztatási Alap pályázatai között az elmúlt 3 évben nem volt nőekkel foglalkozó nyertes téma és a jelenleg támogatott témák körében sem található.

A női foglalkoztatás és feltételeinek javítása nem jelent meg a hazai foglalkoztatáspolitikai kiemelt feladatai között. A nemsemleges és még inkább a nőket célzó pozitív diszkrimináció, megerősítő intézkedések hiánya korlátozza az európai uniós folyamatokhoz való felzárkózást, a stratégiai követelmények teljesítését. A női foglalkoztatás kedvezőtlen jellemzői csak átfogó, az Európai Unió foglalkoztatási stratégiájával összhangban levő, a főáram (mainstream) követelményeit szem előtt tartó foglalkoztatási koncepció birtokában javíthatók.

Irodalom

ESÉLYEGYENLŐSÉGI KORMÁNYHIVATAL [2003]: *Nők joga*. ENSZ-egyezmény a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről. Budapest.

³⁴ „Az emberek kiszolgáltatottnak érzik magukat. Félnék az esetleges elbocsátástól, ráadásul ha híre megy, hogy beperelték alkalmazójukat, nem sok esélyük marad a munkaerőpiacon.” (Gádor [2005] 1. old.).

³⁵ Részletesen lásd Koncz [2005].

- EUROPEAN COMMISSION [1998]: Employment and social affairs. *Equal Opportunities Magazine*. 6. sz. 27. old.
- EUROPEAN COMMUNITIES [1999a]: *Employment in Europe 1998. Jobs for people – people for jobs: turning policy guideline into action*. Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs. Office for Officials Publication of the European Communities. Luxembourg.
- EUROPEAN COMMUNITIES [1999b]: *The European Employment Strategy. Investing in people*. Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Office for Officials Publication of the European Communities. Luxembourg.
- EUROPEAN COMMUNITIES [1999c]: *The 1999 employment guidelines. Council resolution of 22 February 1999*. Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs. Office for Officials Publication of the European Communities. Luxembourg.
- EUROPEAN COMMUNITIES [1999d]: *Employment in Europe 1999. Jobs in Europe: Confidence amidst uncertainty*. Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs. Office for Officials Publication of the European Communities. Luxembourg.
- EUROPEAN COMMUNITIES [2003]: *Human capital in a global and knowledge-based economy*. Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs. Office for Officials Publication of the European Communities. Luxembourg.
- EUROSTAT [2005] <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> .
- EUROPEAN COMMUNITIES [2005]: *Employment in Europe 2005*. Office for Official Publication of the European Communities. Luxembourg.
- FOGLALKOZTATÁSI ÉS MUNKAÜGYI MINISZTERIUM [2004]: *Több munkahelyet Európában!* (Wim Kok-jelentés) Budapest.
- GÁDOR K. [2005]: Alig csökken a nők hátrányos helyzete a munkaerő-piacon. *Menedzsment Fórum*. 2005. január 7. www.mfor.hu
- KEMÉNY I. – JANKY B. [2003]: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. A 2003. évi országok cigánykutatók alapján. *Esély*. 14. évf. 6. sz. 58–72. old.
- KONCZ K. [1987]: *Nők a munkaerőpiacon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- KONCZ K. [1994]: A bővülő foglalkoztatás ára, a pályák elnöiesedése. *Társadalmi Szemle*. 49. évf. 8–9 sz. 122–132. old.
- KONCZ K. [1999]: Esélyegyenlőség az Európai Unió prioritásai között. *Munkaügyi Szemle*. 43. évf. 5. sz. 24–29. old.
- KONCZ K. [2001]: A foglalkoztatottság növelése és a munkanélküliség csökkentése. *Statisztikai Szemle*. 79. évf. 1. sz. 64–83. old.
- KONCZ K. [2005]: Munkaerő-piaci kirekesztettség, diszkrimináció, esélykülönbségek csökkentése képzéssel I-II. *Munkaügyi Szemle*. 49. évf. 7–8 sz. 52–57. old. és 9. sz. 30–33. old.
- KONCZ K. [2006]: Munkahelyi diszkrimináció I-II. *Munkaügyi Szemle*. 50. évf. 1. sz. 11–14. old. és 2. sz. 16–19. old.
- KÖRTE I. [2005]: Munkahelyi diszkrimináció: velünk vagy ellenünk. *Menedzsment Fórum*. 2005. május 2. www.mfor.hu
- KSH [2005a]: *Nők és férfiak Magyarországon, 2004*. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium. Budapest.
- KSH [2005b]: *A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1990–2005*. január 1. Budapest.

- KSH [2005c]: *Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1998–2003*. Budapest.
- KSH [2005d]: *A munkaerő-felmérés idősorai 1992–2004*. Budapest.
- KSH [2005e]: *Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1998–2003*. (Munkaügyi adattár). Budapest.
- NAGY J. [2003]: Magyarország bekapcsolódása az EU foglalkoztatási stratégiájába. *Munkaügyi Szemle*. 47. évf. 12. sz. 27–30. old.
- SZOCIÁLIS ÉS CSALÁDÜGYI MINISZTERIUM [2000]: *Magyarország IV. és V. Kormányzati jelentése az ENSZ számára a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről*. Budapest.
- UNITED NATIONS [2003]: *Compilation of guidelines on the form and content of reports to be submitted by states parties to the International Human Rights Treaties*. (Munkaanyag)

Summary

In Hungary the characteristics of female employment is unfavourable in comparison with the average of the European Union in exception of unemployment. The tendencies took place in the period studied are opposite with the guidelines of the European Union employment strategy. The economic and social conditions were not favourable for the essential improvement of the female employment. The relative position of women concerning employment and unemployment worsened in the European space and in comparison with men. The proportion of unemployed receiving unemployment benefit has decreased however; the relative position of women in this respect has become better.

The labour market position of women is worse than that of men. The disadvantage of women begins at the moment of the entrance into labour market, and follows the whole employment career. It manifests itself in difficulties of integration and reintegration to the labour market, in reproduction of the labour market segregation, in the lack of equal chance in promotion, in evaluation of jobs and in wage and income differences.

The Hungarian employment policy does not pay enough attention to the gender aspect of the European Union employment strategy. The improvement of female employment and its conditions do not appear as a priority in employment policy. The lack of gender neutral measures, or rather positive discrimination and affirmative actions towards women restrict the closing up to the European Union tendencies, the fulfilment of the strategic requirements. The unfavourable characteristics of female employment can be improved only by the employment policy in harmony with the European Union employment strategy taking into consideration the requirements of gender mainstreaming.

Gondolatok az állampénzügyekről Kautz Gyula könyve nyomán*

Dr. Botos Katalin

a közgazdaság-tudomány
doktora, a Heller Farkas
Közgazdaságtudományi Intézet
intézetvezető egyetemi tanára
E-mail: kbotos@jak.ppke.hu

A tanulmány *Kautz Gyula* akadémikus, az Osztrák-Magyar Bank kormányzója (elnöke), a Magyar Közgazdasági Társaság egykori elnöke 1885-ben megjelent „A nemzetgazdaság és pénzügytan” című könyvét ismerteti és kommentálja. A mű számos gondolata ma is érvényes és hasznosítható a magyar gazdasági életben. Kautz elemzi az állampénzügy fogalmát, az állampénzügyeket, a bevételi és a kiadási oldal elveit és szerkezetét. A bevételi oldalon kiemeli az igazságos és méltányos közteherviselést, valamint annak fontosságát, hogy a bevételek biztonságos alapul szolgáljanak a gazdaságpolitikához. Elemzi a deficit keletkezésének és finanszírozásának lehetőségeit, hangsúlyozva, hogy eladósodni csak akkor célszerű, ha olyan beruházások érdekében teszi az állam, amelyek a későbbi generációk számára megtérülnek, s így indokolt, hogy ők fizessék azt vissza az adójukból. Kautz híve volt a minél kisebb állami szerepvállalásnak, hitt a piac allokációs képességében. Vallotta, hogy a jó pénzügypolitika nem alapulhat rögtönzésen, hanem jó elméleti megalapozáson és pontos statisztikai számbavételre. Nem támogatta az állam tulajdonszerzését, de az állami vagyon meggondolatlan eladását sem. Ma is korszerű elveket vallott az infrastruktúra finanszírozásáról. Jelen cikk szerzőjének véleménye szerint Kautz Gyula eszméi napjainkban is forrásai lehetnek egy jobban működő piacgazdaság kialakításának elméletében és gyakorlatában egyaránt.

TÁRGYSZÓ:

Pénzügyi alkalmazások.

Történelmi statisztika.

* *Kautz Gyula* [2004]: *Államgazdaság- vagy pénzügytan*. Aula Kiadó. Budapest. Franklin Társ. 1885. Hásonmás kiadás. (*Bekker Zsuzsa* utószavával.) A tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetemen 2004. november 10-én, Kautz Gyula születésének 175. évfordulója alkalmából rendezett konferencián tartott előadás módosított változata. Lásd még: www.bke.hu/econhist/tantar/doc/kautzBotos.doc.

Korunk embere hajlamos azt hinni, hogy elődeinktől nincs mit tanulnia. Manapság gyakorta megesik, hogy „Hagyjuk az ideológiát!” felkiáltással, alaposabb megfontolás nélkül belevágunk a gyakorlati tennivalókba. Pedig *Kautz Gyula* is *Hock* báróra hivatkozott, aki azt mondta: „Die Theorie überflüssig erklären, heisst den Hochmut haben, man brauche nicht zu wissen, was man sagt, wenn man spricht, was man thut, wenn man handelt”. (Szabad fordításban: „Ha az elméletet figyelmen kívül hagyjuk, az annyit tesz, hogy nem kell tudni, mit mondunk, amikor beszélünk, s nem kell tudni, hogy mit is teszünk, amikor cselekszünk...”) (*Kautz*, 17. old.)¹

Azért is fontos, hogy felidézzük ennek azt az államháztartással (is) foglalkozó kitűnő magyar tudósnak a gondolatait, mert az ő elméleti felkészültsége gazdag gyakorlati tapasztalattal párosult. Azt pedig, hogy éppen e folyóirat lapjain idézzük fel alakját és gondolatait, az indokolja, hogy *Kautz Gyula* elméleti és gyakorlati munkássága egyaránt nagymértékben nyugodott a statisztikai adatokon és a statisztikai tudomány korabeli eredményein. 1934-ben, *Kautz* halálának negyedszázados évfordulója alkalmából *Thirring Lajos* így emlékezett meg róla: „*Kautz Gyula*...neve a statisztika történetének lapjain is szerepel. Kora ifjúságától művelte ezt a tudományt. Erre mutat, hogy első nagyobb művét éppen „Az ausztriai birodalom statisztikája, különös tekintettel Magyarországra” címen Pesten, 1855-ben adta ki ’főtanodák használatára és öntanulmányul’... Statisztikai tekintetben egyébként leginkább az első rész, mely a terület és a népesség viszonyaival foglalkozik, valamint...a ’Közgazdaszat és műveltség’ c. második rész említésre méltó. – írja *Thirring* (*Thirring* [1934]). Majd megállapítja, hogy „...tudományos tevékenységének súlypontja később más szakmák területére csúszott át. A statisztikától mégsem szakadt el teljesen: főleg a hivatalos statisztika megszervezése előtti és utáni években szerepel sokat, mint akadémiai és egyéb bizottságok, majd a rövid ideig munkálkodó Országos Statisztikai Tanács tevékeny tagja, ill. a statisztika egyetemi előadója. Méltatásában *Thirring Lajos* kitér *Kautz* nemzetközi statisztikai szerepére is, és megállapítja, hogy:” Amikor pedig a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1885-ben, Londonban megalakult, *Kautz Gyula* mint a magyar közgazdaságtudományok félszázadon át legelső, statisztikai téren is jelentős reprezentánsa még a megalakulás napján az Intézet első magyar tiszteletbeli tagjává választott meg.”

Bankelnökként, tudós tanárként és a Magyar Közgazdasági Társaság elnökeként egyaránt jelentős egyéniség volt. *Nemzetgazdaságtan* c. munkáján közgazdászok ge-

¹ A tanulmányban hivatkozott oldalszámok a Franklin Társulat kiadásában megjelent eredeti műre vonatkoznak. *Nemzetgazdaság- és pénzügytan*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Harmadik kötet. Államgazdaság- vagy pénzügytan. Budapest. 1885.

nerációi nőttek fel. Tanított Pozsonyban, Nagyváradon, a budai Műegyetemen, majd 1863-tól a Pesti Tudományegyetemen, és meghívást kapott Prágába is, azonban a hazai oktatási feladatok mellett dönt. Pesten, 1857-ben a nemzetgazdaságtan és a pénzügytan tanszék vezetőjének nevezik ki, majd itt dékán, végül 1873-ban rektor lesz. 1860-ban az MTA levelező taggá, 1865-ben rendes taggá választja. 1904 és 1907 között az Akadémia másodelnöke. Számos külföldi tagsággal is büszkélkedhet. Munkásságának fontos részét képezik az Akadémia Statisztikai Bizottsága által kiadott „Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények”-ben megjelentetett cikkei, így például 1862-ben a budai királyi Műegyetem történetéről és, 1864-ben a „gépüzem” fejlődéséről írott elemzései, vagy a *Budapesti Szemlében*, 1883-ban megjelentetett műve, „Az európai államok pénzügyi statisztikája összehasonlító átnézetben”, illetve az ugyanebben az évben a Nemzetgazdasági és Statisztikai Állandó Bizottság által az „Értekezések a nemzetgazdaság és a statisztika köréből” c gyűjteményes kötetben megjelent tanulmánya.

Bár a XIX. századhoz képest a gazdasági viszonyok igencsak megváltoztak, mégis elmondható, hogy az az elméleti alapvetés, amelyet „Nemzetgazdaság és pénzügytan” című háromkötetes munkája képvisel, ma is időtálló érték. Az állampénzügyekről szóló kötetben pedig kimondottan sok, napjainkban is tanulságos megállapítást olvashatunk. A jelen tanulmányban e művének harmadik kötetét mutatom be, amelyet az Aula Kiadó a közelmúltban hasonló kiadásban megjelentetett.

1. Államgazdaságtan vagy pénzügytan

A szerző mondanivalóját négy kérdés köré csoportosíthatjuk.

- Mi a pénzügytannak mint tudománynak a lényege?
- Melyek a fő kiadási tételek?
- Milyen a célszerű adórendszer?
- Hogyan célszerű az államadósságot megítélni?

„Az államgazdaság: a társadalom közös szükségleteinek közös gazdasági erővel való ellátása.” – írja Kautz. Véleménye szerint a közös szükségletek körébe azok a javak tartoznak, amelyek magángazdasági úton egyáltalán nem előállíthatók, vagy legalább is gazdaságosan semmiképpen sem. Mivel a modern gazdaság pénzgazdaság, ezért az államgazdasággal szinte szinonimaként használhatjuk a pénzügytan fogalmát, amennyiben a közpénzügyeket értjük rajta. Hiszen, hogy mi a közös szükséglet, azt megtestesítik a kiadási előirányzatok, a bevételek pedig az ehhez szüksé-

ges pénzügyi források. Utal arra, hogy vannak, akik a pénzügytanon a pénz- és érmeügyeket, esetleg a pénzelméletet értik. Kautz nem így használja a fogalmat. Pénzügytan címszó alatt a mai értelemben vett fiskális politikát tárgyalja, annak is elsősorban a legszorosabban vett pénzügyi vonatkozásait. Tisztában van ugyanis azzal, hogy a közpénzügyek a gazdaság egészére hatással vannak. Ezt az államgazdaságtan közgazdasági funkciójának tekinti, amivel idézett munkájában csak érintőlegesen foglalkozik. Nem véletlenül különböztetett meg nemzetgazdasági és államgazdasági pénzügyeket, hiszen az előbbibe egyértelműen beletartoznak a magánszektor pénzügyei is. Nem biztos, hogy a mai korban helyes megoldás lenne a közgazdasági funkciót mellőzni. A XIX. századi helyzethez képest ma már sokkal szorosabban összefonódik az államháztartás a magángazdasággal. A szűkebb értelmezés azonban abban segít, hogy lehetővé tegye az állam gazdálkodásának – mai szóval az államháztartásnak – a technikai mélységekig hatoló tárgyalását. Mint ismeretes, az ördög a részletekben van. Könnyen szállnak el a levegőbe szónokias mondatok a nép javáról, de nehéz a megvalósítás helyes módját megtalálni, különösen a szükséges forrásokat.

Bár Kautz a pénzügyek és az államgazdaság fogalmát szinte egynek tekinti, nem abszolutizálja magát a pénzt. Az államgazdaságnak nem célja, csupán eszköze a pénz, amelynek segítségével feladatait elláthatja. Nem az államnak magának kell gazdagodnia, polgárai gazdagodását kell elősegítenie. Ez az államgazdaság- és a pénzügytan feladata. Ez az alapvető maxima, amely végigvonul munkáján, ennyiben mindenképpen utalva a közgazdasági összefüggésekre. Minden, ami a magánszféra kibontakozását akadályozza (túladóztatás, államadósság révén a magántőkések elől a megtakarítások elszipkázása), elutasítandó. Mindent, amit a magánszektor meg tud oldani, azt tulajdonában kell hagyni.

Figyelemre méltó, ahogyan rámutat arra, hogy az így definiált pénzügytan nem elvont, tértől, időtől független állítások halmaza. Nemzeti sajátosságokat visel magán minden ország gazdálkodása, ha mégúgy hatnak is rá a fejlett országok példái. A könyvben szereplő megállapítások természetesen az akkori kor viszonyait tükrözik, mégis számos gondolat hasznosítható belőle napjainkban is.

Az államgazdaságtan nemcsak a központi, hanem az önkormányzati gazdálkodás egészét is magában foglalja, ezért Kautz behatóan foglalkozik a helyi és a központi kormányzat közötti viszonytal. Fontos szempont nála, hogy ne kettős terhelés nehezedjen a polgárokra, hanem a feladatokhoz arányosíttassanak a jövedelmek, azaz, a polgároktól való elvonások. Bár az állami gazdálkodásnak is alapvető elve, csakúgy, mint a magángazdálkodásnak, hogy a legkisebb áldozattal a legnagyobb eredmény éressék el, ez nem ütközhet az igazságosság és a közérkölc elvébe. Nem fordítható magáncélra közjóvedelem, s kerülni kell minden olyan lépést is, amely az ország finansziális hitelét veszélyeztetné. A polgárok vagyona nem „orvbányászat tárgya”, tehát a magángazdálkodók tőkéje nem sorvasztható el a közcélokra való hivatkozással. Ugyanakkor, bár takarékosan kell gazdálkodnia az államnak is, a takarékoság nem

lehet öncél, hiszen a jövedelmeket a feladatokhoz kell igazítani, s nem fordítva, mint a magángazdaságban. Ebből feltétlenül adódhatnak konfliktusok. (Ezekre visszatér az állam eladósodásának vizsgálatakor.)

Kautz világosan leírja: „...minden, ami financiaiailag lehetséges, egyáltalán lehetséges, s ami financiaiailag kivihetetlen, az egyáltalán kivihetetlen az államra nézve.” (Kautz, 13. old.) Mai szóhasználattal: az államra is érvényes az, ami a gazdaság egészére, hogy csak a finanszírozható növekedés a fenntartható növekedés. Mivel az állam háztartásában a döntéseket nem kizárólag szakemberek, hanem politikusok is hozzák, és nem saját kockázatukra, hanem a közösségére, tehát egyértelmű, hogy a pénzügyi rendszer működtetése alapvetően politikafüggő. B. Louis, Lajos Fülöp, francia király pénzügyminisztere mondta „Csináljatok nekem jó politikát és én csinállok nektek jó financiát”. (Kautz, 14. old.)

Ez a tétel napjainkra is érvényes. Igaz ugyan, hogy államháztartási törvényünk előírja, hogy az egyes törvényjavaslatok pénzügyi következményeikkel együtt terjesztessenek be, annak érdekében, hogy a Tisztelt Ház meg tudja ítélni a várható pénzügyi egyensúlyi helyzetet. Láttuk, hogy ez nemegyszer írott malaszt maradt. A politika azonban nem háríthatja el magától a pénzügyekért viselt felelősséget, de nem tud egyszerre eleget tenni ellentmondó követeléseknek. A prioritások felállítása, s a polgárok terhelhetőségének megítélése politikai feladat. Nemzetgazdaságtól, politikától független pénzügytan nem létezik. Egyetlen kormányfő sem reménykedhet abban, hogy minden tárcának megadhatja a kielégítő keretet, ha másként nem, ravasz pénzügyi fogásokkal. A mindenkori kormánynak a kényelmetlen döntéseket is vállalnia kell, s viselnie kell azokért a politikai felelősséget. A parlament sem lehet helye a lobbicsaták „második menetének”. Nem célszerű törvénymódosítások tömkelegével szétbombázni egy konzisztens költségvetési törvényt, mert a módosítgatások után a konzisztencia nagyon nehezen állítható helyre. Sokkal ésszerűbb, ha a parlament előzetesen megvitatja a prioritásokat. Ehhez azonban szükségesek az alapvető pénzügyi ismertek. Éppen ezért fontos, hogy minden politikai pályára lépő személy, minden törvényhozási és önkormányzati képviselő megszerezze ezeket.

2. Az államkiadások

Kautz szerint az állam szükséglete nem abszolút, hanem relatív. Hogy mit soroljunk az állam feladatai közé, azt a politikatudományoknak, s nem a pénzügytannak kell meghatározni. Azt azonban megállapítja, hogy az állam szerepvállalása nő, szinte „...természettörvényi jellegű szabály (...) hogy a polgárosodás terjedése (hatására) a státuszszükségleti mérv folyton fokozódik”. A gazdasági fejlettség szintjével az állami feladatkör is nőtt. Kautz, természetesen, a XIX. századi helyzetből indult ki. Ő az állam szociális szerepvállalását – az akkori viszonyoknak megfelelően –

még nem vette számításba. Modern korunk túlelosztása viszont jórészt azon „socialistikus eszmék”, vagyis a szociális igazságosság megteremtésére való törekvés eredményeit tükrözi, amelyeket Kautz a pénzügyi szférán kívülre sorolt. Szerinte az, „...hogya a jövedelemelosztásból eredő bajok orvosoltassanak...” túlmutat a pénzügytan keretén. E tekintetben Kautz teljességgel a liberális elvek alapján áll, s erősen bízik a piac egészséges jövedelemallokációjában. Nem számol még a monopolisztikus torzulással, amely – mint a gazdaságtörténet mutatja – a spontán folyamatok eredményeként végbemegy és egyáltalán nem garantálja a termelési tényezők számára a méltányos piaci árat. Kautz csak rendkívüli helyzetekben veszi számításba, hogy szükség lehet a költségvetésből finanszírozott szociális juttatásokra. Ezeket azonban fokozott ellenőrzéshez javasolja kötni, hogy abból csak a valóban rászorulóknak részesedjenek.

Kautz Gyula csoportosításában az állampénzügyi kiadások a következők: 1. kormányzati, 2. közigazgatási és igazságszolgáltatási, 3. pénzügyi (igazgatási és adószolgáltatási), 4. katonai, 5. kulturális kiadások. Alapelv, hogy az államkiadásokban az egyensúlyra kell törekedni, tehát egy meghatározott időszak alatt a kiadásokat a bevételeknek lehetőleg fedezniük kell. Mindehhez széles látókörű, „szakavatott és alapos képzettségű” „közegekre”, köztisztviselőkre, s emellett „belátó, ügybuzgó és hazafias érületű népképviselő közreműködésére” van szükség. (Kiemelés tőlem.) Fontos a jó pénzügyi statisztika megszervezése is, mert ez képezi az intézkedések hatásvizsgálatainak alapját.

A minisztériumok, bíróságok, számvevőszék vezetőit úgy kell dotálni, hogy kellő mérvű anyagi függetlenségnek örvendjenek, s arra is ügyelni kell, hogy az állam politikai képviselője – az akkori államfőnek megfelelően az udvar –, kellő méltósággal képviselhesse hazánkat a külföld előtt. Azt javasolja, hogy a takarékosabb gazdálkodás érdekében a képviselők számát csökkentésük, s az ülésezések idejét korlátozzák.

Az első javaslat akár ma is megfontolandó, s napjainkban is fel-felmerül. Az ülésezések sűrűségét viszont nyilvánvalóan a törvényhozási feladatok sokasága határozza meg. A rendszerváltozás után 15 évvel sem került minden korábbi törvény felülvizsgálatra, s az EU-hoz való csatlakozásunk miatt ugyancsak törvények seregének megalkotása vált szükségessé. Azzal viszont már nehéz egyetérteni, hogy az egymást követő parlamentek „törvénygyár” módjára működnek, s változtatgatják meg a korábbi kormányzatok alatt meghozott törvényeket. Csak akkor lehet a társadalmi-gazdasági fejlődés kiegyensúlyozott, ha tudjuk, mit is teszünk, amikor cselekszünk, tehát, ha van határozott képünk arról, milyen társadalmat és gazdaságot akarunk felépíteni. Olyat-e, amelyet Kautz gondolt, amelyben az állam szociális szerepvállalása szóba sem jön, vagy olyat, amelyben ez szükségszerűen megjelenik. Olyat-e, amely teljes egészében magántulajdonon alapul, vagy olyat, amelyben az állami tulajdonlásnak is megvan a maga helye, különösen az infrastruktúra területén.

Kautz ez utóbbi mellett teszi le a voksot, mert az infrastrukturális beruházásokat olyannak tekinti, mint amelyek a magángazdálkodás feltételein javítanak, annak profitalitását segítik, s mint ilyen állami kiadások, gyarapítják a polgárok vagyoni helyzetét.

Érdekes a hadügyi kiadások megítélése. Abban a korban, amelyben a mű született, s amikor a helyi háborúkkal reálisan számolni kellett, egyes országok költségvetésének akár négytizedét is elérte a hadi költségvetés. Kautz kijelenti: nincs az a jóvátétel, amely „megérje” a háborúskodást. A háborúk okozta károkat „...még a legszerencsésebb kimenetelű hadi vállalkozás sem képes pótolni...”, azok „...a nemzeti vagyonton súlyos, soha helyre nem hozható...” csorbát ütnek. (Kautz, 39. old.). Látónoki szavak voltak ezek a maguk korukban.

Kautz Gyula a költségvetésnek nemcsak elvi, hanem gyakorlati összeállítására is hasznos iránymutatásokat ad. Rögzíti, hogy az egyensúlyra törekvés érdekében a lehető legpontosabb becslés szükséges mindkét oldalon, mind a bevételek, mind a kiadások tekintetében. A bruttó vagy nettó szemléletű költségvetés lehetősége közül az elsőt támogatja, mivel az teszi lehetővé a polgárok megterhelésére vonatkozó ítéletek reális meghozatalát. Megfogalmazza a póthitel és az átcsoportosítás lehetőségét is, de mind a normál költségvetés összeállítását, mind az esetleges módosításokat szigorú alkotmányossági elvek alapján tartja kivitelezhetőnek. Nem tartja lehetségesnek, hogy a végrehajtó hatalom rendeleti úton teremtsen magának bevételt, s azt sem, hogy saját döntésével lemondjon valamely költségvetésben előirányzott kiadás teljesítéséről. Ugyanakkor létezik „szükségi jog”, vagyis olyan helyzet, hogy előre nem látott kiadást kell teljesíteni. Ezt Kautz hitelfelvétellel látta megoldhatónak, amíg az ügy alkotmányos rendezést nem nyer, mert mindenképpen ez utóbbi útra kell terelni a dolgot. A parlament elutasíthatja a kormányzat által benyújtott költségvetést (adómegettagadási jog), ez azonban gyakorlatilag a kormány bukását jelenti (Kautz, 45. old.). Mérlegelés tárgya, hogy egy évre, vagy hosszabb időre állapítsák-e meg a költségvetés előirányzatait. Kautz az egyéves rendszer mellett teszi le a voksát, mivel az jobban biztosítja az áttekinthetőséget, a parlament ellenőrzési lehetőségét, amelyet feltétlenül biztosítani kell. Mint ahogy azt is, hogy a magukat jogaikban sértve érző polgárok bírósághoz fordulhassanak. A költségvetésről zárszámadást kell készíteni a parlament számára, s csakis ennek jóváhagyása adja meg az „abszolutoriumot” a kormány számára.

Ha a kiadások rendes vagy rendkívüli okok folytán meghaladják a később részletezendő bevételeket, az egyensúly érdekében intézkedéseket kell tenni. Lehetséges mód az adóemelés, de ennek lényegbevágó közgazdasági határai vannak, mégpedig ott, ahol az adóterhelés már a termelés és a forgalom csökkenését eredményezi. A hitelfelvétel is lehetséges, ez azonban csak átmenetileg hárítja el a terheket, nem szünteti meg véglegesen az egyensúlyhiányt.

A társadalom sokszor úgy tekinti az állami hitelfelvételt, mintha ahhoz semmi köze nem lenne. (Pedig a terhek elől nem menekülhet.) *Ricardo* ezért ajánlotta, hogy az állami adósságokat transzformálják magánadóssággá, amit ki-ki törlesztene – em-

líti Kautz. Vannak további lehetőségek, ezek közül kettőt említünk meg: a költségvetési restriktciók és az állami tulajdon elidegenítése (a privatizáció). Kautz figyelmeztet: a restriktciót nem könnyű megvalósítani. „Az egyszer kiszélesített szükségleti mérvnek szűkebbre vonása sok érdek sérelmével szokott járni...” (Kautz, 56. old). A befejezetlen beruházások anyagi kárt okoznak, a visszalépés a kulturális, vagy gazdasági területeken súlyos feszültségeket okoz. A privatizálás kétségtelenül jó eszköz az egyensúly megteremtésére, de gyakran áron alul kelnek el a jószágok, hiszen érezhető a kényszer hatása, s ezt az ügyfelek kihasználják. Nagy értékek kerülnek így potom haszonért prédára. Ráadásul korlátos lehetőség, mert az egyszer eladott jószág végleg csökkenti a végszükség idején felhasználható vagyont – írja Kautz.

Az egyensúly megtarthatósága érdekében meg kell teremteni a kiadások és a bevételek megfelelően strukturált összhangját. Az éves rendes (rendszeres) kiadások – beleértve a korábbi adósságok szolgálatát is – adóból fedezendő. A rendkívüli költségek esetében mérlegelni kell, hogy mi jár károsabb hatással a gazdaságra: az adóteher-növelés, vagy a megtakarítások elvonása a magánszektorból. (Kautz tehát világosan utal a crowding-out-ra, a kiszorítási hatás jelenségére.) Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az adó a kötelező újraelosztási rendszer eleme, míg a hitelezés – normál esetben – önkéntes. Így az utóbbi bizonyos szempontból kedvezőbb lehet, hiszen a hitelezők „megméri” az állam teljesítményét, amikor döntenek a finanszírozásról. Főképp akkor vállalható az adósság, ha az abból megvalósítandó kiadások egyértelműen növelik a jövőbeli nemzeti jövedelmet, s így megteremtik az adósságszolgálat alapját.

Történelminek tekinthető az államkinccsel kapcsolatos fejtegetés. E szerint, a háborús fenyegetés esetén jó, ha van kellő nemesfémkészlet. (A két világháború tapasztalatai valóban alátámasztották, hogy a nemzetközi kereskedelemben az Egyesült Államok, a szállítások fejében magához vonzotta a háborús felek szinte teljes aranykészletét. (Negatívumként hozzák fel, hogy e biztonságért nagy árat fizet az ország, hiszen a békeidőben felhalmozott készletek után elmaradnak a kamatbevételek. Ugyanakkor aranyfedezet esetén egy háborús gazdaságban a kezdeti nehézségek viszonylag gyorsan áthidalhatók fedezettel bíró papírpénz kibocsátásával.)

Némi párhuzam található a modern kor eszköztára és az előbbi megfontolások között, hiszen ilyen megfontolásból célszerű tartalékdevizát felhalmozni az országban az esedékes kötelezettségek teljesítéséhez, a szükségesen felüli hitelfelvétel révén. Ennek is van ára, a kamatkülönbözet, de ezt is a biztonság szempontjai indokolhatják. Amely nem is háború, de a folyamatos importfinanszírozás biztosíthatósága, s a folyamatos hitelfelvétel garantálása.

3. Az állam bevételei

A szorosan értelmezett pénzügytan leglényegesebb eleme az állambevételek észszerű rendszerének meghatározása. Az állam bevételei vegyes rendszert képeznek,

azaz közvetlen és közvetett tételekből állnak. A közvetlen bevételekre az állam tulajdonosi jogon tesz szert, a közvetett bevételeket az adók képezik. Nézzük meg, hogyan foglal állást Kautz a közvetlen állambevételek tekintetében. Középkorias megoldásnak tartja, hogy az állam széles körű tulajdonjoggal bírjon termelőeszközök fölött, hiszen az „...nagy mértékben bénítaná és korlátozná...a polgárok gazdasági tevékenységét...”. Ez a „középkor” Kautz szavaival „...az államszocializmus félszeg eszméje” érkezett el hozzánk, amikor gyakorlatilag a termelővagyon egészét államosították. „Nem szenved kétséget..., hogy az állam, amely ily roppant terjedelmű, s vállalkozásszerű jelleggel bíró háztartás vitelére lenne utalva, ez által tulajdonképpeni, felsőbb (etikai-politikai) rendeltetésétől elvonatnék.” (Kautz, 73. old.) Teljesen egyértelmű, hogy az állam gazdálkodása nem azonos egy vállalat ügymenetével, nem lehet egy országot úgy kormányozni, ahogy egy vállalatot vezetnek. Az is látnoki Kautznál, ahogy a nagy pénzügyi hatalommal bíró „államközegek” száz meg száz irányban lehetséges visszaélésére utal. Figyelemre méltó gondolat, amely az alkalmazásban állók, tehát az adott kormánytól közvetlen egzisztenciális függésben lévő munkavállalók politikai célokra való felhasználására hivatkozik, arra, hogy például választásokkor jól manipulálható tömeget alkotnak, s ez a kormányt a nemzet képviselétől eltávolíthatja, mert magát a nemzet akaratától függetlenítheti. Ezért célszerű a vegyes rendszer, amely ugyan számol bizonyos eszközök állami tulajdonban maradásával, de bevételei zömét adókból és illetékekből szerzi.

3.1. Az illetékek

Az illetékekről tiszta és világos megfogalmazást kapunk. Rámutat a szerző, hogy ez esetben az állam szolgáltat, ezt kell megfizetni, vagy olyan eljárásra kérik fel, amellyel költség jár, s ezt is fedezni kell. Van azonban olyan illeték, amely adóként, például vagyoadóként funkcionál. Ilyen az örökösödési illeték, mely megcsapolja az átadott vagyont. Kautz úgy látja, hogy azért ez az egyik legszívesebben fizetett adó, hiszen az örökség minden különös erőfeszítés nélkül hull az illetők ölébe. Más részről felmerül a kettős adóztatás vádja, hiszen a vagyonokat az azt létrehozók egyszer már megadózott jövedelmükből gyűjtötték. Az illeték mértékére Kautz azt a javaslatot teszi, hogy az legyen annál alacsonyabb, minél szorosabban kapcsolódik a közérdekhez (hitelesítés, engedélyezés, látlelet stb.), s nyilván fordítva. A mértéke olyan legyen, hogy a közérdekű cselekményekkel kapcsolatos illetékeket a szegényebbek is meg tudják fizetni, és a saját érdekükben szükséges illetékköteles tevékenységeket (házasság, születés, községi illetőség, névváltoztatás, útiokmányszerzés) se hanyagolják el azért, mert az illeték mértéke elrettenti őket.

Az illetékek esetében nem pusztán elvonásról van szó. Itt az állam bizonyos szolgáltatások nyújtójaként jelenik meg, és a szolgáltatásoknak megkéri az árát. Elvileg

az adókat is „visszakapja” az állampolgár, hiszen biztonságra, ügyintézésre, védelemre, költi az állam, de itt nincs „megpántlikázva” a felhasználó személye. Az illetéket viszont az fizeti, aki az állami szolgáltatást ténylegesen igénybe veszi. (Például a postai illetékbélyeg.) Azt már Kautz is leszögezi, hogy az állami kezelésben tartott vállalkozásoknál, ahol a javakhoz való széles körű hozzáférhetőséget biztosítani kell, mérlegelni szükséges a gazdálkodás profit, vagy nonprofit jellegű megszervezésének lehetőségét. Hogy a vasút vagy a posta a „regalítási”, vagy az üzleti elv alapján működtessék, elhatározás kérdése. Fontos alapelvnek tartja azonban Kautz, hogy ha az állam a felvállalt feladatot üzleti módon szervezi meg, nem szabad jogi előnnyel rendelkeznie a piac többi szereplője fölött, s valóban az eredményelvet kell a gazdálkodásban követnie. Ma úgy mondanánk, biztosítani kell a versenysemlegességet. (Bár Kautz megállapítja, hogy ez az elv a valóságban aligha kivitelezhető kellő következetességgel.)

Hol célszerű egyáltalán termelő-szolgáltató vállalatok állami tulajdonban tartása? Ott, ahol a termék nagy részét maga az állam fogyasztja el, vagy ahol biztonságpolitikai okok szólnak mellette, vagy ahol az esetleg felmerülő túlzott kockázatot a magánszféra nem vállalja. Mintaüzem létesítése is szólhat az állami tulajdon mellett, vagy az, hogy a rövid távú magánérdek nagyon nyilvánvalóan ütközne a közérdekkel. Ez utóbbi körben említi az erdőket, amelyeket a rablógazdálkodástól óvni kell. (Ez időszzerűvé vált napjainkban is.) Az állami kézben tartott vagyonnal kapcsolatban mérlegelni kell a tartós bérbeadás lehetőségét is. A rövidebb idejű bérbeadás a rablógazdálkodás veszélyeit veti fel. Ezért szóba jöhet a 99-100 éves bérleti szerződés is.

Szól Kautz az állami monopóliumokról is. Hangsúlyozza, hogy bár ez a módszer nagyon célirányos a jövedelemszerzés szempontjából, ugyanakkor a fekete kereskedelemnek, a „dugárusságnak” melegágya. Célszerű olyan termékeknél alkalmazni, amelyek a magasabb jövedelműeket érintik, míg például olyan közszükségleti cikkeknek, mint a só, a monopolárat károsnak, s lehetőleg megszüntetendőnek tartja.

Kautz egyik legérdekesebb elemzése a bankügyekkel kapcsolatos fejtegetés. Felidézi mind az állami tulajdonban tartás, mind a magánosítás mellett szóló érveket. Az állami kézben tartott bankok mellett az szól, hogy így biztosítható e fontos szolgáltatás egyenletes terítése az országban, a jegykibocsátásból eredő haszon a köz javára fordítódik, s az állambank képes „...a túl hatalmas magántőke uralmát korlátozni.” (Kautz, 91. old.). Más részről viszont elmondja, hogy a banküzlet természete olyan, hogy ott állami közegek tartós sikert elérni aligha fognak. A polgárok erős függésbe kerülnek általa az államtól, ami megint csak politikailag nem kívánatos helyzet, s ráadásul a közérdek biztosítása sem egyszerű: „...az állambank is rendszerint csak egyes üzleti köröknek, illetve osztályérdekeknek szolgál”. S ezt mint bankelnök, ő biztosan tudta. Az pedig, amikor a kormányzat pénznyomó automatának kívánja tekinteni az állambankot, az egyik legsúlyosabb veszélyforrás.

Hasznos tanulmányozni, hogyan vélekedik Kautz az infrastruktúráról. Az utak, vasutak vonatkozásában például teljesen korszerű elveket vall, amikor azt mondja, hogy az út, a vasúti pálya maga „regalitásként” kezelendő, de a járműpark versenyzetethető a magánosokkal. A hajózást, a fuvarozást (akkor még a személyfuvarozást is) a magániparnak javasolta átadni. Ha állami kézben maradnak, akkor sem javasolja az ingyenességet, mert ez bizonyos aránytalanságot szülne. Vagy a közregalitási, illetéki elv szerint kellene folytatni a tevékenységet, tehát a költségek fedezésére törekedni, vagy tisztán magángazdasági alapon. A magángazdasági elvet tartja célszerűnek a nagy tökeigényű, s lassan amortizálódó csatornalétesítményekre, vasutakra, legalább is, amíg a hálózat ki nem épül. A postánál viszont a levél- és pénzszállításához fűződő cél és közérdek miatt inkább az illetékrendszert tartja célszerűnek.

3.2. Az adó

Könyvének legterjedelmesebb részét Kautz az adórendszernek szenteli. Az adószedés joga, s a polgárok adófizetési kötelezettsége nem hasonlítható egy szoros adásvételi ügyletkez. Az adózás kényszere az egyedek számára akkor is fennáll, ha személy szerint nem tapasztalják meg annak hozadékát. Az állam ugyanis „...mindenható tagjaitól független léttel is bíró közület,” melynek „...okszzerű módon és mértékben” joga van a szükséges forrásokat megszerezni.

Nem mindig a mai adófizető a haszonélvezője az állami döntéseknek. Lehet, hogy korábbi generációk számára volt előnyös, aminek az árát most nyögjük, s az is lehet, hogy a mostani áldozatvállalás gyümölcsét a kései utódok fogják learatni. Tipikus példa erre a rendszerváltozáskor „megörökölt” államadósság-szolgálat, amely kikényszeríti az adóterhek magas szintjét is. Hiszen a devizában fennálló adósságok kamatainak fizetéséhez, a törlesztésekhez is forintért kell megvásárolni a szükséges devizát, nem csekély összegért, hiszen a hazai valuta nominális értéke (árfolyama) jócskán csökkent a korábbi időszakhoz képest. Az államadósság kamatszolgálatát folyamatosan jelentős forrást köt le a költségvetésből. Egy hosszú távra gondolkodó kormányzat azonban nem rettenhet meg a jelen elvonásainak emelésétől, ha stratégiai beruházásokat kell eszközölnie. Bár itt komoly alternatívaként megjelenik az államadósság növelése. Ez utóbbi ugyanis éppen arra az időszakra terheli a részleteket, amikor a beruházások eredményessége esetleg már elviselhetőbbé teszi azokat. Nagyobb jövedelemtermelő képességből nagyobb adóbevételek keletkezhetnek. Ez fedezhetné elviekben a törlesztő részleteket. Jól tetten érhető, hogy miért gondolja Kautz is úgy, hogy nem olvad fel az államháztartás-államgazdaságtan tudománya a közgazdaságtanban. Az állam mint független létező, nem a pillanatnyilag élő közösség konglomerátuma. A folytonosságot, a hosszú távú szemléletet képviseli. Az állam volt, mielőtt mi voltunk és lesz, miután mi nem leszünk.

Ezen érdemes ma is elgondolkodnunk. A múlt képviselői köztünk az inaktív idős korúak. Ők a jelen korban csupán fogyasztó tömeg a jövedelemtermelési célú gazdaság számára, tehát lecsupaszított „gazdasági értékük” csupán ennyi. A jövő világ képviselői a gyermekek, akik egyelőre mint a humán erőforrás-fejlesztés tárgyai, költségbe kerülnek a felnőtt társadalom számára, de ők is fogyasztanak különféle termékeket és szolgáltatásokat, így a gazdaság számára ők is fontos fogyasztó réteg. Az állam egészségének működőképessége azonban több, mint termelési és fogyasztási közösség. Az állam mint egység a maga hosszú távú szemléletmódjával a fenntartható társadalom, az egymást követő generációk számára a lét alapja. Korunk társadalmából és gazdaságából a valóban hosszú távú szemlélet kiveszni látszik. Hogy nálunk a „kevesebb államot!” jelszó általánossá vált, az érthető, hiszen a szocialista gazdálkodás mindent államosított. Tapasztalható azonban az állam visszaszorításának tendenciája világméretben is. Ez nagy hatással lesz az elkövetkező évtizedek magyar és világgazdasági fejlődésére egyaránt. Kautz számára azonban még nem volt kétséges, hogy az állam alapvető fontosságú, a hosszú távú érdek képviselőjére alkalmas közösség. A létét és fennmaradását szervező állam számára a fenntartásához szükséges alapvető forrás, az adók ésszerű struktúrájának kialakítása éppen ezért fontos, s valóságos művészet.

Az adóknak is két neme van, a beszédés módja szerint: direkt és indirekt. A direkt adót az viseli, akire kivetik, az indirekt adó általában tovább hárítható. Akire áthárítják, nem mint adót érzi, számára egyszerűen a fizetendő ár része lesz. Az adók számos szempontból oszthatók még tovább. Az adók különböző nevei csoportosíthatók az adó tárgya, forrása, kimérési alapja, s a beszédés módja szerint. Tárgya szerint lehet természetben és pénzben fizetett, forrása szerint pedig lehet birtokadó és jövedelemadó. Kimérési alapja szerint lehet birtok- és jövedelemarányos, kereset- és forgalomarányos, személyadó vagy reáladó, becslési vagy fogyasztási adó, hozadéki, illetve jövedelemadó. Ezek nem külön-külön adófajták, hanem a különböző adónemek lehetséges rendező elvei. A hozadékadóknál például a hatóság visszamegy a gazdasági hozadék fő tárgyaira, például a birtokra, s a személy, aki a birtokos, mellette. A jövedelemadók viszont egybefoglalják a különböző forrásokból eredő hozadékokat, s mint a személy összes jövedelmét, egyben adóztatják azokat. Vannak adók, ahol a begyűjtendő összeg terítődik szét az adóalanyokra, míg a másik megoldás a „quotitási” adó, ahol százalékos mértéket állapítanak meg. Ilyenkor természetesen nem számítható ki egész pontosan, hogy mennyi lesz a végül is rendelkezésre álló összeg.

Terhet vállalni senki nem szeret, ezért lehetőleg mindig másra igyekezzenek a polgárok hárítani a terheket. Az állam feladata, hogy ügyeljen az igazságosságra és méltányosságra a rendszer kialakításakor. Az adóknak mindig alkotmányosaknak átláthatóknak, jogszabályon, még hozzá törvényi alapon nyugvóknak kell lenniük. Ugyanakkor fontos, hogy kellő rugalmassággal kapcsolódjanak az állami szükségletekhez, azonban

úgy, hogy a magánszféra gazdálkodását meg ne zavarják. A rendszernek legalább annyira kell mutatnia a stabilitást, mint a reformálhatóság jegyeit (Kautz, 143. old.). Törekednie kell arra, hogy ne járjon az állampolgárok fölösleges zaklatásával, egyszerűen legyen beszédhető, mert ez egyben az állam kiadásait is takarékosabbá teszi. Kautz úgy látja, hogy a fogyasztási adók adhatják a legbőségebb forrást, de mivel konjunktúrafüggők, ingadozhatnak, s az átmeneti hiányok fedezésére nem alkalmasak. A célszerű rendszer a forgalmi, fogyasztási adók és a jövedelemadók kombinálása. (Ez világosan látszik a modern gazdaságok adórendszerében, így a magyar adórendszerben is.) Kautz felhívja azonban arra a figyelmet, hogy a polgárok vagyoni helyzete nem mindig tüköröződik jövedelmükben. Ezért vannak olyan vagyonadók is, amelyeket függetlenül a személy pillanatnyi jövedelmétől, fizetnie kell. Ezt követeli meg a társadalmi igazságosság, hiszen nem lenne méltányos, hogy az állam fenntartási költségeit – mely a módosabbak vagyonbiztonságát is szolgálja – kizárólag a napi jövedelemmel rendelkező rétegek viseljék. Az már a mi korunk problémája, hogy e szempont sokszor mégis háttérbe szorul. Sőt, időnként olyan polgárok tartják a markukat támogatásért a köz felé, akik nem kevés vagyoni értékek birtokosai. Tudomásul kell venni, hogy azok az egyedül álló személyek, akik sok szobás lakást laknak egyedül, nem hivatkozhatnak a támogatások kérésénél magas rezsijükre.

Az adózási elvek közül Kautz megemlíti a kettős adóztatás elkerülésére tett erőfeszítéseket. Adót mindenkinek fizetnie kell, de a külföldön lakó honpolgárok adóztatását csak a hazai terepen megszerzett jövedelmeik alapján tartja helyesnek, a külföldön szerzett jövedelmeik miatt nem javasolja. Ha külföldi nálunk üz ipart, adózik a hazai rend szerint, ha járadékosként él itt, fizesse a fogyasztási adókat. A kérdés államközi egyezményekkel történő rendezése ekkor még nem merült fel.

Bölcsen foglal állást szerzőnk a közhivatalnokok adófizetésével kapcsolatosan is. Igaz, hogy esetükben az állam az egyik zsebéből a másikba teszi át a pénzt, de az áttekinthetőség csak így biztosítható. Így mindenütt a bruttó bérek hasonlíttatnak össze, s kisebb lesz az indulati hatás, ami az államhivatalnokokkal szemben amúgy is felgyülemlik (Kautz, 154. old.).

A szocialisztikus eszmék hívei már a XIX. században is lándzsát törtek a létminimum adómentessége mellett. Kautz ezt nem támogatta. Az akkori adómértékekre talán még igaz is volt, hogy valójában ezek is a létminimum szükséges kiadásai, s ebben az értelemben azt mindenkinek viselnie kell, hiszen egyértelműen a közösség rend-, jog-, és katonai biztonsága érdekében használják fel, vagy alapvető infrastruktúrát finanszíroznak, ami mindenki számára fontos. Annak viszont híve volt, hogy a széles néprétegek által fogyasztott javak fogyasztási adója töröltessék el, vagy legyen minimális, ami lényegesen megemelné a reáljövedelmeik értékét. A szegényebb rétegek helyzetének javítását oly módon látja lehetségesnek, ha az oktatás és az egészségügy szolgáltatásai ingyenesek lennének számukra, s ehhez célirányos szegényügyi rendtartást javasol. (Kautz, 157. old.).

A szociális igazságosság iránti érzékenysége abban is kifejezésre jut, hogy szerinte az adóterhek elosztásában nem az élvezetelvnek, hanem az adófizetésre való képességnek kell irányadónak lennie. Az élvezetelv az igénybe vett állami szolgáltatásokkal próbálná arányosítani az adóterheket. Ez olyan, mintha az államot egy nagy biztosítótársaságnak tekintenénk, ahol különböző mértékű befizetések különböző juttatásokat biztosítanának. Helyesebbnek tartja, már csak azért is, mert kivitelezhetőbbnek tartja a képességekhez igazodó terhelést. Ez esetben is kérdéses, hogy lineáris vagy progresszív adókulcsokat alkalmazzanak-e. Szerzőnk úgy véli, olyan rendszer kell, amelyben a progresszivitás nem akadályozza a magántőke felhalmozását, ugyanakkor a szegényebbek léte és megélhetése sem forog kockán (Kautz, 161. old.). Olyan esetekben, ahol az adó természetében az illetékekhez közelít (például a birtokátruházásoknál), természetesen helyes az élvezetelv alkalmazása is.

Az, hogy valóban azok fizetik-e az adókat, akiket az államhatalom terhelni szándékozott, az az adók átháríthatóságától függ. Napjaink korszerű adórendszere a forgalmi adóknál ezt többé-kevésbé eléri (bár még itt is vannak megoldatlan kérdések, hogy egyes intézmények kénytelenek viselni az adóterhet, míg mások visszaigényelhetik az általuk fizetett forgalmi adót, s ez gyakorta nem az abszolút igazságosság alapján alakul). A jövedelemadóknál azonban beépül az árakba a várható adóteher. Ily módon mindig a fogyasztó fizet. Ezt korlátozhatja a verseny, de aligha hihető, hogy az árak a bérekben lévő jövedelemadótól függetlenek legyenek. A verseny már inkább az adórendszerek versenye, vagyis az abszolút bérköltségeken felül a személyi jövedelemadó-mértékek és tb-járulékok terhével is kalkulál minden vállalat. Ez a nemzetközi versenyképességet, függetlenül a nettó bérek mértékétől, erőteljesen befolyásolhatja.

Kautz nagy figyelmet szentelt az adóigazgatási kérdéseknek is. Elemezte az átalányadóztatás hatásait, az adóbecslések problematikusságát, a föld- és telekadókataszterek létrehozásának problémáit. (Felidézte az ókori athéni törvényeket – antidosis és agrophane –, ahol a polgárok követelhatték a vagyontól és az adó kicserélését, ha úgy ítélték, hogy polgártársuk vagyona előnyösebbre becsültetett.) (Kautz, 182. old.) Felvetette a fiziokrata gondolkodásmódra visszavezetett egyetlen adó, a földadó eszméjét is, de később elvetette azt. Kautz ugyanakkor elvetette azt a szocialista eszmét is, hogy a földtulajdonost nem illeti meg semmiféle jövedelem, hiszen az általa élvezett járadék csak teher a többi osztályra, s csak a birtokon gazdálkodó vállalkozónak lehet nyeresége. Érdekes módon, napjainkig sem felejtődött el azonban a georgizmus eszméje, amely a századfordulón erős táborral bírt. S ha nem is földalapon, de az egyenadózás gondolata éppen napjainkban jelentkezett váratlan élességgel.

A további adófajták közül foglalkozott a házadóval. Itt hangsúlyozta, hogy a tényleges haszonértékből kell kiindulni, s nem légméteri adatokból, vagy az ajtóablakok számából. Emellett rögzítette, hogy ezt az adót a saját házában benn lakó tu-

lajdonosnak is fizetnie kell, hiszen ő is a vagyona hasznélvezője. Ami a tőkeadó vagy kamattörlesztés-adót illeti, bő teret adott az egymással ellentétes véleményeknek. Úgy látta, a törlesztésadó a tőkészek gyakorlatilag tovább hátrítják, ami a tőkés szükséglettel bírók költségeit növeli, s ez éppen a fejlődő országok gazdaságát sújtja a legjobban. Emellett általában „lankasztja” a megtakarítási kedvet, s lenyomja az államkötvények árfolyamát. Ráadásul nem lehet az adóztatás teljes körű, hiszen a polgárok közötti tőkeforgalom gyakorlatilag aligha kerül bevallásra (Kautz, 213. old.).

Az iparadót illetően talán a legfontosabb mának szóló üzenete a könyvnek, hogy nem lehet az adózásnál a vállalkozások méreteitől eltekinteni. „A kisebb terjedelmű vállalatok iránt való adóztatási eljárás nem mindenben lehet olyan, mint a nagyvállalatokra alkalmazott.” (Kautz, 220. old.). A szövetkezetek, kisipari bankok, kölcsönös segélyező egyesületek esetében az adómentesség lehetőségét veti fel, mivel azok többnyire csupán a tagok intern (belső) forgalmára szorítkoznak. Ha egy veszteséges évben nincs osztalék, akkor a vállalkozás adójától is el kell tekinteni. Ez jelzi, hogy bizonyos értelemben jövedelemadó-jelleget ölt az iparadó. Egyébként azonban nemcsak az osztalék, hanem a törzstőke növelésére szolgáló rész is adóköteles.

Vita folyt akkoriban az egységes jövedelemadó bevezetéséről, e sok különféle adónem helyébe. Kautz nem bízott túlzottan a bevallásos alapon történő jövedelemadó-rendszerben, mondván, hogy erkölcsromboló, mert tömeges csalásra ösztönöz. Természetesen az idő tájt még nem volt olyan kiterjedt és nyomon követhető a pénzforgalom, mint napjainkban, s a hatóság „kutakodása” sem hozott biztos eredményeket. „Mihez járul még, hogy a hivatalos puhatolás a polgárok egyéni szabadságának igen nagy mérvű megszorítását okozza ... így az államhatalmat még gyűlöletessé is teszi.” (Kautz, 233. old.)

Ami a fogyasztási adókat illeti, Kautz három fajtáját említi: az össz fogyasztás pénzértékben kifejezett nagyságára kivetett adót, az egyes fogyasztási javak adóztatását s a polgárok használati vagyonához, személyi élvezeteihez fűződő adókat. Utóbbiak valójában részleges birtokadóknak, vagy fényűzési adóknak is tekinthetők.

Mint látszik, ez nem a mai értelemben vett fázis forgalmi adó. Alapvetően a tömegfogyasztási cikkekre vetett ki, s így a szegényebb rétegek fizették a döntő részét. Itt is felmerült az egyetlen fogyasztási adó eszméje, de kivitelezhetetlensége miatt elvetették. A fogyasztási adó mellett szól a célszerűség is, hiszen az állam számára biztos és jelentős forrás, ideológiai érveként pedig felhozható, hogy ez a szabad polgár adója, hiszen maga dönt, mikor, mennyit fogyaszt. Ezt kicsit álságosnak érezzük annak fényében, hogy láttuk, a szegényebb sorsú polgárok aligha gondolkodhatnak a fogyasztás „ütemezésén”. Kautz arra is utal, hogy az adóellenőröket jól meg kell fizetni, hogy ne legyen tere a korrupciónak (Kautz, 256. old.).

Részletesen kitér a szerző az egyéb adónemekre is, köztük a vámokra, de ebben a munkájában nem iparvédelmi szempontból, hanem a költségvetés bevételi forrásaként vizsgálja azokat.

Kautz nehezen tudja következetesen végigvinni az adózáson azt az elvet, hogy arra szigorúan csak mint pénzügyi instrumentumra tekint, s nem foglalkozik közgazdasági következményével. Bármelyik adónemről legyen is szó, mindig ott van gondolkodása háttérében, hogy az miként hat a társadalomra, a gazdaságra. Az adónemek melletti és elleni érvek elemzésekor sohasem szűkül le szemlélete, mindig úgy foglal állást, hogy a korábbiakban már idézett alapelvének – a polgárok gyarapodása, a vállalkozások elősegítése – sohasem mondjon ellen.

Így tekinti a községi adóügyeket is (*Kautz*, 291. old.). Ma úgy mondanánk, hogy ezen államháztartási alrendszer is abból kiindulva taglalja, hogy milyen jellegű kiadásokat milyen forrásból helyes fedezni. Az államfeladatot képező teendőket a központi dotációból kell megvalósítani, míg a helyi szükségletekhez rendelkezzenek az önkormányzati „testek” adóztatási joggal. Ez utóbbi nem lehet korlátlan, nehogy a helyi polgárokat túladoztassák.

4. Az államadósságról

Napjaink talán legégetőbb kérdése az állam eladósodottsága. Sajnos ezúttal az állami lét viszonylagos önállósága tükröződik abban, hogy a külső hitelezők nem voltak tekintettel a változó államformákra. Az államadósság szolgálata súlyos teher a költségvetésre és minden magyar állampolgárra. Mit mondott erről a kérdéstről a maga korában Kautz? Mindenekelőtt azt, hogy az állam eladósodásának van önkéntes és kényszerű finanszírozási módozata. Utóbbihoz tartozik az adók előzetes beszédese, banki nemesfémkészletek lefoglalása, és az állampapírpénz-kibocsátás (*Kautz*, 305. old.). Közgazdasági természetét tekintve az utóbbi is adósság, amelyet meg kell fizetni. A kibocsátott állampapírpénzek „kamattalan kölcsönszerzési forrást” jelentenek az államnak, amelyet azáltal „fizet vissza”, hogy elfogadja „igazi pénz” helyett adó formájában. Tegyük mi hozzá, hogy akkor, ha nem lesz számára ez az adó nélkülözhetetlen a kiadásai fedezéséhez, mert ez esetben elkerülhetetlenül többletadókra is szükség lesz. Azaz, mai szóhasználattal, általános árszintemelkedést, vagyis inflációt fog okozni. Ezt így Kautz nem mondja ki, de többszörösen is megismétli, hogy „...az államhitel ezen (a szó valódi értelmében vett) kétélű fegyverhez hasonlító eszköze veszélytelenül aligha volna alkalmazható” (*Kautz*, 333. old.).

A kényszerkölcsönök minden formáját fenntartással kezeli a szerző. Említi az ún. „hazafiúi kölcsönöket” is mint a kényszerkölcsönök egy fajtáját.

Ami az önkéntes államadósság-finanszírozást illeti, szerzőnk már valamivel engedékenyebb. Itt is felhívja a figyelmet, hogy valójában a jövedelem újraelosztása történik, hiszen azok jegyzik az állam papírjait, akik egyébként is módosak, s így

csak még módosabbá válnak a többiek által (is) fizetett adók terhére. Hiszen a visszafizetésnek csak látszata, ha az adósságot újabb adósságból fizetik vissza. Az új évezred első évei jó példát szolgáltatnak erre. Szinte semmiért kellett hatalmas adóssághoz terhelket szolgáltatnunk a Kádár-korszakban. S ezt pénzszaporítással sem tudtuk kifizetni, hiszen külföldi devizában állt fenn. Az ilyen típusú adósságot nem fizetni igen veszélyesnek tartja Kautz, mivel az ország reputációját végletesen tönkretelheti s az államcsőd veszélyét idézheti fel. Az államadósságok fizetésének felfüggesztését a hitelezőkön elkövetett „egyenes és kiáltó jogsérelemnek” nevezi, s úgy véli, hogy az a nemzet anyagi fejlődését az ilyen magatartás évtizedekre visszaveti. Belföldön a jogkövetést ássa alá – hiszen az állam se tartja a szavát –, külföldön pedig súlyos viszállyok okozója lehet (Kautz, 368. old.). (Ha a visszafizetés elkerülhetetlen, „domináljóságok”, tehát állami tulajdonok (Kautz 356. old.) értékesítése jöhet szóba, bár az, mint már korábban is utalt rá Kautz, végleg megfosztja az államot végső tartalékaitól. A pénztökések a visszafizetést általában nem sürgetik, írja, megelégszenek a kamatok rendszeres szolgálatával, hiszen ebből a célból tartják vagyonukat pénzformában. Jó adóssághmenedzselés mellett tehát az adósságok visszafizetése nem égető, bár ha jelentős mértékű, nyilván korlátokat szab az állam egyéb aktivitásának. Mindenesetre, ha az állam olyan törlesztési tervet állít maga elé, amely bizonyos törlesztési rend betartására kötelezi, „esetileg többet árt, mint használ” (Kautz, 355. old.).

Mint arra a kötet bevezetőjében is utalt a szerző, s magam is hivatkoztam rá, az eladósodás bocsánatos bűn, ha befektetésre fordítódik. Az állam beruházási tevékenységével növelheti a nemzet jövedelmét, s ez pedig az adóbevételeket. Így adóemelés nélkül is megvalósíthatók értelmes döntések, amelyek végül is a nemzet egészségének javát szolgálják. Kitér szerzőnk arra, hogy milyen lényeges különbség, ha belső, vagy külső kézben van az állam kötelezettségvállalása, s arra is, hogy a külső finanszírozás igénybevételekor ’tanácsos lesz’ idegen valutánemet alapul elfogadni, ha vonzani akarjuk a hitelezőket. Ír arról is, hogy a hitel függővé teszi az országot a külső gazdasági tényezőktől, bár érdekes módon olyan fejtegetésekbe is bocsátkozik, hogy külföldi tőke bevonása egy elmaradott országban célszerű és kívánatos még államadósság-finanszírozási célokra is. Ha ugyanis otthon vonja el a hazai tőkét a hazai vállalkozók elől, felmegy a belső kamatszint. Mindez azonban csak akkor igaz, ha a felvett hitelt az állam a gazdasági felzárkózásra fordítja, ami megteremti a későbbi visszafizetésének feltételeit. A konzorciumok szélesebb aukciós versenye esetleg olcsóbb hitelezést eredményezhet. Kautz még nem gondolt arra, hogy ez mennyiben jelent egyben exportkényszert is, hiszen a hagyományos, fedezettel bíró pénzrendszerben gondolkodott. Ma már tudjuk, hogy a kérdésre korántsem ilyen egyszerű a válasz. Nem mindegy, hogy milyen beruházásra fordítsuk a felvett kölcsönt, s milyen valutánemben jelenik majd meg az a bizonyos hazai jövedelemtöbblet. Ha csak forintban, akkor azt át kell váltani külföldi valutára, ami lenyomhatja a valuta árfolyamát.

Könyve befejezésében szerzőnk megismétli: „Az államgazdaság sikerességének egyik lényeges föltételét a pénzügyek célirányos szervezete, intézése és kezelése, vagyis a helyes pénzügyi igazgatás képezi (Kautz, 368. old.). Úgy gondolom, ez a vélekedés ma is időszerű.

*

A pénzügyek – szakma. Csak szakemberek művelhetik. El kell várni a legalapabb szakmai ismereteket a területen dolgozóktól, hiszen, mint Kautz Gyula is utal rá, valóságos művészet a szerteágazó hatások felmérése, és a sokirányú követelmények méltányos teljesítése. Ugyanakkor magas etikai mércét is kell művelői elé állítani, hiszen talán sehol nem lehet annyit rontani vagy javítani, sőt, henyélni is, mint a pénzügyekért felelős hivatalban. Mai súlyos gazdasági problémáink megoldódása csak akkor várható, ha a pénzügyek a nemzetgazdaság és az államügyek kiemelt fontosságú része lesz. Feltéve, hogy stabil, konzisztens gazdaság- és társadalompolitikai elképzeléssel bír a politikai elit, s élvezi ehhez a társadalom nagy többségének támogatását.

Summary

The study reviews and comments on the book of *Gyula Kautz: Public economics-or finances*. Gyula Kautz, the Governor of the Austro-Hungarian Bank, President of the Hungarian Economic Association, member of the Hungarian Academy of Sciences published an excellent work on finances in 1885 which contains ideas and statements still relevant in Hungarian economic life. He tried to formulate the notion of public economics and the role of the budget in it. He analyzes in the very details the fiscal policy, incomes and expenditures and the way to finance budget deficits, in case of state indebtedness. He stresses the importance of reliable fiscal statistics. He is a liberal-minded economist who believes in market resource allocation and wants as „little state” as it is possible. He stresses, that the tax system must be compounded of different type of state incomes which offer a solid base for the government policy. He also requires for a good social policy. „Make me good politics and I shell make good finances”. He does not suggest state ownership in production and had very modern ideas about financing infrastructures. The reviewer thinks we still can learn from his ideas for designing a well functioning market economy.

Megemlékezés Kőrösy József halálának 100. évfordulójáról

A statisztikus szakma 2006. május 31-én és június 1-jén ünnepségsorozatban emlékezett meg a világhírű statisztikus és demográfus, a Fővárosi Statisztikai Hivatal megalapítója, *Kőrösy József* halálának 100. évfordulójáról.

2006. május 31-én, délután 15 órakor a Központi Statisztikai Hivatal, a Statisztikai Társaság és a Kőrösy család ez alkalomból Magyarországra utazott tagjai felkeresték Kőrösy József sírját, ahol *Haraszi Sándor* főrabbi tartott megemlékezést.

Ugyancsak ezen a napon, délután 17 órakor emléktáblát helyeztek el és avattak fel Kőrösy József VI. kerület Délibáb utca 30. sz. alatti lakóházán.

A KSH Könyvtár és Levéltár kiállítást rendezett Kőrösy és hivatala kézirat- és kiadvány-dokumentumaiból. A dokumentumokat tartalmazó tárlókat, az ünnepi ülés ideje alatt a Magyar Tudományos Akadémia Nagytermének folyosóján lehetett megtekinteni, majd a KSH főépületében állították ki. A Nagy Magyar Statisztikusok c. bibliográfiásorozat 20. köteteként (*Szalay Márta* összeállításában és *dr. Nemes Erzsébet* szerkesztésében) a Könyvtár ez alkalomból megjelentette Kőrösy életmű-bibliográfiáját.

2006. június 1-jén a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai és Statisztikai bizottságai, a Magyar Statisztikai Társaság, Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala, valamint a Központi Statisztikai Hivatal ünnepi ülést szervezett, az MTA Nagytermében.

A KSH elnöksége képviseletében az ülést *Balogh Miklós*, a KSH elnökhelyettese vezette,

aki bevezetőjében üdvözölte a megjelenteket, köztük elsősorban az ünnepelt megjelent leszármazottait. Röviden vázolta Kőrösy József pályáját, és tudományos munkásságát, mely utóbbiból kiemelte, hogy mind gyakorlati, szervező statisztikusként, mind tudósként a tények tiszteletére tanította az utódokat. E gondolat jegyében nyitotta meg a tudományos ülést.

Elsőként *Marosi Ernő*, az MTA társadalomtudományi alelnöke köszöntötte a rendezvény résztvevőit, tolmácsolva *Vizy E. Szilveszter*, az MTA elnöke üdvözlését az ünnepi ülés résztvevőinek. Rövid expozéjában Kőrösyt a társadalomtudományok „legkeményebb ága”, a statisztika képviselőjének nevezte, és utalt arra, hogy munkásságának nagy része a XIX. század utolsó harmadára az ún. Gründerzeit korszakára esett, amikor az egész ország az alapítások lázában égett. Így lett Kőrösy a nagyvárosi statisztika megalapítója, és ezáltal egy kicsit magának az egyesített városnak egyik alapítója is. Kifejtette, hogy Kőrösy nagyhatású gyakorlati tevékenysége (egy extrém példát említve, a himlőoltások bevezetésének kezdeményezése) mellett tudós is volt, és maradandót alkotott a statisztika tudományos módszertana fejlesztésében is. Ez a sokoldalúság az, ami őt többi társa közül elsősorban kiemelte, és ez magyarázza azt, hogy a kegyelet és a hagyománytisztelet jegyében egy ilyen rendezvényen emlékezzünk meg róla – mondotta az előadó.

Demény Pál akadémikus „Kőrösy József, a demográfus” címmel tartott előadást, ám nem

annyira demográfiai szakkérdésekről beszélt, mint inkább Kőrösy pályáját és munkásságát ismertette és méltatta. Kifejtette, hogy egy amerikai könyvtári felmérés alapján Kőrösy a nemzetközileg legismertebb magyar statisztikus. Ennek okait abban látja, hogy dolgozatai közül igen sok külföldön, illetve idegen nyelven jelent meg. Kőrösy 1885-től a Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) aktív alapító tagja volt, és részben ebben a minőségében tevékeny részt vállalt az akkoriban elterjedő nemzetközi konferenciák, kongresszusok szervezésében. (Ezek között meg kell említeni az 1876. évben Budapesten rendezett nagyszerű Statisztikai Kongresszust is.) Nemzetközi elismertségének egyik forrása, hogy nevéhez fűződik a standardizálás módszerének kidolgozása és első alkalmazása, mely módszer – bár a problémák széles körére alkalmazható – a nemzetközi összehasonlításokban teljességgel ki.

Kőrösy munkássága módszertanilag elsősorban a német és osztrák hagyományokra épülő leíró statisztikára támaszkodott: viszonylag egyszerű táblákon, sorokon, viszonyszámokon alapuló összehasonlításokkal dolgozott, ám ezeket az összehasonlításokat és elemzéseket mindig nagyon korrekten, a tények tiszteletével és igen invenciózusan végezte. Előrejelzésekkel ugyanakkor nem foglalkozott. Sokoldalúságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy tudományos statisztikai tevékenységét már 25 évesen, az első Pesti majd később Budapesti (Fővárosi) Statisztikai Hivatal vezetőjeként végezte. Polihisztor műveltségű, sokoldalú érdeklődésű ember volt: tehetsége irodalmi és zenei téren is megnyilvánult. (Egyebek közt ötfelvonásos drámát írt Giordano Brunoról.) Ezen kiterjedt és sokoldalú tevékenysége mellett fő szakterülete mégis a demográfia (ahogy akkoriban ő maga nevezte, a demológia) és a hozzá kapcsolódó területek kutatása, és gyakorlati indíttatású művelése volt. Érzékenyen és gyorsan reagált a napi élet,

a gyakorlat által felvetett problémákra; erre az előadó példaként azt említette, hogy mihelyt javult a korábban ijesztő mértékű városi halandóság (himlő-, kolerajárványok), figyelme azonnal a születések statisztikája felé fordult. Jóllehet úttörő kezdeményezése egy világnépszámlálásra nem valósult meg, mégis e gondolata alapján is a modern demográfia egyik előfutárának tekintjük.

Nyitrai Ferencné, a KSH ny. elnöke „Kőrösy József a metodikus” címmel tartott előadásának bevezetőjében szemléletesen bemutatta, hogy konkrétan mely területeken dolgozott Kőrösy József. A témakörök a tudós manapság elképzelhetetlenül széles érdeklődési körét és hatalmas munkabírását bizonyították. Kőrösy jól látta, hogy a statisztika matematikai („aritmetikai”) és leíró ága egyaránt fontos, a két ágazat csak együtt képes arra, hogy hatékony módszertant adjon az alkalmazó kezébe. Ezért Kőrösy, bár erősen gyakorlatorientált volt, a statisztika mindkét ágát művelte. Ezt követően az előadó sorra vette a különböző területeken elért legfontosabb eredményeiket. Az oktatás- és művelődéstudományok terén újnak számított az, hogy a korábban tanulócentrikus statisztikákat kibővítette az iskolák, iskolatípusok, sőt, a szülők és azok társadalmi hovatartozása megfigyelésével és elemzésével. Gyakorlati érzékére jellemző, hogy az oktatásstatisztika fejlesztését szem előtt tartva, sikerült elérnie az anyakönyvek szerkezetének bizonyos módosítását. Újat alkotott a pénzügyi és az árstatisztika terén is: a gabonaárak időbeli elemzésekor simító módszereket használt, foglalkozott az államháztartás statisztikájával, és publicisztikai munkásságának is fontos részét képezték a bank- és pénzügyek. Az egészségügyi statisztika a hirtelen nagyra növő városokban különös jelentőséggel bírt, kiváltképp, amikor a fertőző betegségek terjedése is reális veszély volt. Kőrösy József nagy nemzetközi figyelmet keltett azzal, hogy statisztikai eszközökkel vizsgálta elsősorban a

himlő, a diftéria és a kolera terjedését és annak okait. Munkásságának gyakorlati hatását mutatja az a tény, hogy ezen a területen a statisztikai elemzésekből olyan konkrét, kézzelfogható intézkedések kezdeményezéséig tudott eljutni, mint amilyen a himlőoltás bevezetése.

Kiemelkedőnek mondható Kőrösy József munkássága a szegénység statisztikai elemzésében, hiszen mind az intézeti szegényházakat, mind az intézeten kívüli szegénységet vizsgálta. Kiemelt figyelmet fordított a gyermekszegénységre, és ennek kapcsán felhívta a figyelmet „az állam atyai kötelességeire a szegény gyermekek irányába”. Kőrösy József érdeklődéssel fordult a bűnügyi statisztika felé is: statisztikai megfigyeléseket kezdeményezett a börtönben élők, valamint a kényszermunkára ítélték körében, helyzetük megismerése érdekében. Ezek után nem meglepő, de sokoldalúságát mutatja, hogy a Pallas Lexikonban ő írt a bűnügyi statisztikáról. Az építések és épületek statisztikája szintén fontos és alapozó területei közé tartozott. Módszertani szempontból említést érdemel, hogy ezeknél az elemzéseknél is, a véletlen ingadozásokat kiküszöbölendő, viszonylag hosszú idősorok simításával, ötéves átlagok képzésével dolgozott. Kétségteljesen új-donságnak számított, hogy az építési költségek megfigyelésével és statisztikai elemzésével is foglalkozott.

Besenyei Lajos, a Miskolci Egyetem rektora „Kőrösy József az akadémikus” címmel tartotta meg előadását, melyet azzal a kérdéssel vezetett be, hogy vajon mely tulajdonságok emelik ki az egyént nagytudású pályatársai közül? Válasza szerint az alkotás, az újat és többet akarás vágya és az arra való rendületlen törekvés. Ezt érezték és méltányolták Kőrösy kortársai is, ezért vált megbecsült alakjává az akkori közéletnek, hiszen tudták, hogy saját tehetségével és szorgalmával, nagy akaraterejével és munkabíráásával emelkedett a többiek fölé. Egyetemi tanulmányait félbe kellett sza-

kítania mégis, önképzéssel eljutott a tudomány legmagasabb csúcsáig, az akadémiai tagságig. Tudósként nem zárkózott elefántcsonttoronyba, hanem olyan széles körű gyakorlati tevékenységet fejtett ki, mellyel közvetve ezrek életét tette jobbá, illetve mentette meg. Mai szemmel nézve modern tudós volt, akinek eredményei a közvetlen gyakorlat részévé váltak.

A magyar statisztika nagy korszakában, melyet egyebek közt *Keleti Károly*, *Jekelfalussy József*, *Vargha Gyula*, *Buday László* neve fémjeléz, Kőrösy József tudott újat alkotni: a nagyvárosi statisztika megalkotója volt, s ebben a minőségében is nemzetközi hírnévre tett szert. Az általa létrehozott és európai színvonalúra fejlesztett Fővárosi Statisztikai Hivatal munkájára támaszkodva hatalmas mennyiségű, mintegy 170 publikációja jelent meg. Számos hazai és nemzetközi társaságnak volt aktív tagja, és sok magyar és külföldi kitüntetés birtokosa. Eredményei elismeréseként 1879-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, székfoglalóját 1880-ban tartotta. 1903-ban ugyanez a tudományos testület rendes tagjai sorába fogadta. Székfoglalóját azonban már nem tudta megtartani, mert elragadta a halál. Halálával a magyar tudomány egyik nagy polihisztorát veszítette el.

Ezt követően *Józan Péter*, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke tartott előadást „Néhány megfigyelés Budapest demográfiai történetéből” címmel. Az előadó újabb nézőpontból jellemezte azt a kort, amelyben a nagy tehetséggel és szorgalommal megáldott Kőrösy József, egy elszegényedett zsidó családból indulva fényes tudományos és közéleti pályát tudott befutni. Bemutatta azt a Bécs – Budapest – Prága „aranyháromszöget”, amely a kiegyezés és az első világháború között, a robbanásszerű gazdasági és társadalmi fejlődés következményeként, a kultúra és a tudomány egyik európai központjává vált, s amelyben a városiasodás és a polgárosodás szinte kiköve-

telte magának azt, hogy foglalkozék valaki a nagyvárosi problémákkal a maguk összetettségükben, tudományos és gyakorlati szervezői szinten egyaránt.

Ezt követően, mintegy Kőrösy József távoli tanítványaként, az előadó saját kutatási eredményeiről szólt, amelyek Budapest hosszú távú népesedési folyamatait mutatták be, így tisztelve a nagy előd előtt. Az előadás először a népességszám növekedését, majd korösszetételének változásait vázolta, bemutatva az öregedés hosszú távú tendenciáját. Ennek okait kutatva nagy nyomatékkal hangsúlyozta a csecsemőhalandóság látványos csökkenését, ami az előadó szerint az elmúlt évszázad egyik legnagyobb vívmánya volt. A házasságok és válások számának elemzését követően eljutott a termékenység komplex elemzéséhez, és egyebek között, éppen a Kőrösy által kifejlesztett standardizálás módszerével mutatta meg, hogy nincs számottevő összefüggés (legalábbis budapesti szinten) a jövedelmek és a termékenység közt. Ugyancsak részletesen elemezte a halálozások és a halálokok statisztikáját.

Herman Sándor, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke Kőrösy József hivatali munkásságát méltatta „Kőrösy József, a Budapesti Fővárosi Statisztikai Hivatal megalapítója” címmel. Ő is a kor felvázolásával kezdte előadását: a kiegyezést, az új alkotmányt, az 1869-es népszámlálást és a gyors kapitalista fejlődést jelölte meg olyan tényezőknek, melyek Kőrösy József üstököszerű pályáját döntő módon befolyásolták. Amikor a pesti statisztikai hivatal vezetésére pályázott, fiatal korra ellenére főleg annak köszönhetette győzelmét, hogy korábban a Pesti Napló és a Reform hasábjain figyelemfelkeltő társadalmi-gazdasági elemzéseket publikált. Az új Hivatal nehéz körülmények között működött, ezért annak a néhány, nem túl jól fizetett munkatársnak (a fizetési arányokat az előadó szemléletes táblázatban hasonlította össze a maiakkal) irdatlan

munkát kellett végeznie. Ráadásul nem rutinmunkát, hanem valami új, állandóan megújuló feladattal szembesítette őket az ambiciózus, és nagy munkabírásu Kőrösy. A Hivatal napi munkájának része volt a széles körű publikációs tevékenység is, ami tematikailag igen változatos volt, hiszen a demográfiai, egészségügyi, bűnügyi statisztikáktól kezdve a gyermekgondozás és az oktatás kérdésein át az épületek és építkezések statisztikáig terjedt. Heti, havi és éves kimutatások mellett tudományos közleményeket és nem utolsósorban nemzetközi kiadványokat is magába foglalt. Ez utóbbiak tették lehetővé, hogy a Hivatalnak és vezetőjének úttörő munkáját külföldön is megismerjék és elismerjék. Egy sor nyugat-európai nagyváros (mint például Bécs és London) statisztikusai tekintették példaként Kőrösyt és hivatalát, emellett *V. I. Lenin* is elismeréssel szólt arról a munkáról, amellyel Kőrösy a hirtelen nagyra nőtt város társadalmi-gazdasági problémáit bemutatta.

Kőrösy munkásságának eredménye tudományos publikációi, és hivatalsszervező tevékenysége mellett a közvetlen gyakorlatban is megmutatkoztak, hiszen tevékenyen hozzájárult olyan intézkedések kidolgozásához, amelyek a nagyvárosi lakásviszonyok konszolidálásához, a járványok visszaszorításához, a halandóság javulásához vezettek. A hazai és a nemzetközi tudományos testületekben betöltött szerepe is hozzájárult a magyar statisztika nemzetközi elismeréséhez. Amikor 37 év statisztikai szolgálat után, 63 éves korában meghalt, egy jól működő hivatalt hagyományozott utódjára, és követendő példát mutatott *Thirring Gusztávnak* és követőinek.

Az ünnepi ülés záró momentuma Kőrösy József leszármazottainak megemlékezése volt, akik nevében *Yossi Korazim-Kőrösy* az Izraeli Jóléti Minisztérium szakértője szólt a megjelentekhez. Természetesen ő Kőrösy életútjának nem a szakmai, hanem az emberi-családi vo-

natkozásait emelte ki. Rámutatott, hogy a kor, amelyben élt, a magyar zsidóság felemelkedésének ideje volt, amelyben a szegény sorsú Hajduska József (Kőrösy korábbi családi neve) megtalálta helyét. Magas társadalmi és tudományos elismeréseket, sőt munkásságáért 1896-ban a királytól nemesi címet is kapott, szántói előnévvel. Kőrösy mégis megtartotta vallását, ugyanakkor átvette a korabeli pesti polgárok életvitelét, a város divatos negyedeiben volt háztulajdonos. Halála után azonban más idők következtek, így leszármazottai közül többen először cionista aktivisták lettek, majd a holokauszt közeledtével szétszóródtak

a világban, és ma, egyebek közt, Franciaországban, az Egyesült Államokban és Izraelben élnek. Yossi Korazim-Kőrösy végezetül köszönetet mondott a magyar szervezőknek azért, hogy ősük emlékét ilyen színvonalas és nagyszabású rendezvényen elevenítették fel, és lehetőséget teremtettek a család számára arra, hogy nagy elődjük máig ható ereje legalább részben összegyűjtse szétszórta tagjait.

Hunyadi László

egyetemi tanár,
a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője
E-mail: laszlo.hunyadi@ksh.hu

A Paris Group plenáris ülése Budapesten

A Központi Statisztikai Hivatal 2006. május 15-17. között adott otthont a Paris Group plenáris ülésének. A munkával és annak javadalmazásával foglalkozó Paris Group-ot, amely a „város csoportok” (city group) egyike, 1997 elején alapították az ENSZ Statisztikai Bizottságának ajánlására. Egyike azon város csoportnak, amelyek informális véleménycserére, módszertani kérdések megtárgyalására jöttek létre. Tagjai a különböző statisztikai hivatalok szakértői, illetve a nemzetközi szervezetek (ILO, OECD, Eurostat) statisztikusai. 2002 óta működését egy szervező testület (Bureau) koordinálja, melynek két nemzetközi szervezet az OECD és az Eurostat, illetve további négy nemzeti statisztikai hivatal (az INSEE, az ONS, a svéd és a magyar statisztikai hivatal), valamint a portugál Munkaügyi és Szociális Minisztérium munkaügyi-statisztikusai a tagjai.

Eddig hét plenáris ülést tartottak: 1997-ben Párizsban, 1988-ban Londonban, 1999-ben

ismét Párizsban, 2000-ben Örebröben, 2003-ban Londonban, 2004-ben Lisszabonban, végül 2006-ban Budapesten. A plenáris ülések célja, hogy a statisztikusok, kutatók, szakértők mind szélesebb körét vonják be az információ- és véleménycserébe, lehetőleg a világ minden tájáról. A Paris Group tanácskozásai a munka világával kapcsolatos témák igen széles körét ölelték fel: a munkaerő-piaci be- és kiáramlások, az önfoglalkoztatás, a munka minőségének dimenziói, a longitudinális vizsgálatok és az időbeli összehasonlítás, a munkaerő-piaci mutatók, a keresetek, a munkaerőköltségek, a munkakeresés statisztikai megfigyelése, a munkaidő-statisztika, hogy csak a legfontosabbakat említsem. A munkaidő-statisztika kérdései először az örebrői konferencián kerültek napirendre. A londoni, majd a lisszaboni plenáris ülések alkalmával a munka mennyiségének és minőségének mérési problémái, a munkakörülmények dimenziói, a különböző munkarendek megjelenése, a munkaidő ru-

natkozásait emelte ki. Rámutatott, hogy a kor, amelyben élt, a magyar zsidóság felemelkedésének ideje volt, amelyben a szegény sorsú Hajduska József (Kőrösy korábbi családi neve) megtalálta helyét. Magas társadalmi és tudományos elismeréseket, sőt munkásságáért 1896-ban a királytól nemesi címet is kapott, szántói előnévvel. Kőrösy mégis megtartotta vallását, ugyanakkor átvette a korabeli pesti polgárok életvitelét, a város divatos negyedeiben volt háztulajdonos. Halála után azonban más idők következtek, így leszármazottai közül többen először cionista aktivisták lettek, majd a holokauszt közeledtével szétszóródtak

a világban, és ma, egyebek közt, Franciaországban, az Egyesült Államokban és Izraelben élnek. Yossi Korazim-Kőrösy végezetül köszönetet mondott a magyar szervezőknek azért, hogy ősük emlékét ilyen színvonalas és nagyszabású rendezvényen elevenítették fel, és lehetőséget teremtettek a család számára arra, hogy nagy elődjük máig ható ereje legalább részben összegyűjtse szétszórta tagjait.

Hunyadi László

egyetemi tanár,
a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője
E-mail: laszlo.hunyadi@ksh.hu

A Paris Group plenáris ülése Budapesten

A Központi Statisztikai Hivatal 2006. május 15-17. között adott otthont a Paris Group plenáris ülésének. A munkával és annak javadalmazásával foglalkozó Paris Group-ot, amely a „város csoportok” (city group) egyike, 1997 elején alapították az ENSZ Statisztikai Bizottságának ajánlására. Egyike azon város csoportnak, amelyek informális véleménycserére, módszertani kérdések megtárgyalására jöttek létre. Tagjai a különböző statisztikai hivatalok szakértői, illetve a nemzetközi szervezetek (ILO, OECD, Eurostat) statisztikusai. 2002 óta működését egy szervező testület (Bureau) koordinálja, melynek két nemzetközi szervezet az OECD és az Eurostat, illetve további négy nemzeti statisztikai hivatal (az INSEE, az ONS, a svéd és a magyar statisztikai hivatal), valamint a portugál Munkaügyi és Szociális Minisztérium munkaügyi-statisztikusai a tagjai.

Eddig hét plenáris ülést tartottak: 1997-ben Párizsban, 1988-ban Londonban, 1999-ben

ismét Párizsban, 2000-ben Örebröben, 2003-ban Londonban, 2004-ben Lisszabonban, végül 2006-ban Budapesten. A plenáris ülések célja, hogy a statisztikusok, kutatók, szakértők mind szélesebb körét vonják be az információ- és véleménycserébe, lehetőleg a világ minden tájáról. A Paris Group tanácskozásai a munka világával kapcsolatos témák igen széles körét ölelték fel: a munkaerő-piaci be- és kiáramlások, az önfoglalkoztatás, a munka minőségének dimenziói, a longitudinális vizsgálatok és az időbeli összehasonlítás, a munkaerő-piaci mutatók, a keresetek, a munkaerőköltségek, a munkakeresés statisztikai megfigyelése, a munkaidő-statisztika, hogy csak a legfontosabbakat említsem. A munkaidő-statisztika kérdései először az örebrői konferencián kerültek napirendre. A londoni, majd a lisszaboni plenáris ülések alkalmával a munka mennyiségének és minőségének mérési problémái, a munkakörülmények dimenziói, a különböző munkarendek megjelenése, a munkaidő ru-

galmassága, a munka biztonságának és kiszámíthatóságának kérdései, a családi és a munkahelyi kööttségek összeegyeztetése, a munka díjazásának változásai és a versenyképesség méréséhez szükséges feltételek éppúgy megjelentek, mint a munkaidő-statisztikai fogalmak, valamint az adatgyűjtési technikák harmonizálásának igénye.

A 2003-ban, Londonban megtartott plenáris ülés már kizárólag a munkaidő mérési problémáival foglalkozott. Az egyes országok adatforrásait, adatgyűjtési gyakorlatát, a statisztikai mérés problémáit, a különböző típusú adatgyűjtések előnyeinek, hátrányainak összegyűjtését és rendszerezését vitatták meg a résztvevők. Ily módon a munkaidő-statisztika helyzetének felmérése volt elsőrendű feladata. A lisszaboni ülés már elsősorban a különböző országok statisztikai gyakorlatából levonható általánosítások kérdéseire koncentrált. Részben a munkaidő-definíció módosítási, pontosítási, illetve továbbfejlesztési irányait jelölte ki, részben a legjobb adatgyűjtési gyakorlat közkinccsé tételét javasolta. Itt fogalmazódott meg az az igény, hogy az 1962-ben kihirdetett a munkaidő-statisztikára vonatkozó ILO-ajánlás tartalmi és szerkezeti átalakításában a Paris Group vállaljon aktív szerepet. A munkaidővel kapcsolatos kérdéseken túlmenően először került napirendre az idősödő népesség gazdasági aktivitásának fokozása, az életpálya meghosszabbítása statisztikai mérésének problémája. Ez utóbbira a három napból egy napot szánt a konferencia, csakúgy, mint 2006 tavaszán, Budapesten.

A Paris Group az tűzte ki célul, hogy olyan új nemzetközi ajánlást fejlesszen ki a munkaidő-statisztikára vonatkozóan, amely megfelel a különböző felhasználási területeknek: a munkaerőpiac, a globalizáció, a versenyképesség által felvetett új kihívásoknak. A magyar statisztikusok mindig is fontosnak tartották, hogy legyenek világos, egységes, követhető

szakmai irányelvek, sztenderdek, amelyek egységes értelmezést biztosítva garanciái a jó minőségű statisztikai elemzések készítésének. A munkaidővel kapcsolatos ajánlás kidolgozásával a Paris Group az ILO 2008. évi munkaügy-statisztikusok nemzetközi konferenciájának munkáját kívánja segíteni.

A Paris Group Budapesten megtartott ülésének elsődleges célja volt az új munkaidő-statisztikai irányelv részletes megvitatása. A részletes vitára két napot szánt a konferencia titkársága, amely az INSEE, az ONS és az OECD statisztikai hivatalának képviselőiből áll. A nemzeti statisztikai gyakorlatok összegyűjtése, valamint az előző üléseken felvetett kulcsfontosságú problémák elemzése alapján készült el az új ajánlás szövege. A munkában résztvevő statisztikusok már korábban számos „szürke” területre mutattak rá a munkaidő mérésével kapcsolatban az 1993-as SNA-ajánlás XVII fejezetére vonatkozóan, mely a népeségről és a munkainputról szól. Ezen felvetéseket a Paris Group titkársága továbbította is a nemzeti számlák sztenderdjét (SNA) felülvizsgáló tanácsadói testület (Advisory Expert Group on National Accounts) 2005. novemberi ülésére. A szoros együttműködés az SNA szakértőkkel remélhetően hozzájárult ahhoz, hogy világosabbak legyenek a jelenleg érvényben levő kissé „elavult” definíciók, továbbá az ILO-ajánlás és a revideált SNA konzisztens legyen a munkainput mérésének tekintetében. Az új munkaidő-statisztikára vonatkozó ajánlás 5 fejezetet tartalmaz. Az első a munkaidő-statisztika általános céljáról illetve fő felhasználási területeiről szól. A második a munkaidő-fogalmak definiálásával foglalkozik, kiemelt szerepe van a munkaidő beosztásnak (working time arrangements) és az ezzel kapcsolatos fogalmaknak. Az összes, adott időszak alatt teljesített munkaóra megfigyelésére külön kitér az ajánlás, ami a termelékenységi, versenyképességi számításokhoz elengedhetet-

lenül szükséges. Ebbe a fejezetbe kerültek azok a munkaidővel kapcsolatos fogalmak, definíciók is, amelyek nélkül a munkaidő-statisztika nem értelmezhető. A munkarendek, munkaidő-beosztások leírásai, vagy az SNA-val való kapcsolat a mellékletekben kaptak helyet azzal a céllal, hogy ne kelljen az alapszövegben változtatni újfajta munkarend megjelenése esetén. Ezzel az elképzeléssel, miszerint az ajánlásnak elsősorban a koncepciókat kell leírnia, a példák, technikák a jobb értelmezhetőség érdekében pedig a mellékletekbe kerüljenek, a konferencia minden résztvevője egyetértett. A harmadik rész foglalkozik a munkaidő mérési problémáival, a negyedik az adatgyűjtési módszerekkel, az ötödik pedig a nemzetközi jelentési kötelezettségekkel. A munkaidő-statisztikára vonatkozó ajánlás tervezete, az országok megjegyzéseivel együtt csak úgy mint az előadások anyagai az INSEE honlapjáról letölthetők. (Lásd www.insee.fr/en/nom_def_met/colloques/citygroup/citygroup.htm.)

A budapesti konferencián másodszer szerepelt az idősödő népesség aktivitásának megőrzésével kapcsolatos statisztikai problémák megvitatása. Az előadások 3 fő téma köré cso-

portosultak. 1. A népesség, illetve a munkaerőpiaci előrejelzések, valamint az általuk felvetett problémák, azok kezelésére szánt intézkedések a különböző országokban. 2. Az idősebbek foglalkoztatásának jellemzői, problémái, és végül de nem utolsósorban 3. a nyugdíjazással kapcsolatos mérési problémák, illetve az, hogy ki tekinthető nyugdíjasnak a munkaerőpiaci elemzések szempontjából. Ennek kapcsán az OECD képviselője az idősödés problémájának mérésére kifejlesztett mutatórendszer ismertette, valamint megjelölte a fejlesztendő területeket, és felhívta a figyelmet a közelmúltban megjelent OECD-tanulmányra, amely komplex elemzést ad 21 ország idősödéssel kapcsolatos foglalkoztatáspolitikájáról (OECD [2006]: *Live longer work longer*. Paris). A konferencia sikeréhez hozzájárult a helyszín is, a KSH Keleti Károly tanácstermének a magas szintű technikai felszereltsége és a szervezésben résztvevő csapat odaadó segítése.

Lindnerné Eperjesi Erzsébet,

a KSH osztályvezetője

E-mail: elizabeth.lindner@ksh.hu

Hírek, események

Jutalom. Közszolgálati jogviszonyban töltött idejük alapján 2006. június hónapban jubileumi jutalomban részesültek:

25 éves szolgálatért: *Dobokayné Szabó Orsolya*, Statisztikai Szemle, Statisztikai kutatási és oktatási főosztály; *Nagyné Forgács Eleonóra*, Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály; *Póka Mária*, KSH Debreceni Igazgatóság; *Varga Józsefné*, KSH Szegedi Igazgatóság.

30 éves szolgálatért: *Sárosi Annamária*, Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály; *Varga Anna*, Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály.

35 éves szolgálatért: *Lábadai Józsefné*, KSH Veszprémi Igazgatóság; *Milotai Barnabásné*, KSH Debreceni Igazgatóság.

40 éves szolgálatért: *Kovács Istvánné*, Adatgyűjtő főosztály.

lenül szükséges. Ebbe a fejezetbe kerültek azok a munkaidővel kapcsolatos fogalmak, definíciók is, amelyek nélkül a munkaidő-statisztika nem értelmezhető. A munkarendek, munkaidő-beosztások leírásai, vagy az SNA-val való kapcsolat a mellékletekben kaptak helyet azzal a céllal, hogy ne kelljen az alapszövegben változtatni újfajta munkarend megjelenése esetén. Ezzel az elképzeléssel, miszerint az ajánlásnak elsősorban a koncepciókat kell leírnia, a példák, technikák a jobb értelmezhetőség érdekében pedig a mellékletekbe kerüljenek, a konferencia minden résztvevője egyetértett. A harmadik rész foglalkozik a munkaidő mérési problémáival, a negyedik az adatgyűjtési módszerekkel, az ötödik pedig a nemzetközi jelentési kötelezettségekkel. A munkaidő-statisztikára vonatkozó ajánlás tervezete, az országok megjegyzéseivel együtt csak úgy mint az előadások anyagai az INSEE honlapjáról letölthetők. (Lásd www.insee.fr/en/nom_def_met/colloques/citygroup/citygroup.htm.)

A budapesti konferencián másodszer szerepelt az idősödő népesség aktivitásának megőrzésével kapcsolatos statisztikai problémák megvitatása. Az előadások 3 fő téma köré cso-

portosultak. 1. A népesség, illetve a munkaerőpiaci előrejelzések, valamint az általuk felvetett problémák, azok kezelésére szánt intézkedések a különböző országokban. 2. Az idősebbek foglalkoztatásának jellemzői, problémái, és végül de nem utolsósorban 3. a nyugdíjazással kapcsolatos mérési problémák, illetve az, hogy ki tekinthető nyugdíjasnak a munkaerőpiaci elemzések szempontjából. Ennek kapcsán az OECD képviselője az idősödés problémájának mérésére kifejlesztett mutatórendszer ismertette, valamint megjelölte a fejlesztendő területeket, és felhívta a figyelmet a közelmúltban megjelent OECD-tanulmányra, amely komplex elemzést ad 21 ország idősödéssel kapcsolatos foglalkoztatáspolitikájáról (OECD [2006]: *Live longer work longer*. Paris). A konferencia sikeréhez hozzájárult a helyszín is, a KSH Keleti Károly tanácstermének a magas szintű technikai felszereltsége és a szervezésben résztvevő csapat odaadó segítése.

Lindnerné Eperjesi Erzsébet,

a KSH osztályvezetője

E-mail: elizabeth.lindner@ksh.hu

Hírek, események

Jutalom. Közzolgálati jogviszonyban töltött idejük alapján 2006. június hónapban jubileumi jutalomban részesültek:

25 éves szolgálatért: *Dobokayné Szabó Orsolya*, Statisztikai Szemle, Statisztikai kutatási és oktatási főosztály; *Nagyné Forgács Eleonóra*, Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály; *Póka Mária*, KSH Debreceni Igazgatóság; *Varga Józsefné*, KSH Szegedi Igazgatóság.

30 éves szolgálatért: *Sárosi Annamária*, Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály; *Varga Anna*, Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály.

35 éves szolgálatért: *Lábadai Józsefné*, KSH Veszprémi Igazgatóság; *Milotai Barnabásné*, KSH Debreceni Igazgatóság.

40 éves szolgálatért: *Kovács Istvánné*, Adatgyűjtő főosztály.

Az Eurostat Statisztikai Programbizottsága (Statistical Programme Committee – SCP) Luxembourgban tartotta 59. ülését 2006. május 18. és 19. között. A tanácskozást az Eurostat főigazgatója, *Hervé Carré* úr vezette. A tagországok és az EFTA-országok vezető képviselői mellett Románia és Bulgária hivatalai, valamint a meghívott nemzetközi szervezetek képviselték magukat az ülésen. A tanácskozáson huszonegy napirendi pontot vitattak meg. Az 1-4. napirendi pontok komitológiai határozathozattal zárultak. A beterjesztett rendelattervezetek anyagait korábban már munkacsoportüléseken részletesen megtárgyalták a résztvevők. Jövőhágyásuk esetén az anyagok a jogszabályalkotás következő fordulójába jutnak tovább. Az SPC egyhangú döntéssel jóváhagyta: az STS-derogációról szóló, a vasúti közlekedési statisztika adattovábbításával foglalkozó, valamint az információs társadalom statisztikájával foglalkozó bizottsági rendeletek tervezetét. Az STS-adatgyűjtéshez kötődő mutatók listáját, azok meghatározását és az adatgyűjtés gyakoriságát szabályozó rendelet tervezetét Németország elnökszavazatával fogadta el a Programbizottság. Öt napirendi pontot tájékoztató jelleggel ismertettek a résztvevőkkel, míg további tizenkét napirendi pontot a nemzeti hivatalok véleményének megismerésére terjesztettek elő.

A tagországok képviselői számos napirendi pontnál hiányolták a szubszidiaritás elvének érvényesítését. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a statisztika jogi szabályozása során fontos ezen elv beépítése a jogszabályokba. Az elv értelmezése azonban továbbra sem egységes, ezért erre a kérdésre az SPC későbbi ülésein vissza kívánnak térni. Az ülésen a Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Pukli Péter* elnök és *Kotulics Tamás* főosztályvezető képviselte.

Konferencia. A Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Statisztikai Társaság „Öregedés-öregség” címmel, 2006. június 8-án tu-

dományos tanácskozást tartott a KSH Keleti Károly termében. A konferenciát *dr. Bagó Eszter*, a KSH elnökhelyettese és *dr. Korózs Lajos* államtitkár, az Idősügyi tanács titkára nyitotta meg. A tanácskozás, melyet *dr. Spéder Zsolt*, a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója vezetett, három szekcióban folyt. Az első szekcióban, amely a demográfiai megközelítésekkel foglalkozott *Hablicsek László*, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének igazgatóhelyettese: „A demográfiai öregedés Európában: tényezők és tendenciák”; *Daróczy Etelka* a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa: „A demográfiai öregedés tényezői Ausztriában és Magyarországon”; valamint *Lakatos Miklós*, a KSH főosztályvezető-helyettese: „Az idős-korúak főbb demográfiai és foglalkozási jellemzői” című előadásai hangzottak el. A délutáni ülés témája az öregedés és a nyugdíjellátás volt. Itt *Augusztinovics Mária*, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézetének tudományos tanácsadójának: „Az életpálya szakaszai – nyugdíjrendszer” és *Mészáros József*, a BME Szociológiai és Kommunikációs Tanszéke oktatójának: „A nyugdíjrendszer demográfiai hatásai” című előadásait hallgathatták meg az érdeklődők. A harmadik rész előadásai az életkörülményekről és a társadalmi gondoskodásról szóltak. Itt *Vaskovics László*, a Bambergi Egyetem oktatója: „Az életút utolsó szakaszának alakulása a modern társadalmakban”; *Szémán Zsuzsa*, az MTA Szociológiai intézetének munkatársa: „Idősek otthon – új lehetőségek”; *Giczi Johanna*, a KSH tanácsosa: „Az idősek napi életritmusa”; valamint *Lakatos Judit*, a KSH főosztályvezetője: „A nyugdíjas háztartások jövedelmi és fogyasztási jellemzői” címmel tartották meg előadásukat. Az előadásokat hozzászólások és élénk vita követték. A konferencia *dr. Harcsa István*, a KSH főosztályvezetőjének zárszavával fejeződött be.

A KSH és az MST Gazdaságstatisztikai Szakosztálya 2006. június 9-én vitanapot rendezett „Turizmus szatellit számlák, 2004 (első eredmények)” címmel. A rendezvényt *dr. Bagó Eszter*, a KSH elnökhelyettese nyitotta meg. A vitanapon előadást tartott *dr. Probáld Ákos*, a KSH főosztályvezetője: „Magyarország turizmus szatellit számlája, 2004”; *Pál Tamara*, a KSH vezető tanácsosa: „Az első TSZSZ nemzetközi háttere”; *Szőkéné Boros Zsuzsanna* a KSH osztályvezetője: „Nemzeti számlák – szatellit számlák” és *dr. Kovács Miklós*, a Magyar Turisztikai Hivatal elnökhelyettese: „TSZSZ – turizmuspolitika – turizmusstratégia” címmel. Az előadásokat hozzászólások és vita követték.

Az MST Nemzetközi Statisztikai Szakosztálya 2006. május 8-án tartotta szakmai ülését a KSH Fényes Elek termében. A tanácskozás témája az SNA-revizíó volt. A témáról *Pozsonyi Pál*, a KSH főosztályvezetője adott elő. Az ülés korreferensének *dr. Szilágyi György*, egyetemi tanárnak, a Hivatalos Statisztika Tudományos Tanácsa elnökének „Tökeszolgálat” című előadása is elhangzott.

Az MST Gazdaságstatisztikai és Nemzetközi Statisztikai Szakosztálya együttes ülését 2006. május 23-án tartotta a KSH Keleti Károly termében. Az szakmai tanácskozás témája az osztályozások revíziója és nemzetközi összehasonlíthatósága, előadója *Rónainé Györgyi Márta*, a KSH szakmai tanácsadója volt. Az ülés korreferensei *Tűű Lászlóné dr.*, a KSH ny. osztályvezetője: „Osztályozások története”, *Tejnóra Judit* és *Sápi András*, a KSH fogalmazói: „Más regionális nagy osztályozási rendszerek” címmel tartottak előadást.

Az MST Statisztikai Oktatási Szakosztálya 2006. május 25-én *dr. Vita László*, a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezető egye-

temi tanárának, a szakosztály elnökének vezetésével, mintegy 30 érdeklődő részvételével tartotta ülését a KSH Keleti Károly termében. A tanácskozás első napirendi pontjaként *Rettich Béla*, a KSH Könyvtár és Levéltár osztályvezetőjének előadása hangzott el „Nem csak statisztika – a KSH Könyvtár és Levéltár statisztikaoktatást támogató tevékenysége” címmel. A második napirendi pont *dr. Szép Katalinnak*, a KSH főosztályvezetőjének, illetve munkatársainak *Földesi Erikának*, a KSH osztályvezetőjének és *Mag Kornéliának*, a KSH fogalmazójának előadása volt a hivatalos statisztikai tevékenység minőségbiztosítása és a statisztikai oktatás-kutatás témakörében. Az előadásokat kérdések, hozzászólások követték és élénk vita kísérte.

Az MST Közigazgatási, Igazságügyi Statisztikai és Jogi Informatikai Szakosztálya és a Jogi Informatikai Társaság 2006. május 29-én tartotta közös tanácskozását az ELTE Tanári Klubjában. Az ülésen *dr. Hegedűs Andrásnak*, a Belügyminisztérium csoportfőnökének „Gondolatok a bűnözésmérés korszerűsítéséről” című előadása hangzott el. Az előadást hozzászólások és vita követték.

Az MST Gazdaságstatisztikai Szakosztálya és a Gazdaságmodellezési Társaság 2006. május 19-én a KSH Keleti Károly termében tartotta közös rendezvényét *Meszéna György*, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa 75. születésnapja tiszteletére. Az ülésen *Meszéna György*: „A statisztika mint életpályám társa” című előadása hangzott el. Az ünnepeltet *Vörös József*, a Gazdaságmodellezési Társaság elnöke, *Temesi József*, a BCE egyetemi tanára és *dr. Gether Istvánné*, KSH ny. osztályvezetője a köszöntötték.

Szakmai tudományos ülés. 2006. június 7-én a Központi Statisztikai Hivatal Keleti Károly

termében *Éltető Ödön*, a KSH ny. főosztályvezető-helyettese 75. születésnapja alkalmából tudományos ülést tartottak. A tanácskozás levezető elnöke *dr. Szép Katalin*, a KSH főosztályvezetője volt. Megnyitójában *dr. Pukli Péter*, a KSH elnöke köszöntötte az ünnepeltet. Az ülés programja *dr. Ferge Zsuzsa* akadémikus, egykori közvetlen munkatárs személyes visszaemlékezésével kezdődött. Ezt követték *dr. Marton Ádám*, a KSH ny. osztályvezetője: „Éltető Ödön szakmai életútjának bemutatása”; *dr. Szilágyi György*, a Hivatalos Statisztika Tudományos Tanácsának elnöke: „Az ÉKS-index története és szerepe a statisztikában”; *dr. Vita László*, a BCE tanszékvezető egyetemi tanára: „Éltető Ödön és a hazai jövedelmi felvételek”; valamint *dr. Szép Katalin*, a KSH főosztályvezetője: „Éltető Ödön szerepe a mai statisztikai munkában” című előadásai. *Dr. Hunyadi László*, a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője az MST képviselőjében, valamint *dr. Ligeti Csák*, a KSH főosztályvezetője a Gazdaságmodellezési Társaság nevében köszöntötte az MST örökös tagját.

Az MTA Doktori tanácsa 2006. május 23-án nyilvános vitára tűzte *dr. Mellár Tamás* „Növekedés, infláció és egyensúly. (Dinamikus makromodellek alkalmazása a magyar gazdaságra)” című doktori értekezését. Az

egymástól olykor gyökeresen eltérő véleményeket ütköztető vita eredményeként a kijelölt Bíráló Bizottság javasolta a Doktori Tanácsnak, hogy a jelöltnek ítélje oda az MTA doktora címet.

Sajtótájékoztatók. A Központi Statisztikai Hivatal 2006. május 25-én sajtótájékoztatót tartott, melyen *dr. Laczka Éva*, a KSH főosztályvezetője ismertette a 2005. évi mezőgazdasági gazdaságszerkezeti összeírás előzetes eredményeit.

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 2006. június 15-én tartotta sajtótájékoztatóját, melynek témája: *Blaskó Zsuzsa*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete szociológusának: „Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka” című kiadványának ismertetése volt. A kötetet *dr. Spéder Zsolt*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatója, valamint a szerző mutatta be.

Elismerés. A Magyar ENSZ Társaság elnöksége az ENSZ megalakulásának 60. és hazánk ENSZ-tagságának 50. évfordulója alkalmából Genfben, New Yorkban és Afrikában végzett munkájáért *dr. Kőszeginé Kalas Máriának*, a Magyar Statisztikai Társaság örökös tagjának elismerő oklevelet adományozott.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute–ISI) fontosabb konferenciaajánlatai

(A teljes ajánlatlista megtalálható a <http://isi.cbs.nl/calendar> honlapon.)

Ottawa, Kanada. 2006. szeptember 4–5.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet összegző szemináriuma a nemzetközi statisztikáról vezető statisztikusok számára. (International Statistical Institute Briefing Seminar on International Statistics for Chief Statisticians.)

Információ: ISI Permanent Office, 428 Prinses Beatrixlaan, P.O. Box 950, 2270 AZ Voorburg, Hollandia

Telefon: +31–70–3375737

Fax: +31–70–3860025

E-mail: smha@cbs.nl

Honlap: <http://isi.cbs.nl/events/briefing.htm>

Bristol, Nagy Britannia. 2006. szeptember 5–7.

A Bristoli Egyetem konferenciája az alkalmazott puha módszerekről a valószínűség-számításban és a statisztikában. (Soft Methods in Probability and Statistics (SMPS-06), University of Bristol.)

E-mail: smps-2006@bris.ac.uk

Honlap: www.enm.bris.ac.uk/SMPS

Ottawa, Kanada. 2006. szeptember 6–8.

IAOS (International Association for Official Statistics – Hivatalos Statisztika Nemzetközi Szövetsége) 2006. konferencia. (IAOS 2006 Conference.)

Honlap: www.stats.govt.nz/iaos és
<http://www.iaos2006conf.ca>

Belfast, Nagy Britannia. 2006. szeptember 10–14.

A Királyi Statisztikai Társaság 2006. évi nemzetközi konferenciája. (Royal Statistical Society 2006 International Conference.)

Információ: *Paul Gentry*

Telefon: +44 (0)20 7614 3918

Fax: +44 (0)20 7614 3905

E-mail: conference@rss.org.uk

Honlap: www.rss.org.uk/rss2006

Folyóiratszema

Stekler, H. O. – Thomas, R.:

**A Bureau of Labor Statistics 2000. évi
munkaerő-piaci előrejelzésének
értékelése**

(Evaluating BLS labor force, employment, and occupation projections for 2000.) – *Monthly Labour Review*. 2005. 7. sz. 46–56. old.

Az Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatala (Bureau of Labor Statistics – BLS) 1989-ben kezdte meg a munkaerő-piaci előrejelzést, s jelenleg is az egyetlen intézmény, amely ilyet végez. Az előrejelzés megbízhatóságát így nem lehet más modellel összehasonlítani. Alapvetően hosszú távú előrejelzésről van szó, amely azonban eddig csak egyetlen időpontra, 2000-re készült el. A cikk e prognózissal ismerteti meg az olvasókat, megkísérelve annak minőségét is értékelni.

Az előrejelzés 12 évet fogott át, és az 1976 és 1988 közötti időszak adatain alapult. Kérdésként merülhet fel, hogy jól jelezte-e a trendeket, különösen a strukturális változást és jobbnak bizonyult-e a szimpla benchmark eljárásnál. Szorosan hozzá tartozik ehhez a hibaforrások feltárása is, a modell tökéletesítése érdekében.

A 2000. évi előrejelzés 14 alcsoportra (nem/kor) készült el külön-külön, és ezek összeadása adta a teljes előrejelzést. A tényszámokkal összevetve a modell 0,2 milliós túlbecslést eredményezett a foglalkoztatottak esetében úgy, hogy a Cenzus Bureau alulbecsülte a népességszámot, a BLS pedig felülbecsülte a foglalkoz-

tatási rátát. Minden más előreszámítás (például a 2000. évi népességszám és az 1988. évi foglalkoztatási ráta szorzata) ennél lényegesen nagyobb, 2-6 milliós eltérést eredményezett volna, tehát a modell megbízhatósága egyértelmű.

Hasonló következtetésre lehet jutni akkor is, ha a BLS-modell nemenkénti adatait vetjük össze a tényekkel és a mechanikus előreszámításokkal. Az aktivitási rátát a BLS-modell 69 százalékra jelezte (az 1988. évi tényszám 65,9 százalék), míg a 2000. évi tényszám 67,2 százalék volt. A túlbecslés fő oka, hogy a Cenzus Bureau előreszámítása alulbecsülte a 2000. évi népességszámot. Az előrebecslést a 14 – korcsoport és nem szerint képzett – kategória szerint vizsgálva látszik, hogy itt lehet még mit javítani. A sima előreszámítás (benchmark) esetében ugyanis a ténytől való eltérés a kategóriák többségében kisebb, mint a modellnél. A strukturális változások előrejelzésének megbízhatósága tekintetében a kép vegyes. A modell ennek mértékét nagyjából megbízhatóan jelezte előre, de ez a megállapítás igaz a sima előreszámításra is. Hasonlóan bizonytalan válasz adható arra a kérdésre is, hogy javult-e menet közben a becslés módszertana, mivel nincs olyan adat, amely ezt, vagy az ellenkezőjét egyértelműen bizonyítaná.

A modell alrendszerként készült el az ágazati előrebecslés. Ez 14 nemzetgazdasági ág, illetve 174 alág bontásban került kimunkálásra. A 174 alágból 135 esetben helyesen jelezte a modell a változás irányát (az egyszerű előreszámítás 125 esetben). A strukturális vál-

Megjegyzés. A Folyóiratszemat a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltára (Rettich Béla) állítja össze

tozás előrejelzési pontossága úgy a nemzetgazdasági ág, mint az alágak szintjén, jóval nagyobb a modellnél, mint amit benchmark alkalmazásával el lehet érni. A modell tehát megfelelő eszköze az ágazatok közötti átstrukturálódás foglalkoztatási hatásának becsléséhez. A Spearman-féle rangkorreláció koefficiense a 174 ágazatra kiszámolva 0,64 volt a modell és az egyszerű előrejelzés esetében. A modell továbbfejlesztéséhez fontos lépés a hibaforrások feltárása. *Arthur Andreassen* számítógépes szimuláció, illetve faktoranalízis felhasználásával a hibák két alapvető forrását tárta fel, melyekből aztán továbbiak következtek. Az egyik a GDP nem kielégítően pontos előreszámítása, a másik a kibocsátás-foglalkoztatás közötti összefüggés nem kellő mélységű ismerete. E két hibaforrás részletes ismertetése azonban nem volt tárgya a cikknek.

A másik alrendszere a modellnek a foglalkozások szerinti létszámbeccsés volt. Az egyszerű előreszámításnál e szegmensben a modell sokkal jobb eredményhez vezetett. A 10 foglalkozási főcsoportból 9-nél helyesnek bizonyult a változás irányáról szóló előrejelzés, kivételt csak a mezőgazdasági foglalkozások főcsoportja jelentett. A 335 elemi foglalkozások közül azonban ez csak azok 55 százalékáról mondható el. A tévedés valószínűsége azonban a relatíve kis súlyú foglalkozásoknál volt nagyobb. A foglalkozási struktúra változását a BLS-modell jóval megbízhatóbban jelezte előre, mint a hagyományos előreszámítás. A Spearman-féle rangkorrelációs együttműködési értéke itt 0,43 volt, míg a legfőbb hibaforrást a technikai változás indukálta foglalkozási struktúra-átalakulás mechanizmusának elégtelen ismerete jelentette.

Lakatos Judit

PhD, a KSH főosztályvezetője
E-mail: judit.lakatos@ksh.hu

Banister, J.:

A kínai feldolgozóipari keresetek

(Manufacturing earnings and compensation in China.) – *Monthly Labor Review*. 2005. 8. sz. 22–40. old.

Az Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatala (Bureau of Labor Statistics – BLS) vezető szerepet játszik a munkaügyi statisztikai adatok nemzetközi összehasonlításában. A 31 országot átfogó rendszeres megfigyelésbe és elemzésbe egyelőre nem tervezik Kínát bevonni, de a szerző a kevésbé megbízható adatok ellenére is kísérletet tett a kínai feldolgozóipar kereseti viszonyainak feltérképezésére. A világ legtöbb munkaerőt foglalkoztató feldolgozóipara Kínában van, ahol több mint 100 millióan dolgoznak. Közismert az is, hogy a kínai munkaerőköltségek rendkívül alacsonyak. E hatalmas ország először 2002-re vonatkozóan közölt statisztikai adatokat és becsléseket a munkaerőköltségekről. A nagyvárosokban működő feldolgozóipari üzemek adatait a Kínai Nemzeti Statisztikai Hivatal, a Munkaügyi Minisztérium és a Társadalombiztosítási Intézet gyűjtötte össze, míg a kisvárosok és a falvak hasonló üzemekben ugyanezt a feladatot a Mezőgazdasági Minisztérium látta el.

A munkaerőköltség éves, havi és egy órára jutó becslött értékeit kínai jüanban adták meg, amit hivatalos valutaárfolyamon átszámítottak amerikai dollárra is. A feldolgozóipar munkaerőköltségére vonatkozó adatait nagyvárosi, kisvárosi és falusi, valamint összesen csoportosításban közölték. Mivel a kínai népszámlálások kereseti adatokat nem gyűjtöttek, ezért ezek az információk az éves statisztikai beszámolási rendszerből származnak. Az adatok csoportosításának érdekessége, hogy a nagyvárosokra vonatkozó információkat külön kezelik, így a másik csoportban a kisvárosi és a fa-

tozás előrejelzési pontossága úgy a nemzetgazdasági ág, mint az alágak szintjén, jóval nagyobb a modellnél, mint amit benchmark alkalmazásával el lehet érni. A modell tehát megfelelő eszköze az ágazatok közötti átstrukturálódás foglalkoztatási hatásának becsléséhez. A Spearman-féle rangkorreláció koefficiense a 174 ágazatra kiszámolva 0,64 volt a modell és az egyszerű előrejelzés esetében. A modell továbbfejlesztéséhez fontos lépés a hibaforrások feltárása. *Arthur Andreassen* számítógépes szimuláció, illetve faktoranalízis felhasználásával a hibák két alapvető forrását tárta fel, melyekből aztán továbbiak következtek. Az egyik a GDP nem kielégítően pontos előreszámítása, a másik a kibocsátás-foglalkoztatás közötti összefüggés nem kellő mélységű ismerete. E két hibaforrás részletes ismertetése azonban nem volt tárgya a cikknek.

A másik alrendszere a modellnek a foglalkozások szerinti létszámbeccsés volt. Az egyszerű előreszámításnál e szegmensben a modell sokkal jobb eredményhez vezetett. A 10 foglalkozási főcsoportból 9-nél helyesnek bizonyult a változás irányáról szóló előrejelzés, kivételt csak a mezőgazdasági foglalkozások főcsoportja jelentett. A 335 elemi foglalkozások közül azonban ez csak azok 55 százalékáról mondható el. A tévedés valószínűsége azonban a relatíve kis súlyú foglalkozásoknál volt nagyobb. A foglalkozási struktúra változását a BLS-modell jóval megbízhatóbban jelezte előre, mint a hagyományos előreszámítás. A Spearman-féle rangkorrelációs együttműködési értéke itt 0,43 volt, míg a legfőbb hibaforrást a technikai változás indukálta foglalkozási struktúra-átalakulás mechanizmusának elégtelen ismerete jelentette.

Lakatos Judit

PhD, a KSH főosztályvezetője
E-mail: judit.lakatos@ksh.hu

Banister, J.:

A kínai feldolgozóipari keresetek

(Manufacturing earnings and compensation in China.) – *Monthly Labor Review*. 2005. 8. sz. 22–40. old.

Az Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatala (Bureau of Labor Statistics – BLS) vezető szerepet játszik a munkaügyi statisztikai adatok nemzetközi összehasonlításában. A 31 országot átfogó rendszeres megfigyelésbe és elemzésbe egyelőre nem tervezik Kínát bevonni, de a szerző a kevésbé megbízható adatok ellenére is kísérletet tett a kínai feldolgozóipar kereseti viszonyainak feltérképezésére. A világ legtöbb munkaerőt foglalkoztató feldolgozóipara Kínában van, ahol több mint 100 millióan dolgoznak. Közismert az is, hogy a kínai munkaerőköltségek rendkívül alacsonyak. E hatalmas ország először 2002-re vonatkozóan közölt statisztikai adatokat és becsléseket a munkaerőköltségekről. A nagyvárosokban működő feldolgozóipari üzemek adatait a Kínai Nemzeti Statisztikai Hivatal, a Munkaügyi Minisztérium és a Társadalombiztosítási Intézet gyűjtötte össze, míg a kisvárosok és a falvak hasonló üzemekben ugyanezt a feladatot a Mezőgazdasági Minisztérium látta el.

A munkaerőköltség éves, havi és egy órára jutó becslött értékeit kínai jüanban adták meg, amit hivatalos valutaárfolyamon átszámítottak amerikai dollárra is. A feldolgozóipar munkaerőköltségére vonatkozó adatait nagyvárosi, kisvárosi és falusi, valamint összesen csoportosításban közölték. Mivel a kínai népszámlálások kereseti adatokat nem gyűjtenek, ezért ezek az információk az éves statisztikai beszámolási rendszerből származnak. Az adatok csoportosításának érdekessége, hogy a nagyvárosokra vonatkozó információkat külön kezelik, így a másik csoportban a kisvárosi és a fa-

lusi üzemek mellett szerepelnek azok is, amelyek ugyan urbanizált területen fekszenek, de kívül esnek a nagyvárosok határain.

Az egy órára jutó munkaerővel kapcsolatos költségek kiszámításánál (a BLS definícióját felhasználva) figyelembe veszik a közvetlen kifizetéseket, amit a dolgozó kap ledolgozott munkaidejéért, a szabadnapokra és a szabadság idejére kifizetett bért, a jutalmakat, a természetbeni juttatásokat, a prémiumokat, valamint a munkáltató által fizetett társadalombiztosítási járulékokat és más munkával kapcsolatos adókat. Vannak jelek, amelyek arra utalnak, hogy a munkáltatók igyekeznek jelentéseikben kisebb bért feltüntetni, hogy kevesebb társadalombiztosítási járulékot és adót fizessenek.

Kínában 2002-ben mintegy 30 millió ember dolgozott a nagyvárosok feldolgozóiparában, akiknek átlagos éves keresete 11 152 jüan volt (1 dollár = 8,28 jüan). A foglalkoztatottak 95 százaléka „személyzet és munkás” kategóriába tartozott, akik átlagosan 11 001 jüant kerestek. A 740 ezer „más” kategóriába sorolt dolgozó átlagkeresete sokkal több volt (17 237 jüan). Ide tartoznak a külföldi alkalmazottak, az újr foglalkoztatottak és a nyugdíjkorhatáron túli nagy szakértelemmel rendelkező dolgozók.

A nagyvárosok feldolgozóiparán belül a legalacsonyabb fizetésük a mintegy 3 millió főt kitevő textilipari munkásoknak van (évi 7268 jüan). A körülbelül 5 millió faipari, élelmiszeripari, nem fémes ásványok kitermelői, papíripari, bútorigipari dolgozók keresete sem éri el az évi 9 ezer jüant. A spektrum másik végén a 7,5 millió főt kitevő dohányipari, elektronikai, telekommunikációs, olajipari, fémkohászati, közlekedési eszközöket gyártó, valamint orvosi műszereket előállító és gyógyszeripari alkalmazottak vannak, akiknek évi keresete elérte vagy meghaladta a 13 ezer jüant. A 9 millióra tehető szabadságra küldött

munkanélküli évi 2213 jüan megélhetési támogatásban részesült.

A Mezőgazdasági Minisztérium a kisvárosok és falvak feldolgozóiparában foglalkoztatottak számát 71 millió főben határozta meg. Az ő keresetük átlagosan 6927 jüant tett ki, ami 62 százaléka a nagyvárosok üzemében elért átlagos keresetnek. Ezen belül külön számolták a legnagyobb üzemekben elért keresetek nagyságát, 8899 jüan volt, 80 százaléka a nagyvárosok feldolgozóipari átlagkeresetének.

A kínai kereseti adatok közlése eltér a BLS gyakorlatától, mivel az Egyesült Államokban csak a termelésben közvetlenül résztvevők kereseteit számolják. Kínában a termelést végzők mellett a nemtermelők kereseti adatait is bevonják az átlagba. Mivel a termelésben résztvevők kevesebbet keresnek a nemtermelőknél, a kínai adatok a nemzetközi összehasonlításban magasabb szintet mutatnak. A kínai feldolgozóipar további mintegy 8,2 millió foglalkoztatottjáról nem állnak rendelkezésre kereseti adatok, mert azokat, akik saját tulajdonú kisüzemekben egyéni vállalkozóként dolgoznak nem vonták be a megfigyelésbe. A BLS hasonló gyakorlatot folytat. Megállapításaik szerint ez a módszer a feldolgozóipari kereseti adatokban nem jelent lényeges változást.

A kínai feldolgozóipar munkaerőköltsége a kereseten kívül magában foglalja a munkáltató által, de az alkalmazott nevében fizetett társadalombiztosítási költségeket, valamint más kifizetéseket, amelyek nem részei a keresetnek. A nagyvárosokban ezen felül a munkáltatók jelentős szociális juttatásokat is fizetnek alkalmazottaik nevében. Az ott folyó lakásépítések költségeihez mind a munkáltatóknak, mind az alkalmazottaknak minden hónapban hozzá kell járulniuk. Ugyanitt további hat pénzügyi alapot lehet megkülönböztetni: az öregségi nyugdíjalapot, az egészségbiztosítási alapot, a munkanélkülieket támogató alapot, az anyasági segélyt szolgáló alapot, a munkások

kompenzációs alapját és egy olyan alapot, amelyben név szerint elkülönítik a pénzt, hogy elősegítsék a dolgozók lakásvásárlását. Ezeket a hozzájárulásokat a munkáltatóknak kötelezően be kell fizetniük a nagyvárosok kasszáiba.

A kínai Munkaügyi Minisztérium reprezentatív felvételt hajtott végre, amelyben 11 704 városi vállalatot figyelt meg 51 nagy és közepes méretű városban. A vizsgálat a 2002-re vonatkozó munkaerőköltségekre terjedt ki. A felvétel szerint az átlagos keresethez még további 54 százalékot kitevő egyéb kifizetések járulnak, melyből 28 százalékot tesz ki a társadalombiztosításnak, 4 százalékot a lakásalapnak, 12 százalékot a jóléti alapnak kifizetett összeg, míg 10 százalékát az egyéb munkával kapcsolatban felmerült költségek adják. A teljes munkaerő-költség tehát 17 152 jüan, amelyből 11 152 jüan az évi kereset, 6000 jüan pedig az azt terhelő költségek. A munkáltatók és az alkalmazottak által fizetett és fenntartott nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszer jelenleg csak a nagyvárosokban létezik. A kisvárosi és falusi feldolgozóipari üzemekre kalkulált becslés szerint a kereseteket mintegy 8 százalék egyéb költség terheli. A teljes munkaerő-költség így 7481 jüan, melyből 6927 jüan az évi kereset nagysága.

Az adóelkerülésnek nagy „kultúrája” van. A legtöbb vállalat két könyvet vezet: egyiket a menedzsment számára, a másikat pedig adózási célokra. Előszóval hagyják ki a nyilván tartásokból azokat a faluról bevándorolt munkásokat, akiknek nincs letelepedési engedélyük a városban, akik átmenetileg dolgoznak a vállalatnál vagy/és részfoglalkozásúak. Mindezek eredményeként kijelenthető, hogy Kína feldolgozóiparának munkaügyi statisztikai adatai a reálisnál kisebbek, különösen, ami a nagyvárosok adatait illeti.

Sok munkáltató úgy érzékeli, hogy a béren felüli kifizetések csökkentik a profitjukat, ezért az alkalmazottaknak kifizetett jutalmakat, túl-

óradíjat és különböző pénzügyi támogatásokat nem kereseti elemként jelentik a hivataloknak, hanem a jóléti alapba fizetett juttatásként. A munkáltatók jelentős része kisebbnek jelenti, vagy kihagyja jelentéséből azt az összeget, amit étkezési, lakásellátási, vagy közlekedési támogatásként fizet az alkalmazottaknak. Azoknak a dolgozóknak ráadásul még kevesebb bért is fizetnek, akiknek a foglalkoztatását nem jelentik be a hatóságoknak.

Mindezekkel összefüggésben a szakképzetlen falusi vagy városi letelepedési engedéllyel nem rendelkező migráns, nem mezőgazdasági munkás havi 5-600 jüant keres, amihez még az esetek többségében étkezést, szállást és sürgős esetekre vonatkozó orvosi ellátást is adnak. A falusi munkások egy része mindössze havi 300 jüant kap, de a legjobban fizetettek sem keresnek többet 800 jüannál. A feldolgozóipar nem bejelentett dolgozóinak havi átlagkeresete 550 jüan, amihez 200 jüan értékű szállás- és étkezési támogatást élveznek. A munkaerőköltség így 750 jüannak adódik, ami 91 amerikai dollárnak felel meg, de ezt csak akkor kapják meg, ha dolgoznak. Mintegy 3 hónapnyi az az idő, amikor a vetés (ültetés), szüret, szabadság, betegség és egyéb személyes okok miatt nem dolgoznak, évi keresetük tehát 6750 jüan.

A dollár és a jüan arányát 1994-től 2005 augusztusáig rögzítették, mely szerint 1 dollár 8,28 jüannal egyenértékű. A hivatalos valutaárfolyam szerint a nagyvárosi feldolgozóipari átlagkereset (11 152 jüan) 1347 dollár, míg a kisvárosi és falusi átlagkereset (6927 jüan) 837 dollárt ér. A nagyvárosokban az 1 főre jutó munkaerőköltség 2071 dollár, ami a kisvárosokban és a falvakban csak 904 dollár. Fontos az utóbbiról megjegyezni, hogy ez még mindig jóval magasabb, mint amit mezőgazdasági munkából kapnának.

A néhány éve megindított kínai munkaerő-felvétel szerint a nagyvárosi feldolgozóipari

dolgozók átlagos munkaideje 44,9 óra volt a 2002. május 9. és 15. közötti referenciahéten, míg 46,0 óra a másik megfigyelt héten (2002. szeptember 24. és 30. között). Az átlag így 45,4 óra. A felmérés szerint a munkából távol töltött idő 4 hét, így 48 héttel beszorozva az átlagos heti munkaidőt, a ledolgozott évi munkaidő 2179 órának felel meg. A vizsgálat nem terjedt ki a kisvárosi és falusi feldolgozóipari üzemekre, ahol 50 órás munkahétről lehet beszélni. E 71 milliós munkássereg mintegy fele erősen kötődik a mezőgazdasághoz, akik a 4 heti munkakiesés mellett további 2×2 hetet vannak távol a vetés (ültetés) idején (átlagosan évi kétszeri mezőgazdasági ciklussal számolva) és 2x2 hetet a betakarításkor (szüretkor). A dolgozók másik fele 48 hetet dolgozik. Így az átlagosan munkában töltött idő 44 hét, ami 50 órás munkahéttel számolva évi 2200 óra.

Számos megfigyelés szerint Kína jelentős exportot lebonyolító zónáiban (Kantonban és a tengerpart menti tartományokban) a ledolgozott munkaórák száma jóval több. Sok exportorientált feldolgozóipari üzemből a munkások 6 vagy 7 napot dolgoznak minden héten (heti 60-80 órát) egész évben (kivéve a 2 hétig tartó kínai holdújévet). A ledolgozott órák száma elérheti az évi 4000 órát is. Kantonban az átlagkereset 14 958 jüan volt, amit ha az egyéb költségek átlagban 54 százalékkal még megnövelnek, akkor a munkaerőköltség 23 005 jüan, ami 2778 amerikai dollárnak felel meg.

A 2000. évi kínai népszámlálás szerint a feldolgozóiparban foglalkoztatottak 58 százaléka 6 vagy 7 napot dolgozott a népszámlálás előtti héten, legtöbbször 2000. október utolsó hetében. A 71 millióra tehető kisvárosi és falusi feldolgozóipari alkalmazottból csak 13,4 millió főt tett ki azok száma, akik exportra termelő üzemből dolgoztak, míg 57,5 millió fő a hazai piacra szánt termékek előállításán szorgoskodott. E piacra termelők a becslések szerint jelentősen kevesebb munkaórát dolgoztak,

mint exportorientált üzemekben dolgozó társai. A legtöbb kínai gyárban a napi, a heti és a havi munkaidő hosszabb, mint a törvényekben meghatározott felső szint. A „kettős könyvelés” egyik célja, hogy a valóságban a törvényektől jelentősen eltérő foglalkoztatást (kereset, béren felüli juttatás, munkaidő stb.) az egyik, a hivatalok számára vezetett könyvben törvényessé tegyék.

A munkaerőköltség 1 órára jutó értéke Kínában 0,57 amerikai dollár. A nagyvárosok feldolgozóipari üzemeiben ez az érték 0,95 dollár, míg a kisvárosi és falusi üzemekben 0,41 dollár. A 0,57 dollár a BLS adatai szerint mindössze 3 százaléka az Egyesült Államok munkaerőköltségének, egynegyede Brazília és Mexikó értékeinek és kevesebb, mint egy tizede Hongkong, Dél-Korea, Szingapúr és Tajvan munkával kapcsolatos kiadásainak.

A vezető exportcentrumok egyikében a Jangce deltában, Sanghaj 1,3 millió főre tehető feldolgozóipari alkalmazottjainak éves átlagkeresete 4078 amerikai dollár, míg 1 órára jutó munkaerőköltsége 1,87 dollár. Zhejiang (Csöcsiang), Jiangsu (Csiangszu) és Guangdong (Kuangtung) tartományokban mind a keresetek, mind a munkaerőköltségek kisebbek, mint Sanghajban, de jelentősen magasabbak, mint a nemzeti átlag.

A nagyvárosok feldolgozóiparának keresetei gyorsan nőttek az 1990-es évek elején, lassabban ezen évtized közepén és újra igen gyorsan az évtized végén és a XXI. század első éveiben. Általános egyetértés van abban, hogy a kínai alacsony keresetek és munkaerőköltségek versenyképessé teszik a feldolgozóipar termékeit a nemzetközi piacon. Számos multinacionális cég Kínába telepítette át üzemait, hogy javítsa versenyképességét, különösen ami a munkaigényes iparágakat illeti. E hatalmas országban például milliósámmra vannak egyetemet végzett fiatal felnőttek, akik igen jó műszaki és technikai képzésben része-

sültek. Nemcsak szorgalmasak, hanem jól is motiváltak, akik mindent elkövetnek, hogy munkájukat elismerjék.

Ma Kína termeli a világ fényképezőgépeinek és fénymásolóinak felét, televíziókészülékeinek és mosógépeinek a negyedét. Ezt az országot ma már megilleti az új megnevezés: „Kína a világ új műhelye”. A mikrohullámú sütők, DVD-lejátszók és a cipők kétharmadát Kínában gyártják és negytedét a világ személyi számítógép termelésének. A munkaerőköltség növekedése a versenyképesség ellen hat. Sanghaj például egyre több feldolgozóipari cég számára drágává válik. Kiszámították, ha egy cég Kantonból kiköltözik egy órányi távolságra, költségeinek harmadát, a munkabérek felét megtakaríthatja. A kérdés egyre inkább az, ha ilyen töretlenül növekednek a kínai munkaerőköltségek, érdemes-e az üzemet Kínába telepíteni vagy helyette Indiába, Pakisztánba, vagy Vietnámba, ahol különösen a textiliparban alacsonyabbak a költségek. Természetesen Kína a nemzetközi versenyképesség számára még hosszú ideig kedvező lehetőségeket kínál, de a munkaerőköltség növekedése évről évre erodálja az ország feldolgozóipari árelőnyét.

A szerző szerint a jövőben Kínának folyamatosan erőfeszítéseket kell tennie azért, hogy a munkaerő-költségek adatai a jelenleginél megbízhatóbbak legyenek. 2005 végére (2004 referencia évvel) tervezték az első gazdasági összeírást. Jelentős hangsúlyt kell fektetniük a kisvárosi- és falusi feldolgozóipari üzemek ma még sokszor hiányzó munkaügyi adatainak összegyűjtésére. Figyelemre méltó eredmény, hogy Kína 2006-tól elkezdte a nemzetközi standardok szerinti folyamatos munkaerő-felméréseket.

Hajnal Béla

kandidátus, a Debreceni Egyetem főigazgató-helyettese
E-mail: bhajnal@interware.hu

Schoer, K. – Scheinert, S.:

A német gazdaság anyagfelhasználása a termelő ágazatok és anyagfajtaik szerint, 1995–2002

(Verwendung von Primärmaterial nach Produktionsbereichen und Materialarten 1995 bis 2002.) – *Wirtschaft und Statistik*. 2005. 7. sz. 748–759. old.

Schoer és Scheinert a német gazdaság anyagfelhasználásának alakulását elemzik. Ágazati bontásban is vizsgálják az egyes termelő tevékenységek alapanyagigényét és ennek hatékonyságát, az intenzitási és struktúramutatók változásait az 1995 és 2002 közötti időszakban. Modellvizsgálat alapján mutatják be, hogy a nem biológiai eredetű alapanyagok mennyisége miként változott három tényező hatására: a növekedés, az ágazati szerkezet, valamint az anyagfelhasználás változó intenzitása az összes alapanyag (és fő csoportjainak) felhasználását növelte, illetve csökkentette. A szerzők utalnak a külkereskedelem áruösszetételének közvetett környezeti hatásaira olyan összefüggésben, hogy a behozatal nagyobb részben anyagigényes árukat tartalmaz, és ezek megfigyelt mennyiségéhez hozzá kell számítani a származási országban mutatózó környezeti hatások is, például a hulladékká váló anyagok, a szennyező anyagok emissziója miatt.

Németország külkereskedelmi áruforgalmában (a tömeg szerint) a 2002. évi behozatal kerekén 33, a kivitel 74 százaléka olyan félkész és késztermék, amely nem biológiai eredetű alapanyagból készült. Ezek a tömegek azonban nem tartalmazzák az előállításukhoz felhasznált összes alapanyagot, jelentős anyagvesztések adódnak például a hulladékok miatt. A behozatal esetén ezek környezeti hatásai a származási országban mutatkoznak, viszont a kivitel esetén a német gazdaságot terhelik.

A cikk bemutatja a természetes mértékegységekben összeállított anyag- és energia-

sültek. Nemcsak szorgalmasak, hanem jól is motiváltak, akik mindent elkövetnek, hogy munkájukat elismerjék.

Ma Kína termeli a világ fényképezőgépeinek és fénymásolóinak felét, televíziókészülékeinek és mosógépeinek a negyedét. Ezt az országot ma már megilleti az új megnevezés: „Kína a világ új műhelye”. A mikrohullámú sütők, DVD-lejátszók és a cipők kétharmadát Kínában gyártják és negytedét a világ személyi számítógép termelésének. A munkaerőköltség növekedése a versenyképesség ellen hat. Sanghaj például egyre több feldolgozóipari cég számára drágává válik. Kiszámították, ha egy cég Kantonból kiköltözik egy órányi távolságra, költségeinek harmadát, a munkabérek felét megtakaríthatja. A kérdés egyre inkább az, ha ilyen töretlenül növekednek a kínai munkaerőköltségek, érdemes-e az üzemet Kínába telepíteni vagy helyette Indiába, Pakisztánba, vagy Vietnámba, ahol különösen a textiliparban alacsonyabbak a költségek. Természetesen Kína a nemzetközi versenyképesség számára még hosszú ideig kedvező lehetőségeket kínál, de a munkaerőköltség növekedése évről évre erodálja az ország feldolgozóipari árelőnyét.

A szerző szerint a jövőben Kínának folyamatosan erőfeszítéseket kell tennie azért, hogy a munkaerő-költségek adatai a jelenleginél megbízhatóbbak legyenek. 2005 végére (2004 referencia évvel) tervezték az első gazdasági összeírást. Jelentős hangsúlyt kell fektetniük a kisvárosi- és falusi feldolgozóipari üzemek ma még sokszor hiányzó munkaügyi adatainak összegyűjtésére. Figyelemre méltó eredmény, hogy Kína 2006-tól elkezdte a nemzetközi standardok szerinti folyamatos munkaerő-felméréseket.

Hajnal Béla

kandidátus, a Debreceni Egyetem főigazgató-helyettese
E-mail: bhajnal@interware.hu

Schoer, K. – Scheinert, S.:

A német gazdaság anyagfelhasználása a termelő ágazatok és anyagfajtaik szerint, 1995–2002

(Verwendung von Primärmaterial nach Produktionsbereichen und Materialarten 1995 bis 2002.) – *Wirtschaft und Statistik*. 2005. 7. sz. 748–759. old.

Schoer és Scheinert a német gazdaság anyagfelhasználásának alakulását elemzik. Ágazati bontásban is vizsgálják az egyes termelő tevékenységek alapanyagigényét és ennek hatékonyságát, az intenzitási és struktúramutatók változásait az 1995 és 2002 közötti időszakban. Modellvizsgálat alapján mutatják be, hogy a nem biológiai eredetű alapanyagok mennyisége miként változott három tényező hatására: a növekedés, az ágazati szerkezet, valamint az anyagfelhasználás változó intenzitása az összes alapanyag (és fő csoportjainak) felhasználását növelte, illetve csökkentette. A szerzők utalnak a külkereskedelem áruösszetételének közvetett környezeti hatásaira olyan összefüggésben, hogy a behozatal nagyobb részben anyagigényes árukat tartalmaz, és ezek megfigyelt mennyiségéhez hozzá kell számítani a származási országban mutatózó környezeti hatások is, például a hulladékká váló anyagok, a szennyező anyagok emissziója miatt.

Németország külkereskedelmi áruforgalmában (a tömeg szerint) a 2002. évi behozatal kerekén 33, a kivitel 74 százaléka olyan félkész és késztermék, amely nem biológiai eredetű alapanyagból készült. Ezek a tömegek azonban nem tartalmazzák az előállításukhoz felhasznált összes alapanyagot, jelentős anyagveszteségek adódnak például a hulladékok miatt. A behozatal esetén ezek környezeti hatásai a származási országban mutatkoznak, viszont a kivitel esetén a német gazdaságot terhelik.

A cikk bemutatja a természetes mértékegységekben összeállított anyag- és energia-

mérlegek rendszerét, és kapcsolataikat a forrás-felhasználás táblák statisztikai mutatóival. A németországi környezeti számlákban ilyen input-output táblák az 1990. és 1995. évi adatokkal készültek, anyagfajták szerinti bontással. A kibocsátás és a felhasználás itt vizsgált elemzésében összesen 71 termelő ágazat szerepel, továbbá a lakosság fogyasztása.

Az elemzés adatbázisaként rendelkezésre állnak a nem biológiai eredetű alapanyagok belföldi termelési statisztikái. A mutatók elemzésében, ezeken túlmenően, a behozatal és a kivitel anyagösszetételének adatait is felhasználták. A kis- és középvállalkozások anyagfelhasználásának adatait a szakmai szövetségek bevonásával becsülték. A szerzők ismertetik a termeléshez, a beruházáshoz, a fogyasztáshoz és a kivitelhez felhasznált alapanyagokkal, valamint a behozatal félkész és késztermékeinek anyagtartalmával kapcsolatos módszertani alapokat. A közölt táblázat évenként és anyagfajták szerint tartalmazza a nem biológiai eredetű „elsődleges” nyersanyagok mennyiségét.

A szerzők kiemelik, hogy a belföldről beszerzett alapanyagok összes mennyisége 1995 és 2002 között mintegy 15,5 százalékkal csökkent, az importé viszont 9,5 százalékkal nőtt, így a kettő együtt 2002-ben 8,8 százalékkal kisebb, mint 1995-ben. Az egyes elsődleges anyagfajták százalékos részesedése, így a 2002. évi felhasználásban az energiahordozók és termékeik mennyiségeinek aránya (együtt 36,4 százalék) kisebb, mint a nem fém ásványi anyagoké és ebből készített termékeké (együtt 53,4 százalék). Ábra szemlélteti az egyes anyagfajták 2002. évi mennyiségeinek változását az 1995. évihez képest a két beszerzési irányban.

A feldolgozóipari termékek aránya, a nem biológiai eredetű anyagok összes 2002. évi felhasználásának termékszerkezetét leíró mennyiségi adatok szerint, mintegy 90,6 százalék, a mezőgazdasági termékeké 0,8 százalék, további 5,1 százalék jut a szolgáltatásokra

és 3,5 százalék a lakosság fogyasztásának termékeire. Ezen belül az energiahordozók felhasználásában a lakosság közvetlen fogyasztásának aránya (8,1%) az átlagost meghaladja, az érc, valamint ebből feldolgozott fémtermékek, illetve az ásványi eredetű egyéb termékek körében arányuk legfeljebb 0,3 százalék. A szerzők a termelés minden megfigyelt termékfőcsoportjára, valamint a lakosság anyagfelhasználására közlik a 2002. évi mennyiség változását az 1995. évihez képest. A részletes táblázatok a www.destatis.de/allg/d/veroe/proser4fumw2_d.htm címen elérhetők.

A cikk az ipar ágazatai szerint elemzi az egyes ipari tevékenységek anyagfelhasználásának mennyiségi változását, 1995 és 2002 között, az összes termelő ágazat mintegy 145 millió tonna anyagmegtakarítást ért el. A szerzők meghatározták az 1000 euró bruttó hozzáadott értékre jutó anyagfelhasználás mennyiségét (kg/1000 euró) a mezőgazdasági, a szolgáltató, az építőipari, valamint az egyes ipari tevékenységekre.

A tanulmány elemzi, hogy a német gazdaság szerkezeti változásai az 1995 és 2002 közötti időszakban miként hatottak a termelő ágazatok együttes anyagszükségletére. Ez azért fontos szempont, mert az egyes ágazatok hozzáadott értékéhez viszonyított anyagfelhasználások széles sávban szóródnak. A bruttó hozzáadott érték 1995. évi megoszlásához képest a mezőgazdaság részesedése csaknem változatlan, a szolgáltató ágazatoké együtt 4,4 százalékponttal nőtt 2002-ig, és ez a többi termelő (ipari, építőipari) ágak rovására történt.

A németországi szénbányászat bruttó hozzáadott értékének 2002. évi aránya 0,2 százalékponttal, az érc és ásványok bányászatáé 0,1 százalékponttal, az energiaellátásé is 0,1 százalékponttal kisebb, mint 1995-ben, az építőipar viszont 2,1 százalékponttal csökkent.

Nem változott a vegyipar teljesítményének aránya, azonos mértékben, egyenként 0,3 szá-

zalékponttal csökkent az élelmiszerek, italok gyártásának, a kohászat, valamint az ásványi anyagok feldolgozásának részesedése. Az összes nem említett feldolgozóipari ágazat hozzáadott értékének aránya ebben az időszakban, együttesen 1,2 százalékponttal csökkent.

A szerzők az ágazati szerkezet tartós megváltozását értékelve megállapítják, hogy a németországi anyagfelhasználás csökkenéséhez vezetett, egyrészt a kis intenzitási mutatójú szolgáltatások arányának növekedése, másrészt a nagy anyag- és energiaigényű ipari és építőipari ágazatok részesedésének csökkenése, illetve (például a vegyipar esetén) növekedésének stagnálása.

A cikk bemutatja azt az eljárást, amellyel az anyagfelhasználás változásának fontosabb tényezőit úgy tekintik, mintha a többitől függetlenül hatottak volna. A termelő ágazatok anyagfelhasználásának eredő változásaiban ilyen független változók a teljesítmény növekedése, a felhasználás intenzitása és az ágazati szerkezet változása. Egyidejűleg megfigyelhetők az összesített anyagfelhasználást növelő, valamint csökkentő hatások.

A nem biológiai eredetű alapanyagokból a termelő ágazatok együtt 2002-ben 145 millió tonnával kevesebbet használtak fel, mint 1995-ben. Kimutatható, hogy bár vannak növelő hatású tényezők, mint a nagyobb intenzitású felhasználás (+19 millió tonna) és a teljesítmény növekedése (+144 millió tonna), de az ágazati szerkezet módosulásából eredő anyagmegtakarítások (együtt: -308 millió tonna) ezt kétszeresen meghaladták.

Energiahordozókból és termékeikből az összes felhasználás megváltozásának három említett tényezője közül a teljesítmény növekedése itt is többletfelhasználásra vezetett (+47 millió tonna), amit a javuló energiaintenzitás (-29 millió tonna), valamint a kisebb energiafelhasználású ágazatok arányának növekedése (-34 millió tonna) ellensúlyozott.

Az egyéb ásványi termékek összes felhasználásának 1995 és 2002 közötti változásában két növelő tényező van: az anyagfelhasználás intenzitásának növekedése (+49 millió tonna) és a teljesítmény növekedése (+94 millió tonna), ugyanakkor az ágazati szerkezet változása ezeket jóval meghaladó (-277 millió tonna) anyagmegtakarítással járt.

A szerzők összehasonlítják a munkát, mint az egyik alapvető termelési tényezőt az anyaginputtal, és megállapítják, hogy a munka termelékenységének rendszeres növekedésében szerepe van a reálbérek alakulásának, valamint a műszaki haladásnak. Elősegítette az energiahordozók megtakarítását az itt érvényesülő, növekvő árérzékenység, de a többi alapanyagot tekintve nem mutatkozik a beszerzési áraknak a felhasználás intenzitását tartósan lecsökkentő hatása.

A cikk e tárgykör további vizsgálataira is kitér, annak érdekében, hogy az elemzéseket ágazati bontásban is elvégezhessek. Az alapanyagok németországi adatgyűjtéseit a biológiai eredetű anyagfajtákra is kiterjesztik, hiszen ezeknek is jelentős környezeti hatásai vannak. A statisztikai elemzés megalapozására mezőgazdasági, valamint erdészeti kutatókkal együttműködve alakítják ki a környezeti szatellit számlák ezzel kapcsolatos módszertanát. Az anyagmérlegek mennyiségi adatain túlmenően az agrárágazatok tevékenységének környezeti hatásait is bemutatják.

A fejlesztési célok között említik a szerzők a külkereskedelmi adatok alaposabb vizsgálatát olyan értelemben, hogy a behozatal félkész- és késztermékeinek egyes csoportjait hozzárendelik a fontosabb alapanyagok kategóriáihoz. A termék alapvető anyaga a meghatározó, eszerint csoportosítják a külkereskedelem mintegy 14 ezer-féle árucsoportját. Ez a vizsgálat lehetőséget ad annak megállapítására, hogy a német gazdaság elsődleges alapanyagfelhasználására (anyagfajták szerint) milyen

hatással van a külföldről származó termékekkel beszerezhető anyagok mennyisége. Ezzel összefüggésben lehet majd megállapítani azokat a közvetett környezeti hatásokat, amelyek a német gazdaságot tehermentesíthetik, például a viszonylag nagy anyagigényű behozatal

származási országára háruló hulladékok és emissziók révén.

Nádudvari Zoltán

a Központi Statisztikai Hivatal főtanácsosa
E-mail: zoltan.nadudvari@ksh.hu

Kiadók ajánlata

DOROFEEV, S. – GRANT, P. [2006]: *Statistics for real-life sample surveys. Non-simple-random samples and weighted data.* (Statisztika valódi mintákon alapuló felvételhez. Nem egyszerű véletlen minták és súlyozott adatok.) Cambridge University Press. Cambridge.

A társadalmi, gazdasági kutatásokhoz használt minták különösen az egész népességre vonatkozóan kevésbé véletlenszerűek (általában kialakításuknak köszönhetően), mint ahogy azt az emberek többsége gondolja. Amennyiben ezt figyelembe vesszük, ez a „nem véletlenszerűség” az adatokból levonható következtetésekkel összeegyeztethető. A munka bemutatja a kevésbé tökéletes minták okozta kihívásokat, alapismerteket kínál és gyakorlati tanácsokkal szolgál azok számára, akiknek ilyen mintákkal kell dolgozniuk. Bemutatja, hogy a mintáknak miért nem kell véletlenszerűnek lenniük, hogyan érjük el a nem véletlenszerűség határát, mikor lehet helyes súlyozással korrigálni, és általában milyen statisztikai módszerekkel kell ezeket a mintákat kezelni. A technika működését nagyméretű adatállományok segítségével ismertetik a szerzők. A könyv gyakorló kutatók számára készült. Referencia olyan módszerek és formulák alkalmazására, amelyek nehezebb helyzetben adódnak, illetve valós és megvalósítható megoldást kínálnak a problémákra.

TWISK, J. W. R. [2006]: *Applied multilevel analysis. A practical guide for medical*

researchers. (Alkalmazott többszintű elemzés. Gyakorlati útmutató kutatóorvosoknak.) Cambridge University Press. Cambridge.

A munka gyakorlati bevezetés azok számára, akik a kutatásokhoz a többszintű elemzés módszerét kívánják használni. A legtöbb könyv a többszintű elemzésről statisztikusok tollából született, akik főként a matematikai alapozásra összpontosítanak. Ezek a könyvek nehezen követhetők nem matematikus kutatók számára. Velük ellentétben ez a munka a többszintű elemzés könnyebben hozzáférhető alkalmazását kínálja a kutatásokban. Olyanok számára íródott, kínál gyakorlati tanácsokat, akik a kutatók megbecsültségéért küzdenek, és korrekt válaszokat akarnak találni a kutatói kérdésekre. A könyv nem matematikus kutatók számára íródott, bemutatja hogyan és mikor kell a többszintű elemzést használni. Több kidolgozott, számítógépes mintapélda segítségével ismerteti és magyarázza a témát. A példák adatbázisai az interneten elérhetők, így az olvasó újra elemezheti az adatokat. Ez a megközelítés segít áthidalni azt az elméleti és kommunikációs szakadékot, mely a kutatást végzők és a statisztikusok között időnként kialakul.

TILLÉ, Y. [2006]: *Sampling algorithms.* (Mintavételi algoritmusok.) Springer. New York.

Az elmúlt évtizedekben a mintavételek módszertanában fontos változások történtek.

hatással van a külföldről származó termékekkel beszerezhető anyagok mennyisége. Ezzel összefüggésben lehet majd megállapítani azokat a közvetett környezeti hatásokat, amelyek a német gazdaságot tehermentesíthetik, például a viszonylag nagy anyagigényű behozatal

származási országára háruló hulladékok és emissziók révén.

Nádudvari Zoltán

a Központi Statisztikai Hivatal főtanácsosa
E-mail: zoltan.nadudvari@ksh.hu

Kiadók ajánlata

DOROFEEV, S. – GRANT, P. [2006]: *Statistics for real-life sample surveys. Non-simple-random samples and weighted data.* (Statisztika valódi mintákon alapuló felvételhez. Nem egyszerű véletlen minták és súlyozott adatok.) Cambridge University Press. Cambridge.

A társadalmi, gazdasági kutatásokhoz használt minták különösen az egész népességre vonatkozóan kevésbé véletlenszerűek (általában kialakításuknak köszönhetően), mint ahogy azt az emberek többsége gondolja. Amennyiben ezt figyelembe vesszük, ez a „nem véletlenszerűség” az adatokból levonható következtetésekkel összeegyeztethető. A munka bemutatja a kevésbé tökéletes minták okozta kihívásokat, alapismerteket kínál és gyakorlati tanácsokkal szolgál azok számára, akiknek ilyen mintákkal kell dolgozniuk. Bemutatja, hogy a mintáknak miért nem kell véletlenszerűnek lenniük, hogyan érjük el a nem véletlenszerűség határát, mikor lehet helyes súlyozással korrigálni, és általában milyen statisztikai módszerekkel kell ezeket a mintákat kezelni. A technika működését nagyméretű adatállományok segítségével ismertetik a szerzők. A könyv gyakorló kutatók számára készült. Referencia olyan módszerek és formulák alkalmazására, amelyek nehezebb helyzetben adódnak, illetve valós és megvalósítható megoldást kínálnak a problémákra.

TWISK, J. W. R. [2006]: *Applied multilevel analysis. A practical guide for medical*

researchers. (Alkalmazott többszintű elemzés. Gyakorlati útmutató kutatóorvosoknak.) Cambridge University Press. Cambridge.

A munka gyakorlati bevezetés azok számára, akik a kutatásokhoz a többszintű elemzés módszerét kívánják használni. A legtöbb könyv a többszintű elemzésről statisztikusok tollából született, akik főként a matematikai alapozásra összpontosítanak. Ezek a könyvek nehezen követhetők nem matematikus kutatók számára. Velük ellentétben ez a munka a többszintű elemzés könnyebben hozzáférhető alkalmazását kínálja a kutatásokban. Olyanok számára íródott, kínál gyakorlati tanácsokat, akik a kutatók megbecsültségéért küzdenek, és korrekt válaszokat akarnak találni a kutatói kérdésekre. A könyv nem matematikus kutatók számára íródott, bemutatja hogyan és mikor kell a többszintű elemzést használni. Több kidolgozott, számítógépes mintapélda segítségével ismerteti és magyarázza a témát. A példák adatbázisai az interneten elérhetők, így az olvasó újra elemezheti az adatokat. Ez a megközelítés segít áthidalni azt az elméleti és kommunikációs szakadékot, mely a kutatást végzők és a statisztikusok között időnként kialakul.

TILLÉ, Y. [2006]: *Sampling algorithms.* (Mintavételi algoritmusok.) Springer. New York.

Az elmúlt évtizedekben a mintavételek módszertanában fontos változások történtek.

Ez a munka olyan új módszereket mutat be, melyek hasznosak lehetnek a minták kiválasztásának folyamatában. Negyvenhat mintavételi módszer leírását tartalmazza az általános elméletek keretei között. Az algoritmusok pontos leírása lehetővé teszi a megadott módszerek közvetlen alkalmazását. A mű olyan statisztikusok számára íródott, akik jól ismerik a felvételek mintavételi elméletét.

VAPNIK, V. [2006]: *Estimation of dependences based on empirical data.* (Valós adatokon alapuló függőségek becslése.) Springer. New York.

A kiadó a „Valódi adatokon alapuló függő becslések” című orosz könyv angol nyelvű fordítását 1982-ben jelentette meg. Ez a munka lett az alapja a tanítás és az általánosítás statisztikai elméletének (VC-elmélet). Több új technika és alapelv fejlődött ki ebből az elméletből köztük az SVM-technológia. A könyv második kiadása két részre oszlik. Az első az 1982-es kiadás reprintje, amely a statisztikai tanulás elméletének klasszikus megalapozását tartalmazza. Négy új fejezet foglalkozik a statisztikai következtetési módszer fejlődésének új gondolataival. Ez alkotja a könyv második részét „A gyakorlati következtetés tudománya” címmel. Ez a rész a következtetéselmélet új modelljeivel és a megfigyelésekből levonható új következtetések megalkotásának filozófiai alapveveivel foglalkozik. Magában foglalja a következtetéselmélet új paradigmáját, amely nem induktív módszereket

alkalmaz a komplex világ egészére, míg a korábbi következtetéselméleti módszerek a klasszikus filozófia által megalkotott egyszerű világra voltak alkalmazhatók. A könyv két része sok, a megértés lényegével kapcsolatos gondolatot foglal össze, a modellek megismerésének szigorúan vett statisztikai alapjaitól az általánosítás filozófiai imperatívuszáig. A munka kiváló segítség olyan kutatók számára, akik az empirikus következtetéselmélet sokféle problémájával szembesülnek, mint amilyenek a statisztikusok, matematikusok, fizikusok, számítástechnikai kutatók és filozófusok.

LAI, CH. D.,– XIE, M. [2006]: *Stochastic ageing and dependence for reliability.* (Az öregedés és a függőség sztochasztikus modelljei.) Springer. New York.

A könyv áttekintő képet kínál az öregedés és függőség általános elméletéről és annak gyakorlati alkalmazásáról a túlélési elemzésekre támaszkodva. Az öregedés és a függőség fontos jellemzői a túlélési és megbízhatósági elemzéseknek. Hatással vannak az ellátással, javítással/áthelyezéssel, ármeghatározással, szavatossággal, orvosi tanulmányokkal és más területekkel kapcsolatos döntésekre. A legtöbb könyv, amely a témával foglalkozik tisztán elméleti jellegű. Ez a munka azonban felhasználásokat, gyakorlatokat és példákat kínál olvasóinak. Referenciamunkaként szolgál olyan egyetemi oktatóknak és kutatóknak, akik a túlélési analízis módszerével foglalkoznak.

Társfolyóiratok



A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2005. ÉVI 4. SZÁM

Kadane, J. B.: Rétegek közötti optimális dinamikus mintaallokáció.

Matei, A – Tillé, Y.: Varianciaközelítések és -becslések maximum entrópiájú mintákban nem egyenlő valószínűség és rögzített mintanagyság esetén.

Brick, J. M. et al.: Következtetések RDD tervezésre ösztönző kísérletekből.

Zhang, L. Ch.: Torzítás a munkaerő-áramlás becslésekor nemválaszolás és nem megfelelő klasszifikáció esetén.

Isaksson, A.: Hiányzó adatok korrekciója a svéd járműsebesség felmérésben.

Aragon, Y. et al.: Feltételes rendezés nemparméteres várakozások felhasználásával.

Gomatam, A. – Karr, A. F. – Sanil, A. P.: Adattörés mint döntési probléma.

Matschinger, H. – Bernert, S. – Angermeyer, M. C.: Az interjúkészítők hatásának elemzése a szűrőkérdésekre egy számítógéppel támogatott személyi mentális egészségügyi kikérdezés során.

Balk, B. M.: Árindexek elemi aggregátumokhoz: mintavételi megközelítés.

Fusch, M.: Gyermekek és serdülők mint válaszadók. Tapasztalatok a kérdések és a válaszok sorrendjére, a skálahatásra és a válaszlehetőségekhez kapcsolódó számérték-hatásra.

Hall, J.: A fejlődés mérése – Egy ausztrál útibeszámoló.

Grünwald, W. – Körner, Th.: A minőség felnő: az európai „Minőség és módszertan a hivatalos statisztikában” című konferencia eredményei.



AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

2005. ÉVI 473. SZÁM

Swartz, R. et al.: Fordított döntésemélet: jellemző veszteségek a méhnyakrák szűrésénél használt döntési szabályoknál.

Knashawn, H. M. et al.: Bayesi modellátlagolás benchmark dózisbecsléssel az ivóvíz arzéntartalmára.

Heard, N. A. – Holmes, Ch. C. – Stephens, D. A.: Kvantitatív tanulmány maláriaterjesztő szúnyogok vizsgálata alapján végzett génelenőrzésről: bayesi hierarchikus görbék klasztereinek felhasználása.

Gottardo, R. et al.: Minőségellenőrzés és robusztus becslés ismétléses cDNA mikrotömbök esetén.

Hu, J – Wright, F. A. – Zou, F.: Indexek becslése oligonukleotid sorokra SVD-módszerrel.

Hudgens, M. – Halloran, E. M.: Véletlen oltási hatások bináris posztinfekciós eredményekben.

Nan, B. et al.: Szakaszonként állandó hányadosbecslés egy kiemelt eseményre a menopauza idején.

Lambert, D. – Liu, Ch.: Adaptív küszöbök: hálózati áramlások nyomon követése.

Lin, D. Y. – Zeng, D.: Likelihood-alapú következtetések haplotype hatásokra a genetikai tudományokban.

Bair, E. et al.: Előrejelzések ellenőrzött főkomponensekkel.

Bartlett, P. – Jordan, M. I – McAuliffe, J. D.: Konvexitás, klasszifikáció és kockázathatárok.

Casella, G. – Moreno, E.: Objektív bayesi változószelekció.

Raftery, A. E. – Dean, N.: Változószelekció modellalapú klaszterezéshez.

Griffin, J. E. – Steel, M. F. J.: Rend-statisztikák alapuló függő Dirichlet-folyamatok

Chen, K. – Zhezhen, J.: Részleges lineáris regressziós modellek klaszterezett adatokra.

Su, Z. – Yang, S. S.: Megjegyzés az illeszkedés hiányára épülő tesztekéről ismétlés nélküli lineáris modellekre.

Hitchcock, D. B. – Casella, G. – Booth, J. G.: Eltérések javított becslése funkcionális előre simított adatokkal.

Davis, R. A. – Lee, T. C. M. – Rodriguez-Yam, G. A.: Strukturális törés becslése nem stacionárius idősor-modellekre.

Chandler, G. – Polonik, W.: Lokálisan stacionárius idősorok diszkriminanciája.

Hanning, J. – Iyer, H. – Patterson, P.: Általánosított konfidenciaintervallumok.

Aban, I. B. – Meerschaert, M. M. – Panorska, A. K.: Paraméterbecslés csonkolt Pareto-eloszlásra.

De Santis, F.: Mintanagyság meghatározás robusztus bayesi elemzésre.

Copt, S. – Victoria-Feser, M-P.: Nagy felbontású következtetések kevert lineáris modellek esetén.

Jiang, J. – Lahiri, P.: Véges sokaság tartományainak átlagbecslése: egy modell-támogatott, legjobb előrejelzésen alapuló empirikus közelítés.

Kim, J. K. – Navarro, A. – Fuller, W. A.: Ismétlésen alapuló varianciabecslés kétfázisú rétegzett mintára.

Jihong, Ch. – Huo, X.: A Bernouli-háló leghosszabb jellemző futtatásának hosszúság-eloszlása, és felhasználásai.

Puig, P. – Valero, J.: Számolások adatok eloszlásai néhány jellemző felhasználással.

Pena, E. A. – Slate, E. H.: Lineáris modellek feltevéseinek globális érvényesítése.

Zhang P. – Wang, X. – Song, P. X-K.: Távoltságvektorokon alapuló kategóriás adatok klaszterezése.

STATISTICA

Rivista trimestrale fondata da Paolo Fortunati

A BOLOGNAI, PADOVAI ÉS PALERMOI
EGYETEMEK FOLYÓIRATA

2004. ÉVI 3. SZÁM

Costa, M.: Gini-index dekompozíció két alcsoport esetén.

Merabet, H.: Elégedettségi-index és előrejelzés exponenciális modellekben klinikai vizsgálatok esetén.

Zenga, M. – Poliscchio, M. – Greselin, F.: A Gini-féle átlagos különbség varianciája és annak becslőfüggvényei.

Brasini, S. – Freo, M. – Tassinari, G.: Marketingtevékenység hatása gyorsan változó fogyasztási termékek vásárlásánál: a joghurt esete az olasz piacon.

Schinaia, G.: Egy járvány hosszú távú túlélői felépülés nélkül.

Kramer, W. – Ziebach, T.: Gyenge Pareto-törvény és az eloszlás-szélek változása.

Okafor, F. C.: Egység nemválaszolás kezelése kétfázisú mintavételben az egység részleges helyettesítésével.

Saran, J. – Pandey, A.: Erőfüggvény-eloszlás paramétereinek becslése és jellemzése k-adik rekord értékekkel.

Singh, H. P. – Mathur, N.: Népeségarány továbbfejlesztett becslése érzékeny jellemzőkkel ismeretlen ismételt vizsgálatokkal randomizált válasszintákban.

Gismondi, R. – Russo, M. A.: Egy terület turistavonzerejét jellemző index meghatározása: többváltozós statisztikai megközelítés.

Vanella, G.: Gazdasági és környezeti számlák integrált rendszereinek fejlődésével kapcsolatos problémák: az emberi tevékeny-

ségnek a tengeri szennyezésre gyakorolt gazdasági-környezeti hatásainak előzetes elemzése a Basilicata régióban.

Di Comite, L. – Traversa, T.: A termékenységéről: állandó vagy változó értékek a pótlási küszöbhez.

statistika
EKONOMICKO - STATISTICKÝ ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2006. ÉVI 2. SZÁM

Wulff, A.: Hatásosság a statisztikai termelésben – éppúgy, mint a felhasználók visszakeresésében.

Orjala, H.: Hogyan fejlesszük a statisztikai tevékenység hatékonyságát a fogyasztói kapcsolatok menedzsmentjével – a finn statisztikai hivatal tapasztalatai.

Dubská, D.: Cseh háztartások: növekvő fogyasztás és nagy változások a megtakarítások szerkezetében az 1995-2004-es időszakban.

Czesany, S. – Stastná, M.: A gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődés összefüggései.

Jilek, J. – Vojta, M.: Különleges változás az ipari termelés indexének számítási módszerében.

Valenta, V.: A Cseh Köztársaság nemzeti számláinak nagy ellenőrzése – a felhasználó szempontja.

Dyrberg, B.: A válaszolási teher csökkentése: a válaszadókkal kapcsolatos módszerek és együttműködés fejlesztése Dániában.

Staglin, R. et al.: A hivatalos statisztika által okozott válaszolási teher mérése Németországban.

Hanzlová, D.: Jelentés a működő külföldi leányvállalatok egyesített statisztikai munkacsoportjainak tárgyalásairól.

A Cseh Köztársaság gazdasága: fejlődési mutatók.

Helyreigazítás. Előző számunk Folyóiratszemle rovatában megjelent „Mikrocenzus 2004-től Ausztriában” című ismertetés szerzője helyesen *John Ede*.